ÚJ FOLYAM XIV. 3–4. SZÁM BUDAPEST, 2005. ÁPRILIS ÁRA: 388 FT

MAGYAR SZEMLE

1944–45-RŐL: *Mádl Ferenc, Jeszenszky Géza, Gróh Gáspár, Körmendy Zsuzsanna, Pelle János, Török Bálint* – *Péntek János* ÉS *Szabómihály Gizella* A MAI MAGYAR NYELVRŐL – *Vásáry István:* TÖRÖKORSZÁG ÉS AZ EU – *Bod Péter Ákos:* SZEGÉNY, SZEGÉNY KORMÁNY – *Mohás Lívia:* JÓZSEF ATTILA ÉS SZERELMEI – *Freund Tamás:* AZ ÖNZÉS ÉS AZ ELMAGÁNYOSODOTT EMBER

HÍREK. Felhívjuk szerzőink és olvasóink figyelmét, hogy a Magyar Szemle szerkesztősége március 11-étől ismét korábbi helyén, a Batthyány Lajos Alapítvány helyiségében, a VI., Eötvös u. 24. szám alatt működik. Telefonszámaink változatlanok. Postacímünk változatlanul 1377, Pf.: 701/216.

Március 21-én nagy sikerrel mutattuk be a Magyar Szemle Könyvek sorozatában Herczegh Géza tanulmányainak gyűjteményét, *Peres örökségünk* címmel. A bemutatón Gergely András történész beszélgetett a szerzővel. Részt vett az eseményen Mádl Ferenc köztársasági elnök is. A könyvet széles körben ismertette a sajtó illetve az elektronikus médiumok is. A könyv, csakúgy, mint a Magyar Szemle Könyvek korábbi kötetei, szerkesztőségünkben kedvezményes áron rendelhető illetve vásárolható meg.

Lapunk ára az újságárusoknál 2005-ben változatlanul 388 forint. Előfizetőink továbbra is 288 forintért kapják meg a lapot.

A MAGYAR SZEMLE ÚJ FOLYAMÁNAK (1992–2004) teljes sorozata kedvezményes áron vásárolható meg szerkesztőségünkben. Ára 7000 forint. Kedvezményt kisebb sorozatok vásárlása esetén is adunk.

A MAGYAR SZEMLE A VILÁGHÁLÓN:

http://www.hungary.com/magyarszemle

http://www.net.hu/magyarszemle

DRÓTPOSTA CÍMÜNK: msza@mail.datanet.hu

FOGADÓÓRÁK: Kedden és pénteken 11–13 óráig, illetve megbeszélés szerint.

A FOLYÓIRATOT kiadja a Magyar Szemle Alapítvány.

E SZÁMUNK TÁMOGATÓI:

Batthyány Lajos Alapítvány
Professzorok Batthyány Köre
Pro Professione Alapítvány
T-Mobile Magyarország Rt.
Béres Rt.
Karsai Holding Rt.
Nemzeti Civil Alapprogram
Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma
Nemzeti Kulturális Alapprogram.

A MAGYAR SZEMLE ALAPÍTVÁNY igazgatósága: Bod Péter Ákos, dr. Borostyánkői Mátyás, Entz Géza, Granasztói György (elnök), Jeszenszky Géza, Kodolányi Gyula, Szabados György.

MAGYAR SZEMLE

Főszerkesztő: *Kodolányi Gyula*

Szerkesztőbizottság: *Borbándi Gyula, Czakó Gábor, Cseh-Szombathy László, Horkay-Hörcher Ferenc, Kulin Ferenc, Mellár Tamás, Szabados György, Szőcs Géza*

Szerkesztőség: *Bácsi István, Csejdy Virág, Gróh Gáspár, Kiss István, Mátis Lívia*

Szerkesztőségi titkár: *Blahó Erika*

ÚJ FOLYAM XIV. 3–4. SZÁM 2005. ÁPRILIS

MÁDL FERENC	*Az elhallgatott szörnyűség*	3
JESZENSZKY GÉZA	*Hogyan kerültünk szovjet fennhatóság alá?*	8
TÖRÖK BÁLINT	*Felszabadulás?*	19
PELLE JÁNOS	*A Magyar Szabadság Rádió*	31
KÖRMENDY ZSUZSANNA	*Az emlékezés mint vitális erő*	51
GRÓH GÁSPÁR	*Töredékek a holokausztról*	62
SZABADFALVI JÓZSEF	*Kihívások és kényszerpályák II.*	74
PÉNTEK JÁNOS	*Magyarnyelvűség a mai Erdélyben*	91
MOHÁS LÍVIA	*Följegyzések József Attiláról és szerelmeiről*	101
FREUND TAMÁS	*Az önzés és az elmagányosodott ember*	113
CZAKÓ GÁBOR	*Hőstett*	132
1% metafizika	*G. K. Chesterton: Tündérország etikája*	135
	KÖRKÉP	
SZABÓMIHÁLY GIZELLA	*A magyar nyelv jelene és jövője (É. Kiss Katalin: Anyanyelvünk állapotáról)*	137
KÉPZŐMŰVÉSZEK BATTHYÁNY KÖRE	*Helyzetkép 2005*	142

Kubinszky Mihály	*In memoriam Sedlmayr János*	*146*
Metz Katalin	*Csúcsra járatott kultúra: Az Operaháztól a Művészetek Palotájáig*	*151*
Gáspár G. János	*Zaj és csönd*	*155*
Bod Péter Ákos	*Szegény, szegény kormány*	*163*
Vásáry István	*Törökország és az Európai Unió*	*168*
	Summaries	*177*
	E számunk szerzői	*180*

Ebben a számunkban a Képzőművészek Batthyány Körének műveiből válogattunk. A fedélen Jovián György műve látható.

NEMZETI KULTURÁLIS ALAPPROGRAM

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG MINISZTÉRIUMA

Batthyány Alapítvány

T··Mobile···

Prima Primissima Díj 2003

KARSAI Műanyagtechnika Holding Rt.

II. FOKOZAT

AZ ELHALLGATOTT SZÖRNYŰSÉG*

Ha valaki nagyon messziről figyeli, hogy itt most mi történik, csak annyit lát, hogy egy kiállítás megnyitója zajlik.

Ha nem tudná, milyen egyenruhák láthatók az üveges szekrényekben, mire utalnak az alsó teremben látható sínek, mit ábrázolnak az itt látható képek, miről szólnak a filmek, nem olvasná a falakon megrázó vallomásokat, akár azt is mondhatná: hát igen, egy jól bemutatott kiállítás. Az itt összegyűltek csendesen végigjárnak néhány izgalmas installációt kínáló termet, aztán egy kávé vagy tea mellett elbeszélgetnek. A családról, ismerősökről, a látottakról. Szép polgári délután. Szép polgári kép.

Sajnos itt másról van szó. A történelem úgy hozta, hogy hat évtizeddel ezelőtt történt eseményekre kell emlékeznünk. Emberek millióinak szenvedésére. Száz- és százezrek halálára, a túlélők fájdalmára. Olyan hihetetlen méretű tragédiákra, amelyeknek dimenziója szinte felfoghatatlan.

A klasszikus meghatározás szerint a háború egy adott politika folytatása erőszakos eszközökkel. A 20. században az emberiség minden korábban ismertnél hatékonyabban alkalmazta a pusztításban a technika bámulatos vívmányait.

* Elhangzott 2005. február 25-én, a Rabszolgasorsra kényszerítve című kiállítás megnyitóján, a Terror Háza Múzeumban.

A modern háborúkban a civil lakosság egyre többet szenvedett. A második világháborúban már többen haltak meg a hátországokban, mint a csatatereken.

Voltak országok, amelyek saját polgáraik, birodalmak, amelyek saját alattvalóik ellen is hadat viseltek. A hadviselő országok teljes területe hadműveleti területté vált, s a front elvonulása sem feltétlenül hozott igazi békét.

A háború logikájában az emberi élet határtalanul leértékelődik. A vérontás nem korlátozódik a szűkebb értelemben vett háborús zónákra. Tolsztoj idejében a háború és a béke ugyan érintkezett egymással, de mégis: két világ volt. A 20. században azonban a háború törvényei a békét is uralmuk alá vonták.

Magyarországot 1944–45-ben még vérzivataros történelmében is példa nélkül álló csapások érték. Hadszíntér lett, civil lakossága háborús célponttá vált. Az ezzel kapcsolatos fájdalmas emlékek fölidézésében ott a helye a még fájdalmasabb önvizsgálatnak is: vétkeink is közrejátszottak abban, hogy államunk nem volt képes megvédeni polgárait.

A nácizmus őrülete a zsidóság deportálását és elpusztítását hadászati érdekeinél is fontosabbnak tartotta, miközben a gyorsan közeledő front elől tömegek menekültek. A nyilasok felkoncolással fenyegették mindazokat, akik nem akartak részt venni eszeveszett harcukban. A rettegés az élet mindennapos részévé vált, és mindenkire kiterjedt.

Amikor a csatatérré tett városok és falvak lakói a háború közvetlen, halálos szorításából kiszabadultak, akkor ez az embereknek az életet, az emberi élet esélyét jelentette. A rémült túlélők tömege joggal érezhette úgy, hogy felszabadult.

Ez az öröm azonban torzzá változott. A félelem és kiszolgáltatottság nem múlt el, csak átalakult. A szemé-

lyi és vagyoni biztonság nem állt helyre. A győztes jogán Sztálin rendszerének hadserege mintegy középkori hódítóként sok százezernyi civilt hadifogságba hurcolt.

Ismereteink szerint a nem túlzott pedantériájáról nevezetes szovjet adminisztráció – úgy mondják – 550 ezer magyar „fogoly" adatait dolgozta fel. Számuk ennél is több lehet. Ennek csak kis része volt a kinti harci cselekményekben fogságba került katonák száma. A többség a hazai hátországból elvitt civil volt. A jogtalanul elhurcoltak fele sohasem térhetett vissza: meghalt az embertelen körülmények közti szállítás, a járványok, a hideg, az éhezés, a sokszor kegyetlen bánásmód miatt.

Az elpusztítottak nem megsemmisítőtáborok áldozatai lettek, mert a világ első kommunista államában ilyenek úgymond nem voltak. Az ártatlanok halálának felelőseit, az ily nagy méretű pusztítást esetleg akaratlanul is menteni akaró kései magyarázatok szerint az ingyen munkaerőre a háború utáni újjáépítés miatt volt szükség. De ezek az emberek egy olyan rendszer áldozatai lettek, amely fennállása során sok tízmillió életet követelt. E képzeletünket meghaladó méretű tragédiában a sztálini rendszer egyszerre pusztította saját és az ellenségesnek tekintett országok népét.

Ma már láthatjuk: a legnagyobb népirtások sokszor azért lehetségesek, mert ép ésszel elképzelhetetlen, hogy ilyesmi előfordulhat. Halottak millióit nem lehet elképzelni! Százmillió ember arcát, az árvák, az özvegyek, a gyermeküket vesztett anyák fájdalmát nem tudjuk magunk elé idézni. Fölmérhetetlen az a fájdalmat őrző hiány, amely derékba tört életek helyén vádolja a pusztítás rendszerét. Ahol ilyesmire sor kerülhet, ott nem csak a halottak áldozatok. Sokan jóformán csak meghalni jöhettek haza. De áldozatok a túlélők, és azok is, akik maguk nem kerültek a poklot vagy a poklok tornácát jelentő lágerekbe.

A kiszolgáltatottság és fenyegetés jegyében egy társadalom csak eltorzult, lefokozott életet élhet. Ahol természetessé válik az elfogadhatatlan, mindennap elhal valami azokból a készségekből, vágyakból, értékekből, álmokból, melyek által a puszta, vegetatív létezésből emberhez méltó élet születhet.

Amivel önök itt találkoznak, az nem egyszerűen egy kiállítás. Százezrek jóvátehetetlen szenvedésének mementója. Emlékezés az elhallgatott szörnyűség rendszerére, döbbenetes nagyságrendjére.

Fájdalmas, hogy a nagyvilág nem sokat hallott arról, hogy mi történt Magyarországon 1945-ben. Még fájdalmasabb, hogy maga a magyar közvélemény sincs tisztában a pusztulás iszonyatával, méreteivel. Bántóan kevesen tudják, hogy milyen bűnök áldozata lett majd háromnegyed millió honfitársunk, s hogy ez volt történelmünk egyik legsúlyosabb emberveszteségét okozó tragédiája.

Ami az 1945-ben „málenykij robotra" hurcoltakkal történt, azt a kommunizmus idején kötelezően el kellett felejteni. Aki emlékezni mert az elhurcoltakra, aki vállalta erre vonatkozó tudását, maga is azt kockáztatta, hogy a sorsukra jut.

A „lét csak tárgyi tévedés" írta kiszolgáltatottságában Karig Sára, egykori gulag-fogoly, aki a szó mágikus erejében hívő lágerlakóként a „hóba írt". Elfogadhatatlan és groteszk ellentmondás, hogy később a tömeggyilkosság felelősei akarták maguk is tévedésnek beállítani a történteket, amelyet el kell felejteni. Az utóbbi másfél évtizedben történtek ugyan szerény lépések az áldozatok anyagi kárpótlására, de elvett életeket és éveket visszaadni nem lehet. A hallgatás parancsa nincs már érvényben, de a történtek a nemzet emlékezetében mindmáig nem kerültek méltó helyükre.

Az elhurcoltak és az elpusztítottak emléke ma is halványabb annál, mint amivel szenvedéseiknek tartozunk.

Ezért is olyan fontos e döbbenetes tragédia feltárása, bemutatása, Amit itt láthatunk, azt lehetetlen *csak* nézni. Bizonyos vagyok abban, hogy a rettenet sugárzása minden idelátogatót átjár.

Erre a döbbenetre, erre a többletre utaltam, amikor azt mondtam, hogy nem egyszerűen egy kiállítás megnyitóján vagyunk itt. Az elpusztítottakra emlékezve, a megrabolt életű emberek kínjai előtt fejet hajtva nem csupán értelmünk válaszol azokra az információkra, amelyekkel itt mi (és a magyar társadalom) szembesülhetünk. Mindezzel találkozva a szenvedés misztériumát is át tudjuk élni.

Szerencsénkre ma olyan körülmények között élünk, hogy nem bűn az emlékezés, nem bűn a megrendülés. És közvetlenül nem is fenyeget minket az itt látottak megismétlődése. De az igazi biztonsághoz kevés a politikai és katonai szövetségi rendszerek garanciája. Ahhoz az is kell, hogy mindnyájunkban eleven legyen az erkölcsi parancs az ilyen szörnyűségek megakadályozására.

Ezért abban a reményben ajánlom figyelmükbe ezt a fájdalmas sebek feltépését is jelentő kiállítást, hogy a tömérdek szenvedés felidézése bizonyára a cselekvő erővé váló katarzis kegyelmét is megadja nekünk, hogy mindig képesek legyünk szembeszállni ilyen tragédiákba vezető erők kísértéseivel.

A diktatúrák történetének egyik itt látható, szívszorító részlete is arra int, hogy ne felejtsünk! Ezek a tömeges tragédiák magyar nemzeti múltunk részei, benne a mulasztás bűnei, hogy hagytuk háborúba hajtani népünket. Mai, már kibontakozott és remélhetően még sokat fejlődő új demokráciánk értelme, tanítása éppen az, hogy ilyesmi soha többé ne fordulhasson elő sem velünk és szeretteinkkel, sem honfitársainkkal, sem embertársainkkal.

Mádl Ferenc

X 93 : 355 II. világháború
X 327 (47)

cím:

HOGYAN KERÜLTÜNK SZOVJET FENNHATÓSÁG ALÁ?

Ny: publicisztika hozzák felmatadulásából

„A történelem sok részlete vitatható, de van egy dolog, amit Magyarországon nem szeretnénk vitatni. Magyarország a Szovjetunió és a Vörös Hadsereg segítségével szabadult meg a fasizmustól 60 évvel ezelőtt. Ezért köszönettel és hálával fog tartozni mindig. Sohasem fogjuk megengedni, hogy ez a kérdés kisstílű viták tárgya legyen."

(Gyurcsány Ferenc miniszterelnök 2005. február 16-i moszkvai sajtóértekezletén)

„Annak a Magyar Köztársaságnak a miniszterelnöke, amely a 45 óta tartó szovjet uralom alóli felszabadulással született meg, nem mondhat köszönetet Moszkvában azért, hogy a Vörös Hadsereg 1945-ben felszabadította hazánkat. Még azzal a redukáltabb értelmű szóhasználattal sem, amit a „fasizmustól való megszabadítás" jelent."

(Debreczeni József: Kétféle terror – egyféle áldozatok. Népszabadság, 2005. március 8.)

Nem kétséges, a közelmúltat akár csak felületesen ismerők döntő többsége a szovjet Vörös Hadsereg 1944/45-ben tanúsított magyarországi viselkedése, majd *az egész Kárpát-medencei magyarságra nézve* katasztrofális következményekkel járó kommunista rendszer létrehozásában és fenntartásában játszott szovjet szerep miatt nem tudja felszabadulásnak tekinteni azt, amit a *Szovjetunió hivatalosan maga is* Magyarország elfoglalásának, megszállásának nevezett. A magyar közvélemény előtt azonban

K: Feszenicky Géza

kevés ismeret és jóval több téveszme kering arról, hogy mi vezetett „az oroszok bejövetelé"-hez és a 47 évig tartó megszálláshoz.

A legtöbben ezt a szövetséges nagyhatalmak 1945. februári jaltai konferenciájához társítják, egy ott kötött cinikus (titkos) megállapodást, Európa fölosztását sejtik mögötte. Valójában Jaltában Magyarországról és szomszédjairól érdemben szó sem esett, Németország jövője mellett egyedül a lengyel kormány összetételéről folytak hosszas viták. A „Felszabadított Európáról" kiadott nyilatkozat ígéretesen hangzott, hiszen megerősítette az Atlanti Chartában foglaltakat, közte azt, hogy „minden népnek joga van arra, hogy megválassza azt a kormányformát, amiben élni akar", és kötelezte az új kormányokat mielőbbi szabad választások tartására. Tehát Jaltával kapcsolatban csak az a baj, hogy a Szovjetunió nem tartotta be az ott vállalt kötelezettségeket.

Kelet-Közép-Európa sorsát viszont alapvetően a világháború korábbi eseményei, közelebbről pedig a szövetségesek 1941 decembere és 1944 októbere közötti tanácskozásai határozták meg, illetve ezt követően a Szovjetunió önkényes lépései. Ezek feltartóztathatatlan, kikerülhetetlen következménye volt, hogy a Vörös Hadsereg 1944 szeptemberében Magyarország területére lépett, hogy az ország több mint fél éven át hadszíntérré változott, s ez a lakosságra irtózatos szenvedéseket hozott, végül pedig, hogy a nemzetre – kinyilvánított akarata ellenére – egy kegyetlen és irracionális diktatúrát kényszeríthettek rá.

A világpolitikai háttér

A kommunista utópia szovjet megvalósítása, amelynek első számú áldozata az orosz és a Szovjetunió területén élő többi nép volt, 1933-ig alapvetően karanténban volt.

Onnan csak Hitlernek köszönhetően tört ki, mert Franciaország, majd Anglia ellensúlyt keresett az agresszív német politikával szemben. Sztálin számára az első igazi sikert azonban az 1939-es titkos Molotov–Ribbentrop paktum hozta, amelynek alapján bekebelezte Lengyelország és Románia keleti területeit, valamint a balti államokat, és Finnországot csak hősies önvédelmi harca mentette meg ettől a sorstól. Az 1941. június 22-i német támadás fölértékelte a Szovjetuniót, Churchill azonnal bejelentette, hogy kész az ördöggel is szövetkezni az Európa nagy részét akkorra már legázoló nácizmus ellen.

Tehát egész térségünk 1939-tól 1989-ig tartó tragikus sorsáért az elsődleges felelősség Hitlert és nemzetiszocialista rendszerét terheli. Annak 1933 utáni megerősödését és a II. világháborút azonban határozott politikával a nyugat-európai demokráciák, elsődlegesen az Egyesült Királyság és Franciaország, könnyűszerrel meg tudta volna akadályozni. Joggal jelentette ki az akkoriban még leírt politikusnak tekintett Churchill az 1938-as müncheni konferencia kapcsán, hogy „Anglia választhatott a szégyen és a háború között, a szégyent választotta, de meg fogja kapni a háborút". A „megbékítés" jó szándékokból fakadó politikája 1934-től eltűrte Hitler szerződésszegő lépéseit, majd Ausztria és Csehország bekebelezését, és noha hadüzenettel válaszolt Lengyelország 1939. szeptember 1-jei megtámadására, semmilyen katonai lépéssel nem támogatta a lengyelek élethalálharcát.

Kevéssé ismert, hogy a Szovjetunió megtámadása után a megbékítési politikának egy új fejezete következett, először Anglia, majd az Egyesült Államok is – érthető, de téves számításból – fokozatosan beletörődött abba, hogy a Szovjetunió megtartsa az 1939-es paktum révén szerzett hódításait, majd elfogadta, hogy az Elbától keletre eső területek szovjet érdekszférának fognak minősülni. Csak remélték, hogy ez nem jelenti a kommunista rendszernek

egész Közép-Európára történő kiterjesztését. Elmulasztották, hogy Sztálintól érdemi garanciákat csikarjanak ki az itt élő népek függetlenségének megőrzésére akkor, amikor erre még volt esély, a sztálingrádi csata előtt.

Eden brit külügyminiszter 1941. december 16-án, már az Amerikát hadviselővé tevő Pearl Harbor-i japán támadás után, találkozott a szovjet vezetéssel Moszkvában, hogy formális szövetséggé alakítsa a két ország náciellenes háborús együttműködését. Épphogy elmúlt annak a veszélye, hogy a német csapatok elfoglalják a szovjet fővárost, de egy német győzelem veszélye még távolról sem hárult el. Sztálin – Eden megdöbbenésére – mégis a tárgyalások középpontjába a határkérdést helyezte: azt javasolta, hogy Nagy-Britannia egy titkos egyezményben (!) fogadja el a Szovjetunió 1941-es határait. A jóhiszemű angolokat meglepte, hogy a szovjet diktátor még a végveszélyben is ragaszkodik a Hitlerrel kötött megegyezés révén annektált területek – Lengyelország keleti részét is beleértve – megtartásához. Eden ezt felhatalmazás hiányában nem tudta elfogadni, de a következő hónapokban mindent elkövetett annak érdekében, hogy Churchill és a brit kormány járuljon ehhez hozzá. A Hitler békítésében korábban vezető szerepet vivő tekintélyes *Times* már 1941. augusztus 1-jén vezércikkben állt ki amellett, hogy Közép- és Kelet-Európában el kell ismerni a Szovjetunió különleges érdekeit. Brit részről ezzel akartak erőt önteni szövetségesükbe, illetve ezzel akarták meggátolni, hogy Sztálin esetleg különbékét kössön Németországgal. (Sztálin ügyes célzásokkal rá is játszott erre a valószínűtlen lépésre.)

Az amerikai álláspont kategorikusan kizárta a területi kérdéseket a háború alatti szövetségesközi tárgyalásokból. Roosevelt elnök azt hitte, hogy képes lesz lebeszélni a szovjet diktátort minden területi hódításról, és a háború végén Amerikának úgyis döntő szava lesz a békeszerző-

désekben. Az angolok viszont realisztikusan abból indultak ki, hogy Németország legyőzésekor, a háború végén elkerülhetetlenül a Vörös Hadsereg ellenőrzése alatt lesz egész Közép-Európa. Ezért mielőbb meg kell állapodni Sztálinnal, mert így érhető csak el, hogy a felszabadított országok függetlenségét tartsa tiszteletben. Formális megállapodásra azonban – az amerikai fenntartások miatt – nem került sor. Csak Sztálingrád után, 1943 októberében találkozott a három nagyhatalom külügyminisztere Moszkvában, hogy előkészítse a teheráni csúcstalálkozót. Itt Hull amerikai külügyminiszter minden részletkérdésben passzív volt, csak azt szorgalmazta, hogy megnyerje a Szovjetuniót az Atlanti Charta magasztos céljainak és a háború utáni új világszervezet gondolatának. Eden – most már Churchill egyetértésével – kész volt hallgatólagosan elfogadni a szovjet területi igényeket, még mindig abban a reményben, hogy ezzel megmenthető Közép-Európa függetlensége. Teheránban Sztálinnak volt egy igen fontos ütőkártyája: ígéretet tett, hogy az Európában kivívott győzelem után három hónapon belül csatlakozik a Japán ellen vívott háborúhoz. Amerikát ezzel – hogy az amerikai katonák életét szovjet katonákkal fogják megváltani – Sztálin tökéletesen lekenyerezte. Brit részről végleg elfogadták, hogy Lengyelország keleti határa a szovjet elképzelésnek feleljen meg (Sztálin ügyesen az 1920-ban Curzon akkori brit külügyminiszter által a lengyel többségű területek keleti határát jelölő vonalra hivatkozott), s a „három nagy" megállapodott, hogy a lengyeleket az Oderáig terjedő német területekkel fogják kompenzálni.

Magyar balsors és ballépések

„Quis quid optat, cito credit" – ki mit óhajt, könnyen hiszi. E latin szentencia igazát a második világháború alatti magyar közgondolkodás alakulása is igazolja. Egyesek a legutolsó pillanatig vakon bíztak a német győzelemben, nem föltétlenül azért, mert rokonszenveztek a nácizmussal, hanem azért, mert rettegtek a szovjet megszállástól. De a többségében náciellenes és angolszászbarát külpolitikai és gazdasági elit sem mérte föl reálisan az ország helyzetét, és még kevésbé volt képes megtenni azokat a lépéseket, amik valamennyire javítottak volna az ország megítélésén, és esélyt adtak volna a trianoninál jobb határok biztosítására. (Nem osztom azt a nézetet, hogy „az uralkodó osztályok" gondolkodását és politizálását az önzés, a túlhaladott rendszer megőrzésének reménye vezérelte, és ezért húzódoztak a kellemetlen, áldozatokkal járó, de szükséges döntésektől.)

Az illúziókra, vágyálmokra építő gondolkodás tipikus példája, hogyan ítélte meg az ország kilátásait 1942. március elején az államfő, Horthy Miklós, amikor Kállay Miklóst fölkérte a miniszterelnöki tisztség elvállalására. Kállay emlékirataiban olvashatjuk Horthy értékelését: „A mi helyzetünk nem olyan reménytelen, mint én [Kállay] gondolom. Pontosan az a tény, hogy földrajzilag a két nagy ellenfél, Németország és Oroszország között helyezkedünk el, biztosítéka megmaradásunknak és függetlenségünknek, mivel a nyugati hatalmak nem engedhetik meg, hogy bármelyik uralma alá kerüljünk. Németország veresége nem jelentheti azt, hogy Oroszországot be fogják engedni Európába. Nagy-Britannia fönn akarja tartani az európai hatalmi egyensúlyt, s azután hogy ennek megőrzése érdekében háborúba lépett Németország ellen, nem fogja megengedni, hogy Oroszország fölborítsa ezt az egyensúlyt. Mi több, az oroszoknak nincs is szüksége

a magyarokra vagy a románokra, mert ezek nem szlávok. Az orosz terjeszkedés iránya századok óta a Balkán és a Boszporusz felé mutat, az oroszok inkább szövetségre fognak törekedni velünk, s ezt megkaphatják, ha feladják bolsevizálásunkra irányuló törekvésüket." A brit felfogás 1939-ben talán nem állt ettől messze, de 1942-re teljesen megváltozott, s ezt az államvezetésnek tudnia kellett volna. A szovjet szándékok tökéletes félreértése pedig éppen az élesen antikommunista Horthy esetében megmagyarázhatatlan.

Közép-Európa (közte a szövetséges Lengyelország és az ellenségnek számító Magyarország) sorsát végül a katonai helyzet alakulása döntötte el. Az 1943. júliusi sikeres szicíliai partraszállás után Olaszországban a király és a katonai vezetés Mussolinit letartóztatta, és fegyverszünetet kért, de a szövetségesek erre olyan lassan és ügyetlenül reagáltak, hogy Németország meg tudta szállni vele szembeforduló szövetségesét. Ezzel meghiúsult a Kállay vezette magyar kormány reménye, hogy az angol–amerikai csapatok rövidesen elérik a magyar határt, és ezzel lehetővé válik a kilépés a német szövetségből és a háborúból. Szeptember 9-én Isztambulban a magyar kormány titkos megbízottja egy hajón átvette a szövetségesek fegyverszüneti feltételeit, s némi huzavona után a kormányfő elfogadta azokat, bízva abban, hogy Németországgal szakítva meg lehet tartani az 1938–41 között visszaszerzett területeket, vagy legalább azok nagyobb részét. A szövetségesek teheráni konferenciája (1943. november) azonban megerősítette azt a korábbi döntést, hogy a második frontot Franciaország atlanti partvidékén nyitják meg. Churchill ugyan még megpróbálta meggyőzni két szövetségesét, hogy a nagy partraszállás előtt használják föl az Olaszországban harcoló erőket egy balkáni hadműveletre, építve a Bosznia jelentős részét ellenőrzésük alatt tartó Tito vezette partizánokra, de az amerikaiak nem akarták

ezzel késleltetni az Overlord-hadműveletet, Sztálin pedig kategorikusan ellenezte a tervet – mivel az meghiúsíthatta volna délkelet-európai hódítási szándékait.

Horthy Miklós és bizalmas hívei egészen 1944 októberéig azt hitték, hogy „az angolszászok" megértik a németekkel kényszerűségből együttműködő magyar magatartást és a Szovjetunió elleni harcot. Nem hallgattak a jóváhagyásukkal még 1940-ben az Egyesült Államokba utazott Eckhardt Tibor kisgazda politikus és az 1943-ban Svájcba kiküldött Barcza György volt londoni követ sürgető üzeneteire, hogy Magyarország megítélését csak a Németországgal történő azonnali szakítás javíthatja meg. Barcza 1944 elején még figyelmeztette a miniszterelnököt: „Nem helytálló a német propaganda ama beállítása, hogy az angolszászok Moszkvában, Teheránban és Kairóban minden szovjet követelés előtt »meghátrálva átadták egész Közép-Európát a Szovjetnek«. Ilyen »átadásra« nem is volt szükség, mert rebus sic stantibus a szovjeteknek, mint Európa egyetlen győztes nagyhatalmának Közép-Európában automatice oly befolyása lesz, mint egyetlen más hatalomnak sem. [...] Azt, hogy Magyarország hadszíntérré egyáltalán ne váljék, nem lesz hatalmunkban megakadályozni, mert még egy magyar–orosz fegyverszünet esetében is több mint valószínű, hogy területünkön a német–orosz erők fognak majd megütközni, hacsak a németek már előbb össze nem omlanak, ami az angolszászok nyugati előrenyomulásának gyorsaságától függ. De ez a harc, ha mi idejében ki tudunk lépni a háborúból, nélkülünk fog lezajlani, azaz a mi haderőnk hivatalos részvétele nélkül, tehát politikailag abban nem leszünk angazsálva; annak következményeit fogjuk ugyan érezni területünkön, de a politikai és erkölcsi felelősség azért már nem minket fog terhelni. Finnország nyíltan kilépni készül a számára kilátástalan háborúból, Bulgária mozgolódik, a románok későbbi magatartása nem lehet két-

séges, mi legyünk tehát az utolsók, sőt egyedüliek, akik végig kitartottak a németek és a már nem is létező tengely mellett? Választásunk nem a jó vagy a rossz között áll még nyitva számunkra, hanem a teljes katasztrófa és a kisebb katasztrófa között. Szomorú alternatíva, de jobb híján még mindég a kisebb rosszat kellene választani, mint a legnagyobbat."

A Nyugat-barát magyar körök nem akarták tudomásul venni, hogy Angliában és Amerikában a társadalom mennyire szovjetbaráttá vált, s hogy a vezetés még a lengyelek kedvéért sem száll szembe Sztálin mind nyilvánvalóbb hódító szándékaival. Azt nem hallhatták, amivel Barrington-Ward, a Times főszerkesztője a lengyel Honi Hadsereg Londonba érkezett futárát (a közelmúltban 91 éves korában elhunyt Jan Nowak-Jezioranskit) próbálta leszerelni, hogy „a »befolyás« nem ugyanaz, mint az »ellenőrzés« vagy az »uralom«. A háború utáni kelet-európai szovjet befolyás a földrajz és a hatalmi egyensúly logikus következménye. Carr [a lapban 1943 márciusában a kis népek önállóságának elavultságáról és a szovjet biztonsági igények jogosságáról cikkező író] nem azt gondolja, hogy Lengyelország meg fog szűnni, mint független ország. Legfeljebb Oroszország 'kisebb partnere' lesz, mint a többi kelet-európai ország, s szerződés fogja hatalmas szomszédjához fűzni. Benes és Csehszlovákia nem fél Európa érdekszférákra osztásától." Benes, az emigráns csehszlovák kormány feje 1943. decemberben valóban különalkut kötött Sztálinnal, föladva a Lengyelországgal tervezett konföderáció tervét, s azt hitte, hogy ezzel megmenekül a kommunizmustól.

De Horthy, Kállay és a szürke eminenciás Bethlen jól tudta, hogyan fogadták Londonban és Washingtonban a különféle magyar béketapogatózásokat, hogy a németekkel történő azonnali szembefordulás irreális igényén túlmenően egyértelműen jelezték a Szovjetunióval való

tárgyalás szükségességét. A magyar vezetés azonban a csodára várt, sem az átállásra, sem a fenyegető német megszállásra nem készült föl. Barcza emlékirataiban kemény ítéletet mond az 1944. március 19-e után az ellenállás helyett behódoló Magyarországról és személy szerint Horthyról, aki „ugyanúgy eltűrte személyes barátai és hívei bebörtönzését, mint a több százezernyi zsidóság megkínzását, elszállítását német táborokba..."

Nem kétséges, hogy igen súlyos ára lett volna, ha Magyarország 1943-ban, vagy legkésőbb 1944. március 19-én szembefordul Németországgal. A Nyugat-barát elitre a börtön vagy az akasztófa, a munkásságra és a parasztságra a német hadigépezet szolgálatában éhbérért végzett megfeszített munka, a zsidóságra a teljes megsemmisítés várt volna – mindez egy kollaboráns kormány égisze alatt. De mód lett volna fölelevéníteni Teleki 1940–41-es tervét egy magyar emigráns kormány megalakításáról (Bethlen mérlegelés után elvetette a gondolatot), és bebizonyítani, hogy a magyarok valójában nem Hitler csatlósai, hanem áldozatai. Ez esélyt adott volna a két bécsi döntés határvonalának megtartására is, hiszen Szlovákia és Románia ekkor még Németországot mindenben kiszolgáló politikát folytatott. Egy szövetségesként elismert Magyarországon talán még az orosz katonák is másként viselkedtek volna.

A Barcza szerint „szánalmas ügyetlenséggel" végrehajtott, azaz végre nem hajtott „ugrás a sötétbe," az október 15-i fegyverszüneti kísérlet csődje Magyarország maradék esélyeit és tekintélyét is tönkretette, és az elvadult csőcselék olyan rémuralmát teremtette meg, aminél még egy klasszikus „quislingkormány" is jobb lett volna. Itt a felelősség ugyan Horthyé, de a bűnösök a kormányzóra tett esküt megtagadó, a világhelyzetet végzetesen félreismerő katonatisztek és a nyilasok voltak. Sikeres fegyverszünettel rengeteg élet és anyagi érték megmenekült vol-

na, mert a front – miként Romániában történt – gyorsan végigvonult volna az országon. A kommunista hatalomátvételt persze – ahogy ez a győztes lengyelek és Csehszlovákia esete is bizonyítja – nem kerülhettük volna el, de ez már egy másik történet.

Jeszenszky Géza

X 93 : 355 II. világháború
X 327 (47)

cím:

FELSZABADULÁS?

1944–45 és 1945–47

ny: publicisztika

A szabadság korlátlan értelmezése ugyan sok mindent lehetővé tesz, de egyet kell értenünk Deák Ferenc korlátozó meghatározásával, mely szerint a sajtószabadságnak egy törvénye van: „Nem szabad hazudni!" Nem szabad, de lehet. A korlátlan szabadság jegyében az Amerikai Egyesült Államokban minden további nélkül megjelenhetnek náci szellemű írások, még Hitler művei is, s ettől a legkisebb mértékben sem sérül az amerikai demokrácia. Egy egészséges történelmi tudattal rendelkező nemzet sok mindent kibír. De más a helyzet egy olyan társadalomban, amelyet évtizedeken át egyoldalúan és a történelemhamisítás, az elhallgatás, a hazugság eszközeit, még a szaktudósokat is felhasználva félretájékoztattak.

Ez a helyzet a magyar társadalom történelemtudatával. Már a nemzeti szocialista szellemi fertőzés is rontott a társadalom világlátásán, de különösen nagy torzító hatással volt a kommunizmus sokáig tartó és totálisnak mondható erőszakos penetrációja. Ezzel magyarázható, hogy múltunk, főleg közelmúltunk megítélése szempontjából nagyon sok téves vélekedés él az emberekben. Vannak, akik a jót is rossznak látják, de vannak olyanok is, akik a rosszról sem akarják elismerni, hogy nem jó. S ez sokszor bizony még a szakemberek esetében is fennáll.

Mostanában ünnepeljük hatvanadik évfordulóját annak, hogy a náci megszállókat és nyilas kiszolgálóikat a Hitler-ellenes koalíció egyik tagjának a csapatai, a szovjet hadsereg egységei kiűzték hazánk földjéről. Szándé-

k: Tönök Bálint

kosan nem írtam le azt a kifejezést, amelyet e történelmi eseménnyel kapcsolatban évtizedeken keresztül használnunk kellett, a felszabadulás szót. Nem akartam, mert ez valóban megosztja a magyar társadalmat. Hiszen sokan ma is felszabadulásnak tartják a szovjet hadsereg magyarországi katonai sikereinek eredményét, mások viszont teljesen elutasítják a szabadság fogalmának és a szovjet sikereknek együttes említését. Hogy az igazság közelébe juthassunk, ahhoz sine ira et studio meg kell vizsgálnunk a körülményeket.

Induljunk ki abból, hogy a kiváló brit történész, C. A. Macartney szerint 1945-ben Magyarországon „egy világ ért véget". Nézzük, milyen világ ért véget, és milyen világ kezdődött!

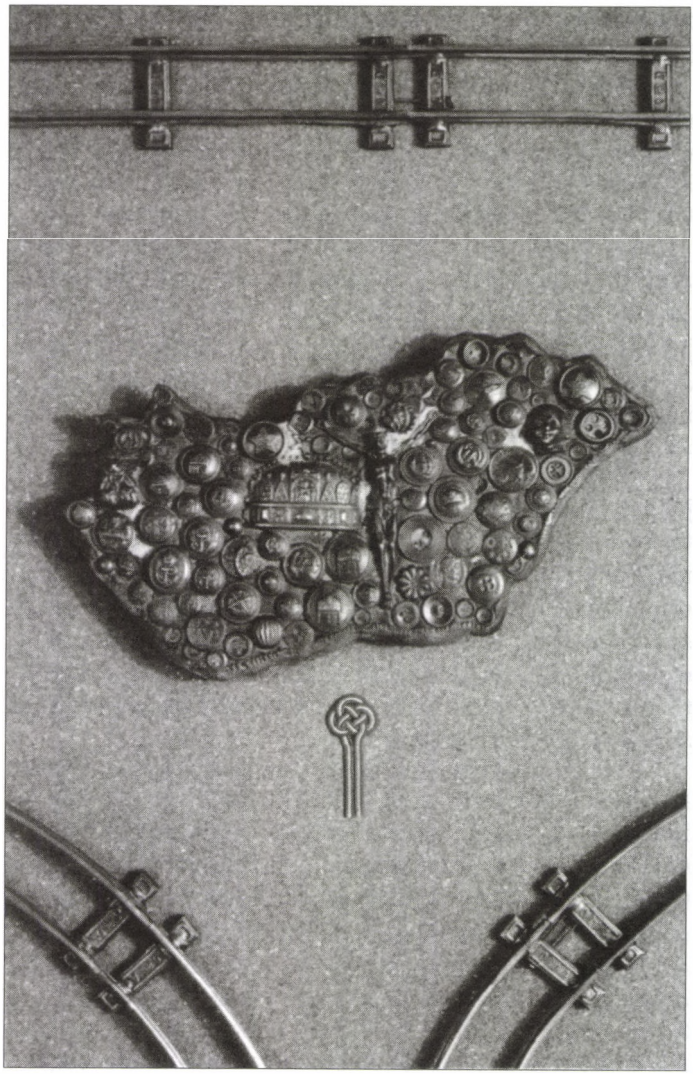
1945 tavaszán annak a huszonöt éves korszaknak lett vége, amit általában Horthy-rendszerként szoktunk emlegetni. Mi jellemezte ezt az időszakot? Az elvetélt őszirózsás forradalom és a proletárdiktatúra összeomlása után a magát tudatosan ellenforradalminak nevező rendszer restaurálta a háború előtti világot. Nem az volt a baj, hogy mereven forradalomellenes volt, hanem az, hogy a demokráciát is elutasította. A Bethlen István szervezte pártfúzió, mely a Kisgazdapártból és a Keresztény-Nemzeti Pártból állt, biztosította ugyan a kormányzás zavartalanságát, de huszonöt évre megakadályozta egy igazi többpártrendszerű parlament kialakulását, s amikor rendeleti úton ugyancsak Bethlen eltörölte az általános és titkos választást Budapest és néhány nagyobb város kivételével, lehetetlenné vált a demokratikus politikai élet kialakulása és társadalmi gyakorlattá válása. Annak, hogy a nemzet többsége politikai kiskorúságba szorult, végzetes hatása lett a nemzeti szocializmus németországi hatalomra jutása után, mert kisebb csoportoktól eltekintve a társadalom túlnyomó többsége ki lett szolgáltatva a náci propagandának, majd erőszaknak. Képtelenné vált az események

helyes megítélésére, önálló cselekvésre, így a politikai ellenállásra.

A Horthy-rendszerben a feudális földbirtokrendszer megőrzése volt az uralkodó rétegek célja. Az 1920-as földreform ugyan mintegy 1 200 000 holddal gyarapította a kisbirtokokat, de – miként Nagy Ferenc későbbi miniszterelnök írta *Ötmillió magyar a Golgotán* című művében: „Teljesen más intenciókkal hajtották végre a földreformot, mint ami elindította. Ugyanis a földreform elindításánál az volt a cél, hogy földhöz, minél több és jobb földhöz juttassák a magyar népet, míg a végrehajtás irányelve az volt, hogy minél több és jobb földet megmentsenek a nagybirtok számára, és az »elveszett« földért minél busásabban legyenek kárpótolva a volt birtokosok."

E könyvecskében, melyet szerzője 1930-ban írt, s joggal tekinthetjük Illyés *Puszták népe* című műve előfutárának, megdöbbentő megállapítás olvasható: „A mai magyar világ a falu népe számára éppen úgy szélsőség, mint akár a bolsevizmus." A kisgazda politikus részletesen kifejti, hogy a bethleni politika a nagyipar, a bankok egyoldalú pártolásával, a mezőgazdaságot sújtó vámpolitikával, a kartellek diktálta iparcikkárakkal a parasztságot súlyos helyzetbe kényszerítette.

De nemcsak egy különleges tehetségű parasztember látta így a dolgok állását. Nyolc évvel később, 1938-ban kiállítást állítottak össze a Táj- és Népkutató Központ fiatal értelmiségi munkatársai, s ezen könyörtelen őszinteséggel mutatták be az ország állapotát. A kiállítás ismertetőjében kifejtették: „A nincstelen tömegek számára felemelkedési lehetőség nincs. Az osztályok kötöttsége merevvé, osztályérdeket szolgálóvá teszi a jogot. A jogától és a felemelkedés lehetőségétől megfosztott alsó osztály reménytelen állapota elkeseríti, a vagyon ellenségévé teszi, de a föld és nép diszharmonikus viszonya egyéb káros következményekkel is jár: egyik oldalon a fényűzés

PRUTKAY PÉTER: JÖJJÖN EL A TE ORSZÁGOD, 2004

túlzásaiba, élvezetek hajhászásába merülő, néhány embert számláló legfelsőbb rendet teremt, a másik oldalon még a legelemibb szükségletek kielégítésére is képtelenné teszi az emberek százezreit, megritkítja a népességet és lassítja a szaporodást." S az eredmény: „9 millió lakosból 6 millió, a lakosság kétharmada proletár." Az ismertető bevezetőjét a Táj- és Népkutató Központot vezető bizottság professzor tagjai: Teleki Pál vallás- és közoktatásügyi miniszter, Györffy István és Magyary Zoltán írták alá, s ezzel egyetértésüket is kifejezték.

A korra jellemző, hogy a nagy nevű védnökök ellenére is be kellett zárni a kiállítást, oly nagy volt a politikai hatalmat birtokló uralkodó osztályok felháborodása (és rémülete). Gróf Teleki miniszter kénytelen volt kedves tanítványai bátor tényfeltáró munkáját elzárni a társadalom elől (igaz, az ismertető – a birtokomban lévő példány szerint – 10 000 példányban csak eljutott az ország népéhez), ugyanakkor egy másik gróf, a felvidéki Esterházy János e bezárás miatt keményen megrótta honi osztályos társait.

Jól jellemzi a feudális vezetőréteg mentalitását Szegedy-Maszák Aladár, a horthysta külügyminisztérium vezető tisztviselője, majd 1945 után, az 1947-es kommunista puccsig a demokratikus kormány washingtoni követe *Az ember ősszel visszanéz...* című emlékirataiban: „A régi Magyarország Bethlennel az élen fölháborodott Újvidéken, a munkaszolgálatosok elleni atrocitások, az embertelenségek és az emberi élet kioltása miatt, de tudomásul vette Tibolddarócot, ahol Bottlik Pista báró birtokán barlanglakók éltek, emberhez nem méltó, nyomorult körülmények között, és tudomásul vették mindazt, amit Tibolddaróc jelképezett." Ezért kellett bezárni a kiállítást!

Hogy a bezárás elrendelésére kényszerített gróf nem szíve szerint járt el, bizonyítja az a tény, hogy a kiállítás rendezőit megvédte, sőt nem egyet amerikai ösztöndíjjal jutalmazott. Fia, Teleki Géza megőrizte annak a zártkörű

beszédnek a lejegyzett nyers változatát, amelyet ugyancsak 1938-ban tartott Teleki Pál, nyilván a kiállítási huzavona által motiváltan. Ebben keserűen állapítja meg – többek között az agrárkérdéssel kapcsolatban –, hogy: „Csőd ez, mert hárommillió koldusparaszt helyzetét tíz éve latolgatjuk, de semmire se jutottunk. És emiatt, nehogy a fejünkre borítsák az országot, elrekesztettük hazánkat attól a fejlődéstől, amely egy modern európai államiságot lehetővé tesz."

Bajcsy-Zsilinszky Endre is „mai alkotmányunk szégyenfoltjának" nevezte a titkos szavazás említett megszüntetését, s egy 1933. június 13-án a parlamentben elmondott beszédét így fejezte be: „helyes kultúrpolitikán, egészséges és nagystílű szociálpolitikán kívül szükség van... a szabadság és demokrácia intézményeinek megvalósítására". Jellemző, hogy azokban a napokban, amikor Hitler – igaz, csalással, terrorral és a Centrum Párt félrevezetésével – a felhatalmazási törvény elfogadtatása révén diktátori hatalmat biztosított magának, Magyarországon egy ellenzéki képviselő komplett demokratikus és szociális követelményrendszert állított (állíthatott) a kormány elé.

De sem a kicsiny ellenzék, sem az uralkodó csoportok legjobbjainak bölcs helyzetértékelése és jó szándéka se bizonyult elégségesnek a merev konzervatív rendszer megváltoztatására. Talán, ha nem nő mellénk a hitleri birodalom, és ha nem tör ki a háború, elképzelhető lett volna egy lassú változás. De jött Hitler, és kitört a világháború. Így aztán a náci-német megszállás és a nyilas uralom után a háborúvesztés és a szovjet megszállás várt ránk.

Rövid, de igen találó Márai barátjának az értékelése, ami az író emigrálása előtt, tehát 1948-ban hangzott el, s amit a *Föld, föld!*... című kötetében örökített át számunkra: „Sokan voltunk, akik úgy vélekedtünk a múltban, hogy Magyarország társadalmi és gazdasági berendezkedése,

szellemi világképe megérett a gyökeres változásra. Mi, »polgári humanisták« [másutt liberálisoknak, demokratáknak nevezi magukat] nem tudtuk ezt a meggyőződésünket megfelelő hangsúllyal világgá kiáltani, mert az ember, aki egy szenvedélyesen meghasonlott korszakban az »emberi mérték«-et hirdeti, mindig elégedetlenséget vált ki, a »közép« – még az arisztotelészi »közép« embere is! – a jobboldaliak számára mindig baloldali, a baloldaliak számára gyanús jobboldali marad... De igaz, hogy mi, »polgári humanisták«, sok mindent akartunk: egy méltányos és értelmes földreformot, amely – a reáladózás kényszerítő törvényeivel – megszünteti a magyar társadalom mélyében erjedő úr–cseléd helyzetet; akartuk a munkásvédő szocializmusnak azokat a változatait, amelyek Nyugaton már megvalósultak; akartunk a hierarchikus »úri Magyarország« helyében egy emberi Magyarországot. Mindezt akartuk, de nem voltunk elég erősek és következetesek, hogy szándékainkat megvalósítsuk."

Ennek – a sok jó szándékot is magában hordozó, de a politikai jóra tehetetlen – világnak, a Tibolddarócot eltűrő világnak vetett véget a háború elvesztése. Súlyosbította a helyzetet, hogy e világ utolsó szakasza minden elképzelést felülmúló borzalmakat hozott. A náci-német megszállással kiteljesedve uralkodóvá vált a Horthy-rendszer minden negatívuma, és ellehetetlenült minden pozitívuma. Pontosabban: az értékek mentése csak a legjobbak illegális tevékenysége révén volt lehetséges. A quislingkormányzat, majd a nyilas terror a magyar állampolgárok százezreit segített a pusztulásba vinni, de nemcsak a magyar zsidókra várt a biztos halált jelentő deportálás, a nemzet legjobbjait ugyancsak német koncentrációs táborokba vitték, börtönbe zárták, sokukat kivégezték, vagy illegalitásba kényszerítették.

Nos, annak a világnak, amely mindezt lehetővé tette vagy eltűrte, a végét a náciellenes koalíció, esetünkben a

szovjet hadsereg győzelme jelentette. A magyar zsidóság maradéka, a koncentrációs táborokat túlélők, a börtönökből és az illegalitás állandó életveszélyt hordozó állapotából megszabadultak számára a szovjet katonák megjelenése a szabadságot jelentette. És ne felejtsük: e szabadság több százezer magyar paraszt számára lehetővé tette a földosztást. S ezen a tényen az sem változtat, hogy a szovjet katonák mint egyének és a szovjet hadsereg mint szervezet tényked̈ése csak a nácik tevékenységéhez hasonlítható. Ezt a szomorú tényt fejezte ki igen frappánsan Mezei András a *Felszabadult* című kis költeményében: „Nem mint zsidót, mint burzsoát / lökték a másik vagonba át, mely / Vorkutáig meg sem állt vele." De ugyanez a sors várt nem egy ellenállóra is.

De nemcsak az egyének akár tízezrei számára jelentett felszabadulást a hitleri és a nyilas borzalom legyőzése, hanem – minden ellenmondásossága és problematikus következményei ellenére – az ország számára is. Nagyon sokan gondolták ezt így akkoriban. Jól illusztrálja ezen állításunkat két kiemelkedően nagy magyar, Kodály Zoltán és Illyés Gyula beszélgetése. A találkozást Gara László örökítette meg *Az ismeretlen Illyés* című könyvében:

„– Mi lehet még ebből? – kérdi az idősebb csontváz a fiatalabbtól, ahogy könnyes ölelkezés után egymásra néznek.

– Amit mi csinálunk belőle – feleli amaz, azzal a fokozott hittel, amelyet ő maga is indokoltnak érez, mihelyt másokban kell a bizalmat megerősíteni."

Ezután Gara Illyés egy akkoriban írt verséből („Élni fogsz, élni") idéz néhány sort:

> Szót tőlem az idő vár, én nem
> hazudhatok.
> Nem így vártam az oly régen várt
> fordulatot.

De eljött, de itt van és így is
a mi korunk...
De így is az lehet, amit
mi akarunk!

Kodály és Illyés beszélgetésében és a közölt versrészletben benne van minden, mi a háború elvesztése óta velünk történt. A két szereplő a magyar kultúra két óriása. Egyik sem a régi, korszerűtlen rendszer képviselője. Ha valakinek, akkor nekik lehet hinni. Kodály szavaiból némi reményvesztettség érződik (pedig az ő biztonságára különös figyelemmel volt a szovjet hadsereg), de ő is látta, amit láthatott. Ha teljesen negatívan ítélte volna meg a helyzetet, akkor a „mi lehet még ebből" helyett azt mondta volna, hogy „mi lesz még ebből".

Viszont az optimistább költő sem elfogultan derűlátó, mert bár határozottan kijelenti: „Amit mi csinálunk belőle", a versben kimondja: „Nem így vártam... a fordulatot." Azt is hozzáteszi azonban, hogy „De így is az lehet, amit mi akarunk."

1945-ben ez az akarás jellemezte a magyar értelmiség legjobbjait és a demokratikus politikai vezetőket. Optimizmusukat nem csak a régi elítélése és a demokrácia megteremtésének a vágya alapozta meg, objektív alapjuk is volt a derűlátásra. Például az, hogy az ideiglenes fegyverszüneti megállapodást (1944. október 11.) a Szovjetunió képviselője a Hitler-ellenes koalíció nevében írta alá; hogy a moszkvai vezetők többször is kijelentették: „a szovjet kormány nem rejteget terveket ezen államok [például Magyarország] függetlensége ellen"; hogy az ideiglenes kormányba éppen szovjet javaslatra került be három horthysta tábornok és Teleki Pál fia, s ezzel dokumentálták a jogfolytonosság elismerését; hogy a Sztálin által is aláírt jaltai nyilatkozat (1945. február 4–11.) arra kötelezi

az aláírókat, hogy tegyék lehetővé a szabad választásokat a „legrövidebb időn belül".

De a magyar kommunisták is úgy tudták, hogy legalább 10–15 évig várniuk kell az egyeduralomra. Ez persze a demokratikus politikusok előtt sem volt titok, s meg voltak győződve arról, hogy ennyi idő alatt annyira megszilárdul a demokrácia hazánkban, hogy akkor már nem kell félni a kommunista hatalomátvételtől. 1945 nyarán a parlamentáris demokrácia tiszta vízióját állították a nép elé. Nagy Ferencéknek világos elképzelésük volt a jövőről, s világosan látták a jelen tényleges lehetőségeit. De figyelembe véve a háborúvesztés okozta megszállás tényét, azt tették, amit lehetett. Nem azt, amit szerettek volna, hanem annak „földi mását". Kihasználva a jaltai megállapodás előírásait, kiharcolták a nemzetgyűlési választások megtartását. Az 1945. november 4-i választáson a nép 92 százalékos részvételével a Kisgazda Párt a szavazatok 57 százalékát nyerte el (a kommunisták ugyanakkor 17 százalékot mondhattak magukénak). A választók 83 százaléka határozottan kiállt a parlamentáris demokrácia mellett.

Két nappal a választások után a New York Timesban „Demokrácia Magyarországon" címen szerkesztőségi cikk jelent meg, melyben ilyen mondatokat lehetett olvasni: „A magyarok, bár vesztesek, a háborús pusztítás elszenvedői, és orosz megszállás alatt vannak, mégis megtartották Délkelet-Európában a háború utáni első szabad választásokat... Ugyanakkor többpárt-rendszerükben... megfelelő egységet és politikai érettséget tanúsítottak, amennyiben egy pártnak biztosították a döntő többséget... Ha hagyják a kisgazdákat, hogy politikájukat megvalósítsák, akkor ők Európa legmeggyötörtebb részén felépítik a demokrácia fellegvárát. Ez bizonyosan ösztönzőleg hat mindazokra, akik a szomszédos államokban a demokráciáért küzdenek."

Íme, amiről egy évvel korábban, a nyilas puccs után álmodni sem mertünk, s amiről Illyés azt írta, hogy „az *lehet*, amit mi akarunk", az *lett*, amit *akartunk:* demokrácia! Százezernyi szovjet katona jelenlétében és a Szövetséges Ellenőrző Bizottság szovjet túlhatalmú fennhatósága alatt! Ez a tény azonban igen kemény politikai harcot jelentett, s e harcban a kommunista ellenfél nemegyszer nemtelen eszközöket is igénybe vett. Jól látta ezt a London Times tudósítója, aki 1946. október 31-én ezt írta lapjában: „Úgy tűnik, hogy Magyarország a kultúra és a szabadság oázisa... A sok magyar által agresszoroknak tartott baloldali pártok úgy érzik, hogy sarokba szorították őket." Lényegében ugyanezt látta Vida István történész, a korszak kiváló ismerője, amikor így jellemezte az 1946-os év végi politikai helyzetet: „1946 végére a magyar politikai életben – sakkjátékból átvett kifejezéssel élve – 'patt'-helyzet alakult ki... A munkáspárti baloldal a kisgazdapárt ellenállása miatt előre, a szocializmus felé nem léphetett."

A patthelyzet tulajdonképpen győzelmet jelent, hiszen a polgári politikai erők az ideiglenes kormány megalakulásától kezdve lényegesen hátrányosabb helyzetben működtek, mint a megszállók támogatását élvező kommunisták. Ha a kisgazdák ennek ellenére meg tudták akadályozni, hogy a baloldaliak politikai céljaikat politikai eszközökkel elérjék, akkor az győzelemnek számít. Ezt bizonyítja, hogy végül is a Szovjetunió közvetlen beavatkozása (Kovács Béla elhurcolása, 1947. február 25-én) és a szovjet erőkre támaszkodó, egyre általánosabbá váló diktatórikus akciók (választási csalások, demokratikus pártok törvénytelen betiltása, konstrukciós perek) kellettek ahhoz, hogy a hatalom kizárólagos birtokosaivá váljanak a kommunisták. Tehát a magyar népet nem tisztességes politikai küzdelemben győzték le, s a magyar demokráciát nem a Magyar Kommunista Párt, hanem egy világhatalom, a Szovjetunió tiporta el.

Mindezek ellenére kijelenthetjük, hogy a szovjet hadsereg szabadított meg a demokratikus fejlődést akadályozó körülményektől (náci–nyilas uralom), s akarva-akaratlan lehetővé tette, hogy a magyar nép kinyilváníthassa a demokrácia iránti elkötelezettségét (szabad választások), hogy a nemzetgyűlés törvénybe foglalhassa az Atlanti Charta alapelveit (az 1946. évi I. törvénycikk preambuluma), s így az 1945–47-es demokratikus időszak hivatkozási alapul szolgáljon az 56-os forradalmi kabinet (Nagy Imre) és az 1990-es demokratikus kormány (Antall József) számára. Sajnos az 1947 után kiépülő kommunista diktatúra a társadalom tudatában teljesen elhomályosította ezeket a tényeket, s a demokratikus fordulat után szabaddá vált történettudomány sem tartotta fontosnak e torzítás korrigálását.

Török Bálint

X 384
X93: 355 II. világháború

A MAGYAR SZABADSÁG RÁDIÓ

Titkos kísérlet a közvélemény áthangolására a második világháború alatt

1939. szeptember elsejétől, de különösen 1941. június 22-étől kezdve két párhuzamosan folyó, de egymáshoz csak lazán és esetlegesen kötődő háború foglalkoztatta a magyar közvéleményt. Az első a nyilvánosság előtt zajló, „hagyományos" világháború volt, a maga szárazföldi, légi és tengeri hadműveleteivel, a harcok várható kimenetével, a fegyverszünet vagy a kapituláció perspektíváival, illetve a békekötéssel és annak politikai következményeivel együtt. Ugyanakkor Magyarország részt vett egy másik, titkos európai háborúban is, melyet az elsővel ellentétben, szinte teljesen elhallgattak. Ez utóbbi a „mélyben" zajlott, ideológiai jellegű kijelentések és az egyre intenzívebbé és kiterjedtebbé váló jogalkotás leplébe burkolva. Itt az ellenség a kiszolgáltatott, fegyvertelen zsidóság, a civil lakosság meghatározott tömege volt, melyet a nácik és a radikális nacionalisták az ellenük fegyveresen küzdő, ideológiailag heterogén tábor szövetségesének kiáltottak ki. A „végső megoldásnak" nevezett titkos háború „fegyverténeiről", soron következő lépéséről alig szivárgott ki információ, teljes volt a tabusítás. Annyi azonban tudatosult a közvéleményben, hogy „a zsidókkal valami nagyon rossz történik", „ők ennek a háborúnak az igazi vesztesei". De ezt a közismert tényt sem hangsúlyozták, az egyénekben, illetve a kollektív tudatban rögzült a témával kapcsolatos elfojtás.[1]

Magyarországon – mely mint „nem hadviselő fél" 1939. szeptember eleje és 1941 június vége között kima-

radt a hadieseményekből – túlsúlyban maradt az óvatos, a nemzetközi realitásokkal számoló, Németország győzelmi esélyeit kritikusan szemlélő magatartás. Bár Bárdossy László kormánya nevében, a kassai bombázására hivatkozva június 28-án „hadiállapotban lévőnek" tekintette Magyarországot a Szovjetunióval, valójában egészen a német megszállásig a „vonakodó csatlósok" egyike maradtunk. Az 1942. március 9-én miniszterelnökké kinevezett Kállay Miklós a lehetőségekhez képest igyekezett kímélni a magyar katonák életét, s a katasztrofális voronyezsi vereség után mindent megtett azért, hogy a „háború utáni időkre" átmentse az ország erőforrásait. A Kállay-kormány ugyanilyen vonakodva vett részt a zsidók ellen folytatott „titkos" háborúban is: Hitlerrel való találkozásain Horthy hangsúlyozta, hogy az ő rendszerének antiszemitizmusa régebbi keletű, mint a náciké, és a törvényhozás mindent megtesz a „zsidókérdés megoldására", következésképp ebbe a németeknek nincs beleszólása. Kállay Miklós e felfogás jegyében szegült szembe a németekkel, amikor 1942 őszétől szorgalmazni kezdték a magyar zsidóság deportálását a megsemmisítőtáborokba. Ezzel, legalább ideiglenesen, feltartóztatta a népirtás pusztító mechanizmusát a magyar határoknál. Ugyanakkor az is tény, hogy 1941 júliusától a nyilasok, Imrédy Béla hívei és kormánypárti szövetségeseik antiszemita uszítása áthatotta a magyar közvélemény jelentős részét. A német megszállásig, 1944. március 19-ig már mintegy hatvanezer zsidót gyilkoltak meg magyar katonai és rendőri alakulatok, illetve szolgáltattak ki a tömeges megsemmisítésnek. (Ez a szám a Kőrösmezőnél a németeknek 1941 augusztusában kiszolgáltatott mintegy 16 ezer „kétes állampolgárságú" zsidóból, az 1942. januári újvidéki vérengzés áldozataiból és a keleti fronton meggyilkolt munkaszolgálatosokból tevődik össze.)

Ha a magyar közvéleménynek voltak is illúziói a Szovjetunió gyors összeomlásáról, 1942 őszén már mutatkoztak a kijózanodás első jelei. Ekkortól kezdett szélesebb körben terjedni a felismerés, hogy az első, a nyilvánosság előtt folyó háborút a hitleri Németország el is veszítheti. A Szovjetunió elleni villámháború kudarca, majd az Egyesült Államok hadba lépése nyilvánvalóvá tette, hogy 1914 után újra vesztesek oldalára álltunk, s legföljebb egy különbékében reménykedhetünk. De nemcsak a magyar politikai elit, hanem az egész „keresztény-nemzeti középosztály" úgy ítélte meg, s nem alaptalanul, hogy a győztes Szovjetunió fenyegetést jelent a számára. Általános volt a meggyőződés, hogy Magyarország részére csak egyetlen alternatíva létezik, hűség a hagyományos szövetségesehez, Németországhoz

Kállay Miklós 1942 augusztusától kereste a kapcsolatot a nyugati szövetségesekkel. A Sajtóellenőrző Bizottság, a háborús cenzúra vezetője, Ullein-Reviczky Antal, Horthy Miklós közvetlen környezetéhez tartozó diplomata augusztus hatodikán utazott el a semleges Törökországba, Isztanbulba, „rokoni látogatásra". A magyar kormány ekkor vette fel először „félhivatalos szinten" a bizalmas kapcsolatot a brit diplomáciával, megtudakolandó az esetleges fegyverszünet feltételeit. Ismeretes, hogy Magyarország rendkívül nehéz, szinte kilátástalan helyzetben volt, amikor ki akart „ugrani" az első, a nyilvános háborúból. Még nehezebb volt angolszász orientációjú politikai köröknek „visszatáncolniuk", a zsidók ellen folyó titkos háborúból. A brit, majd az amerikai diplomatákkal folytatott tárgyalásokat titokban lehetett tartani, vagy ha mégis kiszivárogtak, bagatellizálni lehetett azokat. Viszont a zsidókkal kapcsolatos minden „enyhítés", a zsidótörvények felszámolására, sőt, részleges liberalizálására tett legkisebb kísérlet is azon nyomban felkeltette a nácibarát antiszemiták haragját, kiváltotta sajtójuk dühödt támadásait.

Kállay a „zsidókérdésben" is kettős játékot játszott. Álláspontját találóan jellemzi Kádár Gyula ezredes, a VKF-6, a honvédségen belüli „különleges propaganda-osztály" vezetője, aki bizalmasan beszélhetett vele arról, hogy milyen kockázattal jár Magyarország számára, ha részt vesz a „titkos háborúban". „Én nagyon jól tudom, hogy engem a tisztikar nagy része nem szeret, és ellenem van. Ennek egyik okát abban látom, hogy nem oldom meg a zsidókérdést. Véleményem szerint azonban az egész zsidókérdés függvénye a háborúnak. Ha a németek megnyernék a háborút, bizony a zsidókkal az ő akaratuk szerint kellene eljárni. De mi van akkor, ha nem nyerik meg? Márpedig most is leszögeztük, hogy erre nincs kilátás. Ha én most a zsidók ellen a német kívánságok szerint járok el, a vesztett háború után nemcsak mindent vissza kellene csinálni, hanem számolni kellene a zsidók bosszújával is, ami kegyetlen lenne, és óriási megrázkódtatásokkal járna. Ezért én törvényeket és rendeleteket hozatok a zsidók ellen, így akarom elkerülni a németek haragját, de a törvények végrehajtására nem helyezek súlyt, nem erőszakolom."[2]

Kállay feltehetőleg 1942 végén vagy 1943 elején, a németek sztálingrádi veresége után mondta ezeket a figyelemre méltó mondatokat. Azután, hogy Bartha Károly helyére, aki a feltétlenül németbarát és radikálisan antiszemita vezérkar érdekeit képviselte a kormányban, Horthy Miklós Nagybaczoni Nagy Vilmost nevezte ki honvédelmi miniszterré. A már nyugalomba vonult, hozzá feltétlenül hűséges, magas rangú katonát Kállay mindenekelőtt a zsidó munkaszolgálatosokkal való bánásmód megváltoztatása céljából reaktiváltatta. Mai szemmel nézve feltűnő, hogy a miniszterelnök milyen pontosan mérte fel Magyarország kül- és belpolitikai helyzetének összefüggését a „zsidókérdéssel", ami a korabeli sajtó ebben a formában soha nem fejtett ki. Ugyanakkor, bármi-

lyen tisztán látta is Kállay az óriási tétet, mely kockán forgott, bizonyos mértékig maga is osztotta azt a nyilasok által tudatosan táplált félelmet, hogy az addigi antiszemita törvények, illetve intézkedések miatt „számolni kell a zsidók bosszújával". Ambivalens álláspontját tükrözte óvatos „elfojtási politikája", mely azonban ahelyett, hogy csökkentette volna, inkább növelte a „zsidókérdésre" rakódott társadalmi feszültséget, a szélsőjobboldal által gerjesztett neurózist.

A Kállay-kormány a két háborúhoz való részvételünk nyilvánvaló ellentmondásait a „nemzetnevelés" józanságot, megfontoltságot és nemzeti egységet sugalló programjával kívánta áthidalni. Ez valójában bátortalan kísérlet volt a korabeli finn minta távoli követésére, mely eleve kilátástalan volt. Finnország ugyanis, melyet a Szovjetunió 1939 novemberében megtámadott, eleve más körülmények között vett részt az első háborúban, a másodikból pedig sikerült teljesen kimaradnia. Az angolszász orientációjú polgári körök idealisztikus céljait Márai Sándor *Röpirat a nemzetnevelés ügyében* című, ekkor megjelent esszéje foglalja össze. Ahhoz azonban, hogy Kállay és köre hatékonyan befolyásolni tudja a közvéleményt, meg kellett ismernie az uralkodó nézeteket mind az első, mind a második, a „titkos" háborút illetően. Antal István „nemzetvédelmi és propagandaminiszter" azért rendezte meg a lillafüredi találkozót 1942 november elején magyar írók számára, hogy kipuhatolja a magyar társadalom változó hangulatát és megnyerje őket a kormányzat céljainak. A lillafüredi találkozón a hadseregen belüli ideológiai nevelés és propaganda felelőse, Kádár Gyula is felszólalt. Az ezredes hangoztatta a magyarság egységének fontosságát a várható megpróbáltatások előtt, s ezzel kapcsolatban kitért a „nemzeti hibákra". Ő azonban utólag úgy látta, hogy „az írók összejövetelének nem volt semmi haszna. A szép beszédek

és a színes frázisok elhangzottak, utána minden maradt a régiben".[3]

A „nemzetnevelés programját", az első és a második, a „titkos" háborúból való későbbi kiugrás célját szolgálta az illegális „Magyar Szabadság Rádió", mely 1942 augusztusában kezdte meg adásait. Gábor Róbert a következőket írja a rádióadóról: „1942 nyarán Kádár Gyula és Ullein-Reviczky Antal, Kállay Miklós beleegyezésével, tárgyalásokat kezdett Peyer Károllyal és Szeder Ferenccel egy titkos rádióadó felállításáról. A megegyezés értelmében néhány, a VKF-6 által szerkesztett próbaadás után Kállay Miklós kinevezte Makkai János kormánypárti, németellenes képviselőt főszerkesztőnek. Helyettese a *Pesti Hírlap* munkatársa, Pisky-Schmidt Frigyes szociáldemokrata újságíró lett. A külső munkatársak között volt a szociáldemokrata Faragó György és Gábor Róbert. Bemondóként Pisky-Schmidt mellett Székely Beáta működött. A titkos rádió haditudósító osztálya a budaörsi repülőtér melletti Lanáriai-telepen kezdte meg működését, Magyar Szabadság Rádió néven." [4]

Makkai Jánosról érdemes tudni, hogy ő, mint a kormánypárt legfiatalabb képviselője terjesztette be a Teleki Pál és a képviselők többségének álláspontját tükröző második zsidótörvényt a magyar parlamentnek az 1939. február 24-én kezdődő vitában. A radikális fajvédőből fokozatosan németellenesé váló, és a Gestapo által 1944. március 19-én letartóztatott Makkai ellentmondásokkal terhes pályájáról Csizmadia Ervin írt monográfiát. Ebből kitűnik, hogy Makkai, miután 1940 végén visszatért az Egyesült Államokban tett fél éves látogatásáról, „két területen is 'illegalitásba' vonult. Először is bekapcsolódott egy már működő zsidó szervezet, a Zsidó Munkaközösség munkájába, másrészt – kormányzati jóváhagyással megindította a Magyar Szabadság Rádiót".[5]

Nem tudni, hogy pontosan milyen adások hangzottak el a Magyar Szabadság Rádióban, és milyen visszhangja volt az elhangzottaknak. Feltételezhető, bár erről nincs konkrét információ, hogy az angolszász orientációjú kormánypárti és egyes ellenzéki szociáldemokrata politikusokon kívül tudott a rádióról Ujszászy István tábornok, a VKF-2, majd a katonai elhárító és hírszerző csúcsszerv, az Államvédelmi Központ vezetője is. Az a tény, hogy az adó működéséről ma is rendkívül keveset tudunk, egyértelműen jelzi azt, hogy 1942 augusztusa és 1944 márciusa között a rádió nem érte el kitűzött célját, nem volt képes ellensúlyozni a németek melletti kitartást és a „zsidókérdés végső megoldását" sürgető hivatalos propagandát, melyet a jobboldali és nacionalista lapok, illetve a Magyar Rádió adásai nagy meggyőző erővel képviseltek.

Ennek nem kis mértékben az is oka volt, hogy az illegális adások készítői maguk sem képviseltek egyértelmű irányvonalat. Bár kezdettől fogva tárgyilagos képet igyekeztek nyújtani az első háború hadműveleteiről, a frontok állásáról, érthetően nem tudtak világos és a közvélemény szimpátiáját elnyerő álláspontra helyezkedni a bolsevizmussal, illetve a Magyarországgal hadat viselő Szovjetunióval szemben. Ezért erről a témáról hallgattak, ahogy a zsidók ellen folytatott titkos háború eseményeiről sem számoltak be, illetve csak a munkaszolgálatosok sorsának alakulását érintették, azt is meglehetősen visszafogottan. Ugyanakkor a Magyar Szabadság Rádió „angolszász orientációjához" nem férhet kétség. Kádár Gyula 1978-ban megjelent emlékirataiban a magyar hadsereg doni veresége utáni időszakra datálja az adások megkezdését, hallgat az adó politikai összefüggéseiről, és bagatellizálja a jelentőségét: „A híradások általános jellege: a hadi események valóságának megfelelőbb ismertetése, a magyar függetlenség megóvásának hangoztatása, a nyilasok és a szélsőjobboldal támadása, polemizálás újságjaik cikkei-

vel, németellenes megnyilatkozások, a magyar hadsereg harcainak dicsérete és az áldozatok feltárása. Az volt az elv, hogy az adások kevertek legyenek: legyen bennük olyan, ami németbarátságra utal, és olyan, ami ellene beszél. Ennek az volt az oka, hogy a hallgatók ne tudják megállapítani, hogy az adások „ellenséges" oldalról, vagy németbarát oldalról származnak. Megjegyzem, Magyarországon ebben az időben még nem működött német bemérő szerv."[6]

Nehezen hihető, amit Kádár Gyula ezután állít, vagyis hogy „néhány általunk szerkesztett adás után Antal István kieszközölte, hogy az adásokat ő irányíthassa. Megbízta Makkai János főszerkesztőt az anyag összeállításával, amit ő hagyott jóvá". Antal István, aki az igazságügyi minisztérium államtitkáraként Makkaival szorosan együttműködött a második zsidótörvény kidolgozásában és képviselőházi vitájában, tőle eltérő pályát futott be. Amikor 1942. április 17-én kinevezték tárca nélküli miniszterré és megbízták a Nemzetvédelmi Propagandahivatal vezetésével, egyértelműen németbarát vonalat képviselt. Rajniss Ferenc úgy vallott a Népbíróság előtt 1945. december 12-én, hogy Kállay Miklós Antal Istvánt „bizalmas terveibe nem avatta be". Maga Antal, szintén a Népbíróság előtt így jellemezte a saját szerepét a kormányban: „Kállay azzal bízott meg, hogy mint propagandaminiszter a háborúban való helytállás és kitartás gondolatát propagáljam, a kormány bel- és külpolitikai célkitűzéseit képviseljem."[7]

Vagyis Antal István, akinek befolyása alól felsőbb rendelkezésre kivonták a rádiót és a sajtót, valamint a cenzúra irányítását, inkább a Kállay-féle „hintapolitika" „spanyolfalaként" működött. Ő azt a németbarát és antiszemita propagandát terjesztette nyilvános beszédeivel és közszerepléseivel, melynek az volt a célja, hogy „felfokozza a magyar lélek felfogóképességét". Éppen ezeket a né-

zeteket próbálta ellensúlyozni, hatástalanítani a Magyar Szabadság Rádió, ahogy ez két, egykori munkatársának visszaemlékezéséből is kitűnik:

Kárpáthy Gyula

– 1941–42-ben húszéves voltam, másodéves joghallgató. Ekkor hirdette meg a *Pesti Hírlap* tehetségkutató pályázatát, újságírók részére. Nem ez volt az első ilyen pályázat, három évvel azelőtt már tartottak egyet. Azt dr. Stollár Béla nyerte, a második Gyenes István, a harmadik Kiss Károly, a negyedik pedig Tombor Tibor lett, akik mind ott dolgoztak. A nyertesek jutalma ugyanis nemcsak pénzdíj volt, de az is, hogy az első, a második és a harmadik helyezettet felveszik a laphoz. Azon a versenyen, melyen én vettem részt, Márai Sándor, a *Pesti Hírlap* főmunkatársa volt a zsűri elnöke, aki 1942 tavaszán nekem ítélte az első díjat.

– *Milyen volt akkoriban a szerkesztőségben a hangulat, illetve a munkatársak politikai beállítottsága?*

– Szolidan baloldalinak, illetve konzervatívnak nevezném. A szociáldemokrata párttal nem volt semmiféle kapcsolatunk. Az újság főszerkesztője és tulajdonosa Légrády Ottó volt, annak a híres Légrády családnak a leszármazottja, aki még azt a *Pesti Hírlap*ot alapította, melynek Kossuth Lajos volt a munkatársa.

– *Hogyan fejezték ki a lapban, hogy nem szeretik Hitlert? A sorok között üzentek az olvasónak?*

– Ekkoriban fejlődött ki a „sorok közötti írás". Ebben a műfajban különösen három reggeli lap járt az élen: a *Magyar Nemzet*, a *Pesti Hírlap* és a *Népszava*. Az esti lapok között Az *Esti Kurír*, az *Újság*, és a *8 órai Újság* is hasonló hangvételű volt.

– *Ön akkor melyik rovatnál dolgozott?*

– Amikor odakerültem, Légrády megkérdezte tőlem, melyik terület érdekel a legjobban. Mondtam, hogy

a színház, de ahhoz a rovathoz nem kerülhettem be. Így a rendőri rovatban kezdtem, el dolgozni, melynek vezetője akkor Tamás Ernő volt. Övé volt akkor az első számú rendőri sajtóigazolvány, a hozzá tartozó jelvénnyel. Én is kaptam ilyet, ami a későbbiekben jó szolgálatot tett, mert távolról meglehetősen hasonlított a detektívek igazolványához. Mint rendőri tudósító, közvetlenül értesültem arról, ami a főkapitányságon történik, ami szintén fontos volt. Jó kapcsolatban voltam Stollár Bélával, aki annak idején fölöttem járt a Lónyay utcai református gimnáziumba. Ő a belpolitikai rovat vezetője volt, hasonló beosztásban a legfiatalabb az országban. Behívták katonának, hadapród őrmesteri rangban, és a VKF-6-ra került, a honvédség propagandaosztályára.

– *Rendőri riporterként hallott valamit az 1941. augusztusi KEOKH-deportálásokról?*

– Közvetlenül nem, mert azt nagyon bizalmasan kezelték. De a később a híre eljutott hozzánk, és a mi köreinkben különösen azt tartottuk felháborítónak, hogy a „kétes állampolgárságú" zsidókat először Munkács és Ungvár környékén szedték össze, és adták át a németeknek, akik rövid úton elpusztították őket. Ismeretes, hogy a két világháború között a csehszlovák hatóságok mindent elkövettek, hogy ezen a vidéken a jiddisül beszélő zsidók ne magyarnak, hanem zsidó nemzetiségűnek valljják magukat, de ők kitartottak mellettünk. Pedig sokan alig tudtak a nyelvünkön, s úgy mondták: „Vagyom az a magyar". Bajcsy-Zsilinszky erről nagy cikket írt, „súlyos nemzeti hálátlanságnak" nevezte a történteket. A kárpátaljai zsidók hűségét „jutalmazták" az első deportálással, amit aztán menet közben leállítottak.

– *Értesültél az 1942. nyári rendőri razziákról, amikor a Dunakorzón és másutt „tetten ért" zsidó férfiakat őrizetbe vették és munkaszolgálatos századokban soron kívül a keleti frontra küldték?*

KECSKEMÉTI KÁLMÁN MŰVE

– Ennek az akciónak előzménye volt a jobboldali sajtóban. A németek melletti kitartást propagáló lapok, elsősorban a *Függetlenség*, az *Új Magyarság*, no meg a nyilas sajtó, a *Pesti Újság*, a *Virradat*, az *Összetartás* arról kezdtek el cikkezni, hogy „miközben a véreink pusztulnak a világháborúban, addig a zsidók a Duna-parti teraszokon napoznak". Szerintem egyébként a zsidók ezzel súlyos hibát

követtek el, mintegy kihívták maguk ellen sorsot, ürügyet adtak az antiszemitáknak.

– *Itt nem értünk egyet, hiszen a nyilasok fantáziája kifogyhatatlan volt, ha a zsidók elleni fellépést meg kellett indokolni. Viszont érdekelne, hogy mit lehetett akkoriban tudni arról, mi történik a németek megszállta többi kelet-európai országban a zsidókkal.*

– Az a kör, melyben mozogtam, az átlagosnál sokkal jobban volt informálva. A *Pesti Hírlap* szerkesztőségébe eljutottak a nyugati rádióadók hírei, nem beszélve arról, hogy 1943-tól bekapcsolódtam az illegális Magyar Szabadság Rádió munkájába is, és annak munkatársai már hivatalból figyelték a BBC adásait. Ezt utóbbiból értesültünk zsidók sorsáról, mert a magyar sajtó erről a témáról a háborús cenzúra miatt hallgatott. De a BBC-ből jellemző módon többet tudtunk a hollandiai majd később a franciaországi deportálásokról, mint a lengyelországi vagy ukrajnai eseményekről. Összességében tudtuk, hogy valami nagyon rossz történik Kelet-Európában a zsidókkal, de a hírek ellenőrizhetetlenek voltak, és kevesen hitték el őket.

– *Ugyanakkor biztos hallottak azokról a szörnyűségekről, ami a munkaszolgálatos századokban történtek az oda behívott zsidókkal.*

– Róluk valóban érkeztek hírek, sőt arról is értesültünk, mi lett a sorsuk azoknak a közismert embereknek, akiket személyesen is ismertünk: Zsolt Bélának, Petschauer Attilának és másoknak. Ezekről az esetekről nem lehetett írni a *Pesti Hírlap*ban, de a Magyar Szabadság Rádióban foglalkoztunk velük. Külön rovatot szenteltünk a munkaszolgálatnak. Munkatársunk, Magyar Pál kapcsolatba került egy székesfehérvári orvossal, aki a keleti fronton hadikórházban dolgozott. A doktor, akinek a nevére már nem emlékszem, összeírta az ott ápolt munkaszolgálatosokat, meg azt, hogy melyik században szolgáltak,

mi történt velük, kik voltak a parancsnokaik, kik alkották a keretet stb. Rettenetes dolgokra derült fény, és ezt mi a rádióban nyilvánosságra hoztuk.

– *Milyen visszhangja volt a Magyar Szabadság Rádiónak?*

– A VKF-6 vezetője, Kádár Gyula ezredes, aki Stollár Bélával együtt az illegális rádió egyik megteremtője volt, rendkívül trükkös módon népszerűsítette a rádiót. Meglátogatta a különböző katonai alakulatokat, és a faliújságokon olyan cikkeket helyezett el, melyek szidalmazták a Magyar Szabadság Rádiót a hangvétele miatt. Ezzel felhívta a figyelmet az illegális adásra. Az volt a koncepciója, hogy valós hírekkel kell ellensúlyozni a honvédek között a német *Signal* és a Rajniss-féle *Magyar Futár* hatását. A másik fontos társadalmi réteg, melyben igyekeztünk hatástalanítani a náci és nyilas propagandát, az egyetemi ifjúság volt. Külön csoportot szervezett ebből a célból, melynek Stirling György volt a vezetője.

– *Az egyetemisták között nagy befolyása volt a külön sajtóval is rendelkező Turulnak és más szervezeteknek, melyek németbarátok és antiszemiták voltak.*

– Ez csak a harmincas évek végéig volt így. A Turul persze nem változott, de a negyvenes évek elején már megjelentek azok az élesen németellenes egyetemistacsoportok, melyek harcba szálltak a turulistákkal. A velünk szimpatizáló egyetemista csoportok vezetői a cserkészmozgalomból nőttek ki, kedvenceik voltak a népi írók és a falukutatók, mindenekelőtt Kovács Imre és Féja Géza. A turulisták a profetikus írónak nevezett Szabó Dezsőért rajongtak, aki azonban a harmincas évek végén szembefordult a náci típusú antiszemitizmussal, mert a „zsidókérdés" megoldását a magyarság belügyének tartotta.

– *Mikortól kapcsolódott be a Magyar Szabadság Rádió munkájába?*

– Már nem emlékszem pontosan, de úgy tűnik, hogy 1943 elejétől. Tudni kell, hogy a rádió szinte teljes

egészében a *Pesti Hírlap* gárdájára épült, vagyis a legális és illegális tevékenység összefolyt. Stollár Béla, Pisky-Schmidt Frigyes, Beczásy Piroska is a szerkesztőségben dolgozott, ugyanúgy, mint Tombor Tibor katonai elemző. Én a munkaszolgálatról meg a rendőri atrocitásokról írtam, de foglalkoztam színházzal is. Bemutattam a nemzeti történelem nagy alakjait, foglalkoztam például Zrínyivel, akiről később, már a felszabadulás után drámát is írtam.

– *A német megszállás után a Magyar Szabadság Rádió gárdájából alakult meg a Magyar Szabadság Mozgalom. Ez már 1944 májusában röpiratokat adott ki, melyekben felszólította a magyar társadalmat, hogy szegüljön szembe a zsidóellenes hatósági intézkedésekkel, és szabotálja a deportálásokat. Ki volt ezeknek a röpiratoknak a szerzője?*

– Ivándy Ernő újságíró. Ő kivételesen nem a *Pesti Hírlap*nál dolgozott, hanem az *Esti Újság*nál, melynek főszerkesztője a német megszállásig Makkai János volt, parlamenti képviselő, a második zsidótörvény beterjesztője. Ivándy nagyon jóban volt Makkaival, aki 1941 után egyre németellenesebbé vált, annyira, hogy 1944. március 19-én a Gestapo letartóztatta. A zsidók mellett kiálló röplapok több helyen készültek, többek között a Légrády-nyomdában is, terjesztésükben magam is aktívan közreműködtem. Kár, hogy a sorozatos lebukások és az ostrom miatt egyetlen példány nem maradt fenn belőlük.

Beczássy Piroska

– 1920-ban születtem, a második világháború kitörése idején tizenkilenc éves voltam. 1939-ban a *Pesti Hírlap* kiadóhivatalában dolgoztam, később ugyanennél a lapnál lettem újságíró. Erre 1942-ben került sor, amikor el kellett küldeni a zsidó munkatársait, és a munkakörük megürült. Addig is írtam a lapnak, de csak egy-két cikket hoztak le tőlem.

– *Ebben az időben milyen politikai nézeteket vallott?*

– Amikor beléptem a laphoz, még nem politizáltam, csak 1940 vége felé éreztem úgy, hogy nekem is állást kell foglalnom. Apám, Beczássy Lajos tizenöt éves koromban elhagyott bennünket. Ő a Nyilaskeresztes Párt tagja volt, és egy „birodalmi német" nő szeretője. Talán ezért is utáltam annyira a nácikat. Baloldali lettem, nem utolsósorban Faludy György hatására, akinek Villon-átköltéseit nagyon szerettem. S persze az sem volt mellékes, hogy a *Pesti Hírlap* ellenzéki lap volt, és elég sok zsidó kollégával barátkoztam össze. Emlékszem Fischer Artúrra, Schmidt Verára és másokra. A lap tulajdonosa Légrády Imre volt.

– *Ilyen előzmények után hogyan lett az illegális Magyar Szabadság Rádió munkatársa?*

– Akkori férjem Pisky-Schmidt Frigyes volt. Szintén baloldali érzelmű ember, később szociáldemokrata. Neki a legjobb barátja volt Csikós Jenő, a honvédség vezérkari főnökség második osztályán dolgozó alezredes. Ő kérdezte meg a férjemtől: mit szólna ahhoz, hogy behívnák katonának, de nem küldenék a frontra, hanem egy bizalmas feladatot kapna. Egyenruhát sem kellene viselnie, így dolgozna egy titkos, antifasiszta rádióban. Gondolhatja, hogy örömmel fogadta el ezt az ajánlatot, hiszen szívből gyűlölte Hitlert.

– *Önök az akkori törvények szerint száz százalékig árjának számítottak. Mégis, miért gyűlölték annyira a nácikat?*

– Sok zsidó barátunk volt, akiket egymás után hívtak be munkaszolgálatra. A magyar hadseregbe vonultak be, de tudtuk, hogy a németek állnak a háttérben, meg azok a katonák és politikusok, akik kiszolgálták őket. Ugyanakkor a „keresztény-nemzeti középosztály" tagjaival nem találtuk meg a hangot, sem a férjem, sem én. Unalmasnak, butának és műveletlennek találtuk őket, akiket a pletykákon kívül semmi más nem érdekel. Minket a politika és

a művészet foglalkoztatott, és ezekről a témákról csak a zsidókkal tudtunk beszélgetni.

– *Gondolom, a második világháború résztvevői közül leginkább az angolokkal szimpatizáltak. „Felső kapcsolatuk", Csikós Jenő is így gondolkodott?*

– Természetesen. Ő intézte el, hogy amikor megkezdődött a középhullámú adás, a házunk előtt minden este megjelent egy katonai autó, és kivitte a férjemet Budaörsre, a Lanária-telepre. Ott működött a rádióadó. Eleinte csak a férjem dolgozott a rádiónak, aztán később megnézhettem, hol dolgozik. Később én is bemondó lettem, és szerkesztettem is. Felváltva dolgoztunk a férjemmel, nemcsak a középhullámon, de a 33 méteres rövidhullámú adásnak is. Megismerkedtem a postaműszaki tisztekkel, akik a berendezéseket működtették: Szélig Miklóssal, Bánki Istvánnal és a többiekkel.

– *Az elektronikus média drága mulatság. Ki fizette a Magyar Szabadság Rádió működésének költségeit?*

– Gondolom, a Hadügyminisztérium, illetve a VKF-6 adta a pénzt. De ezekről a részletekről nem sokat tudtam, csak azt, hogy a férjem zsoldot kapott.

– *Honnan vették azokat a híreket, melyeket bemondtak?*

– Munkatársak dolgoztak nekünk, akik figyelték az idegen nyelveken sugárzó adókat, és elkészítették a hírösszefoglalókat. Fejér Domokos és a felesége a szláv nyelvű adásokért felelt, mindenekelőtt a szlovák és lengyel adókért. Fried Lili a francia adók hírműsorait dolgozta fel. A legfontosabb hírforrásunk természetesen a BBC volt. Kommentátoraink is voltak: Pisky-Schmidt Frigyes, Tombor Tibor, Pados Pál, Kis Károly. Katonai elemzéseinkben igyekeztünk ellensúlyozni a nácik „sikerpropagandáját".

– *A korszakkal foglalkozó történészként érdekelne a híranyag, különösen az, amit a kelet-európai zsidók sorsáról közöltek.*

– Amikor értesültünk arról, hogy a németek megszállták Magyarországot, a rádió összes dokumentumát elégettük. Ami a zsidókat illeti, a róluk szóló hírek eljuttottak hozzánk, de ellenőrizhetetlenek voltak. Nem akartuk kitenni magunkat a támadásoknak, ezért nem adtuk tovább őket. A zsidók többsége amúgy sem hitte el, hogy Lengyelországban gettók és gázkamrák léteznek. Jól emlékszem arra, hogy a férjem 1943-ban államvizsgázott, és egy zsidó tanár korrepetálta. Felajánlottuk neki, hogy szerzünk neki hamis papírokat, bújjon el velük, mert rettenetes, ami a környező országokban a zsidókkal történik. De nem hitt nekünk, azt mondta, hogy amit elmeséltünk neki, az nem igaz.

– A Magyar Szabadság Rádiónak alig volt visszhangja. Még a szélsőjobboldali lapok, vagy a németek sem tiltakoztak ellene. Egyáltalán, találkozott valakivel, aki hallgatta az adásokat?

– Ez valóban meglepő. Egyszer azért egy légiriadó alkalmából, az óvóhelyen hallottam egy munkás külsejű embert. Kiderült, hogy utálom a nácikat, erre elárulta, hogy ők hallgatják a mi adónkat. De ez volt az egyetlen visszajelzés. Azért sem volt több, mert sem a férjem, sem én nem árulhattuk el, hogy hol dolgozunk. 1943 őszén egyébként Budaőrsről beköltöztünk a Klotild utcába, a *Pesti Hírlap* nyomdájával szemben. Egy kiürített földszinti lakásba, amit egy zsidó családtól vettek el. Az adót a fürdőszobába telepítették. Ekkortól már én is dolgoztam a rádiónak.

– 1944 március 19-e, a német megszállás után a rádió adása megszűnt, viszont mindazok, akik részt vettek benne, részt vettek az ellenállási mozgalomban.

– Ezt Pisky-Schmidt Frigyes kezdeményezte. Csalogány utcai lakásunkra hívta össze a barátait. Ott alapították meg Magyar Szabadság Mozgalmat. Későbbi férjem, Kárpáthy Gyula vett részt benne, meg Tombor Ti-

bor, Pados Pál, Ivándy Jenő, Csillag Mátyás, Stollár Béla, Schön János és még néhányan. Áprilistól kezdve röplapokat adtunk ki és üldözötteket bújtattunk. A sajtócsoport több mint ötven röplapot adott ki, egyenként háromezer példányban. Volt, amelyik arra hívta fel a magyarokat, rejtsék el az üldözött zsidókat, a másik pedig leleplezte a pestiek előtt a vidéki deportálások borzalmait. Ezeket a röplapokat Ivándy Ernő írta. Fegyveres akciókat csak a nyilas államcsíny, október 15-e után hajtottunk végre. Engem kétszer is elfogtak a nyilasok, de sikerült megszöknöm. 1944. december 25-én a mi embereinken ütöttek rajta a nyilasok. Huszonöt fiatal ellenálló halt hősi halált, elsőnek a vezetőjük, Stollár Béla főhadnagy. A Klotild utca, ahol mindez történt, ma az ő nevét viseli.

– *Bár önt 1946-ban a csoport többi életben maradt tagjával együtt Nagy Ferenc miniszterelnök is kitüntette ellenállási tevékenységéért, két évvel később már bevitték az Andrássy út 60.-ba. Az államvédelmi hatóság kihallgatta, de néhány óra múlva elengedték.*

– Ez már egy másik történet. Pisky-Schmidt Frigyes, akitől időközben elváltam, Gábor Róberthez hasonlóan Peyer Károly neves szociáldemokrata vezető belső köréhez tartozott. Peyert a kommunisták gyűlölték, megvádolták, és végül emigrációba kényszerítették. Barátai is erre a sorsra jutottak. Első férjemet azzal vádolták, hogy amerikai kém, és a Budapesti Népbíróság 1948 februárjában nyolcévi fogházra ítélte. De szerencsére addigra már nyugatra menekült, csak az új feleségét tartóztatták le, aki hét évet töltött Kistarcsán. Gábor Róbertet, aki állítólag magával vitte az ÁVH tagjainak teljes névsorát, halálra ítélték, de szerencsére neki is sikerült megszöknie.

– *Ön 1956-ban, a forradalom idején újra politizálni kezdett...*

– Második férjem, Kárpáthy Gyula írt egy *Zrínyi* című darabot, amit bemutatott a Néphadsereg Színháza,

a mai Vígszínház. Bár közben elváltunk, szerzett nekem egy állást Békéscsabán, az ottani színházban: művészeti titkár lettem 1956. augusztus elsejétől. Amikor kitört a forradalom, elmentem néhány ottani gyárba, megszervezni az új hatalmat. Aztán egy teherautóval feljöttem Pestre, és orvos nagybátyám elhelyezett a Vöröskeresztnél. Közben az Írószövetség összekötőjeként működtem, hoztam és vittem a kéziratokat Déry Tibor, Tamási Áron és mások között, a második férjem megbízásából szerveztem az ellenállást, amíg fel nem oszlatták az Írószövetséget. Aztán engem is kitettek a Vöröskereszttől, s mert valamiből meg kellett élnem a kislányommal, végül Budán kötöttem ki, a Széna téren, egy lottózóban. Onnan áthívtak a szomszédos OTP-be, ahol pénztáros voltam a nyugdíjazásomig.

Tanulmányomban mindenekelőtt a Magyar Szabadság Rádió működését, a második világháború alatti magyar közvélemény befolyásolására tett kísérletet, illetve ennek kudarcát próbáltam megörökíteni. Befejezésképp csak utalok arra, hogy a német megszállást követően egy jelentős ellenállási szervezet alakult az illegális rádióadó munkatársaiból. Ezt Magyar Szabadság Mozgalom néven tartja nyilván a történetírás, mint „kisebb önálló ellenállási csoportot".[8]

A mozgalom Korom Mihály szerint kapcsolatot tartott a polgári ellenálló szervezettel, a Magyar Függetlenségi Mozgalommal. Ismeretes azonban a magyar ellenállás tragikus sorsa, melyben ez a szervezet is osztozott. A nyilasok 1944. december 24-én rajtaütöttek Stollár Béla hírlapíró fegyveres csoportján, melynek bázisa a Légrády-nyomda és a Pesti Hírlap szerkesztőségének szomszédságában, a felszámolt Magyar Szabadság Rádió Klotild utcai helyiségében volt. A Magyar Szabadság Mozgalom érdemeit Nagy Ferenc kisgazdapárti miniszterelnök 1946 nyarán még elismerte. De alig több mint egy évvel később, amikor megindult a kommunisták hajszája a jobb-

oldali szociáldemokrata Peyer Károly ellen, és a vele kapcsolatban álló „összeesküvők", Gergely Róbert és Pisky-Schmidt Frigyes nyugatra szöktek, a Magyar Szabadság Mozgalom tagjait kirekesztették a hivatalosan elismert partizánok és ellenállók közül. A magyar ellenállásnak ezt a fejezetét évtizedekre törölték a történelemkönyvekből, pedig mindenképp megérdemli, hogy megőrizzük emlékezetünkben.

Pelle János

Jegyzetek

1 Lásd erről Lucy S. Dawidowicz: *Háború a zsidók ellen*. Múlt és Jövő Kiadó, 2000. (Eredeti, angol kiadás: 1986)
2 Kádár Gyula: *A Ludovikától Sopronkőhidáig*. Magvető, 1978., II. köt. 460. l.
3 Kádár Gyula: uo. 484. l.
4 Gábor Róbert: *Az igazi szociáldemokrácia – Küzdelem a fasizmus és a kommunizmus ellen 1944–1948*. Századvég Kiadó, 1998., 42 l.
5 Csizmadia Ervin: *Makkai János*. Új Mandátum, 2001., 34. l.
6 Kádár Gyula: uo. 495. l.
7 Antal István: *Gömbös Gyula hatalomra kerülése és kormányzása, 1932–36*. Gergely Jenő előszavával, Új Palatinus, 2004., 37. l.
8 *Magyarország 1944*. Fejezetek az ellenállás történetéből. Szerkesztette M. Kiss Sándor. Nemzeti Tankönyvkiadó, 1994., 171. l.

X 93 : 321. 6
Kertész Imre

AZ EMLÉKEZÉS MINT VITÁLIS ERŐ

Kertész Imre a holokausztról*

Kertész Imre 1966-ban írta a *Gályanapló*ban: *„Nem a zsidók, hanem az ember, ha történetesen zsidó: a 'zsidó' mint helyzet a totalitarizmusban."*

A készülő *Sorstalanság*hoz jegyezte föl önmagának.

Ha első hallásra meglepőnek tűnik is, Kertész Imrére nem az bízatott, hogy elmondja a világnak, mit jelentett elkerülni Auschwitzba, noha ez sem lett volna kis teljesítmény.

Kertész arra vállalkozott, hogy az egész civilizált világ számára egyértelművé tegye, filozófiai értelemben is nyilvánvalóvá tegye, mit jelent Auschwitz. Mit jelent Európa számára, mit jelent a világ számára. Úgy tartotta, nem elég elborzadni, nem elég azt mondani: ez fölfoghatatlan! Föl kell fogni. Meg kell érteni. És megjegyezni, hogy ne ismétlődhessen meg.

Egy új beszédmód

Amikor a háború után Margarete Buber-Neumann, aki összesen hét évet töltött koncentrációs és kényszermunkatáborokban, meglátogatta Arthur Koestlert és feleségét, arról beszélt nekik, hogy legtöbb volt fogolytársa a felejtésbe menekül. Ő azonban nem akarja elfelejteni sem a karagandai gulágon töltött két évet, sem a ravensbrücki koncentrációs

* Előadásként elhangzott a holokauszt 60. évfordulója alkalmából rendezett konferencián Hódmezővásárhelyen, 2004 júniusában.

K: Körmendy Zsuzsa

táborban elszenvedett öt esztendőt. (A Hitler–Sztálin paktum következtében a szovjetek kiadták a Gestapónak.)

Ennek az asszonynak lett volna mit elfelejtenie, de másképp döntött. Tudta, ha nem beszél soha arról, amit átélt, önmagát emészti el.

Mintha ez a motívum ott lebegne a Kertész-életmű hátterében is.

„Nem normális körülmények közt lettem író – nyilatkozta Kertész. – *Vigyáznom kellett, nehogy valami módon eladjam magam vagy megfertőződjem."* Nemcsak ő vigyázott önmagára, a hatalom is óvakodott attól, hogy ünnepelt írói közé emelje. Kertészt nem kapta föl a kádári kulturális propaganda, nem lett ismert író, kiadói mogulok nem ostromolták őt kéziratokért, nem kapott busás előlegeket soha el nem készülő művekre, nem dörömbölt az Aczél-csinovnyikok ajtaján, hogy neki lakás jár. Lakott barátoknál, rokonnál az újpesti félszobában, dolgozott, fordításokat vállalt. Fölbecsülhetetlen ajándéknak érezte, szinte el se merte hinni – pedig ez már a diktatúra alkonyán volt –, hogy Nietzschét fordíthatott. Nem tartozott klánokhoz, gondolkodni tudását Camus-ra, Wittgensteinre és Kafkára pazarolta, nem avanzsált megmondóemberré, aki a hatalomtól való rettegését az őáltala megkritizáltakban keltett rettegéssel kompenzálta. Mindaz tehát, ami olyan olajozottan működtette a Kádár-rendszer kultúrpolitikáját, tőle majdhogynem alkatilag volt idegen.

De ő volt az, aki a holokausztról egy új beszédmódot alapozott meg műveivel, mikor azt az európai kultúra és etikai tudat szerves részeként írta le. Ez az új beszédmód a *Sorstalanság* szemléletében már ott rejlik, és Kertész minden további műve egy szisztematikus építkezés jegyében hozzátesz valamit az új beszédmód kialakításához s a holokausztról való tudáshoz.

Nem sokkal a Nobel-díj átvétele után Kertész egy tévéinterjúban azt mondta: *„Én a totalitárius diktatúrákról*

írok, de főképp és elsősorban a holokausztról." Majd hozzátette: „*Nem véletlen, hogy éppen a Kádár-rendszerben írtam azt a regényt, amely hasonló folyamatról szól... A holokausztról beszélek, de tulajdonképpen minden diktatúráról beszélek.*"

Kisebb botrányt kavart a honi sajtóban ez a megnyilatkozás. Sokan csak forgatták a szájukban a lenyelhetetlen és kiköphetetlen szavakat, és csak a tompult ismételgetésre futotta: igaz lenne ez? Valóban nem csak és nem kizárólag a nácizmus számlájára írható bűntételekről vall a *Sorstalanság*, amelynek színhelye maga a koncentrációs tábor? A legszélsőségesebb vélemény kétségtelenül az volt, hogy ha Kertész komolyan gondolja azt, hogy a *Sorstalanság* a Kádár-rendszerről szól, akkor jobb, ha visszaadja a Nobel-díjat.[1]

Pedig az életmű ismeretében nem olyan nehéz kihámozni, hogy miért nem csak Auschwitzról szól a *Sorstalanság*.

Ahhoz, hogy megértsük Kertész nyilatkozatát, műveihez kell fordulnunk. A „koronatanú" a több évtizeddel ezelőtti naplójegyzeteket is magába foglaló *Gályanapló*. Ez a mű töredezettségével együtt is Kertész egyik legizgalmasabb írása. Itt találjuk a *Sorstalanság* születéséről az első bejegyzéseket. Ebben olvashatjuk, hogy a técsői deportáltak arcát a fényképeken nagyítóval figyelte, mert nem akarta elhinni, hogy – idézem – arcukon „mosolyok, derűlátás, bizalom" volt.

Egy 1975-ös jegyzetében Dosztojevszkij híres mondatára utalva („ha nincs Isten, akkor minden meg van engedve"), így jellemzi a Kádár-kor kaotikus, értékvesztett világát: „*ahol semmi sincs megengedve, és minden lehetséges*".

Egy 1985-ös bejegyzés: Szigligeten egy holland vendég megemlíti Kertésznek, hogy Székesfehérváron szovjet katonákat látott. „*Miért csodálkozik, kérdem, hiszen ez megszállt ország*"[2] – mondja Kertész.

Majd így ír: *„A proletárdiktatúra olyan hely, akár a lakásom, akár az életem: se fény benne, se ünnep, kényelmetlenül és szorongva meghúzom magam benne, egy (remélhetően rövid) átmeneti időre."*[3]

Ha szívesen olvasnánk is ki ebből a mondatból az író megsejtését, miszerint a birodalom néhány éven belül összeomlik, szögezzük le: a „remélhetően rövid" kitétel Kertésznél egyértelműen az élet rövidségére utal, az átmenetiség pedig nem a proletárdiktatúrára, hanem a létezésre.

Mindezt azért elevenítettük föl, hogy megértsük, a 70-es évek kultúrpolitikája Kertészt nem véletlenül, hanem törvényszerűen lökte perifériára.

Ő erre így emlékszik vissza 1994-ben: *„1975 táján még tabu volt a zsidóság, a zsidó identitás, a lágerekről pedig elsősorban, mint a kommunisták börtönéről emlékeztek meg. Volt egy »elvárás«, hogy ha e témáról ír valaki, azt panaszosan tegye, mintegy fellebbezve a teremtéshez, a civilizációhoz. Kötelező volt az egyszeriség hangsúlyozása, az eltávolítás, az ideologizálás, az obligát csodálkozás: hogyan is történhetett meg, ami megtörtént. Ezt a tónust kívánták hallani. Nem tűrték a szabad véleményt, az eredeti szemléletet, mindenekelőtt az igazságot. Paradox dolog ez a hazugságfüggöny, ami mindent eltakart. A kommunisták egyrészt lefasisztázták az egész országot, másrészt a tényleges náci bűnök felemlítését is rossz néven vették"* – nyilatkozta Kertész a *Szombat*nak, hozzátéve, hogy a Kádár-rendszer idején a kézirat durva elutasításakor *„kis híján azt mondták, antiszemita vagyok"*.

De milyen közegbe, milyen állóvízbe csobbant bele, s tűnt el a mélységekben a regény 1975-ben? Az állampárt éppen egy évvel azelőtti, 1974-es irányelveiben „bekeményített", az új gazdasági mechanizmusnak nevezett bátortalan gazdaságélénkítő csomagról ekkor már többen úgy gondolják, hogy kár volt bevezetni, mert itt csodákat tenni úgysem lehet.

A Sorstalanság megjelenésének esztendeje

1975-ben az ötvenhatos forradalom sokakat fenyegető emléke már távolodik, de a brezsnyevi Szovjetunió az úgynevezett „pangás"-sal együtt is elég masszívnak tűnik.

1975-ben a '68-as csehszlovákiai bevonulás tanulságait még nem emésztettük meg, nem is fogjuk már. A szovjet blokkhoz tartozás életfogytiglannak tűnik.

1975-ben megjelenik egy könyv, írója majdnem ismeretlen. A mű Auschwitzról szól, de mintha másról is. A mű a rabságról, a reménytelenségről, a becsapottságról is szól. Az élet kifosztásáról, a megalázottság fölfoghatatlanságáról, az örökös hazugságra kényszerítettségről is szól. A megteendő és a fölöslegesen megtett jobbágyi tiszteletkörök hiábavalóságáról is szól. Az önbecsapás útjának járhatatlanságáról.

Aki a hetvenes évek közepén a nácizmusról nem a konkrétumok, hanem az általános szintjén próbált beszélni, aki nem a politika, hanem a filozófia irányába tágította az értelmezést, aki az általános értékvesztés síkján elemezte a megtörténteket – tehát ugyanezen a síkon kívánta levonni az etikai tanulságokat, mégpedig az egész európai kultúra, az etikai alapú európai tudat számára –, az egy gyökeresen új beszédmód alapjainak lerakását sürgette. Ez pedig a 70-es évek kultúrpolitikájának céljaival nem vágott egybe.

Aki ugyanis a totalitarizmusról beszélt, az nyilvánvalóan a kommunizmusról is szólt. A *Gályanaplóban* több utalás is történik arra a George Orwellre, aki már 1946-ban azt írta, hogy a baloldali bűne az, *„hogy antifasiszta akar lenni anélkül, hogy egyszersmind antitotalitarista volna".*

Kertész tehát, amikor a totalitarizmusról írt regényt, fölmondott egy láthatatlan és persze nem őáltala kötött egyezséget.

Fellebbezett. Vitába szállt azokkal, akik a fasizmust „ördögi"-nek, „érthetetlen"-nek, „embertelen gonoszságok" tárházának tartották, azért vitatkozott velük, mert tudta, hogy a fasizmusban testet öltött totalitárius szellem ennél sokkal általánosabb és veszélyesebb. Ahogy egy német lapnak[4] megfogalmazta: *„A modern tömegtársadalom mélyén ott rejlik Auschwitz lehetősége, mert ennek a társadalomnak az emberét nem kötik vallási értékek és erkölcsi mértékek... valahányszor ez a tömegtársadalom válságba kerül, például, ha gazdasági hanyatlás fenyegeti, a javak elosztásáért való küzdelem azonnal erőszakba és gyűlöletbe torkollik. A gyűlölet mindenekelőtt energia, amelyet igen könnyen lehet befogni és felhasználni... Lehetetlenségnek tartom, hogy egy mai demokráciát az auschwitzi tapasztalatok nélkül irányítsanak."*

A féltés az, amiért Kertész nem kiiktatni kívánta a holokausztot az emberi történetből, hanem éppen ellenkezőleg: meg akarta találni a helyét, el akarta helyezni kultúra és etika európai koordináta-rendszerében. Ezért vitázott például Heller Ágnessel, aki a holokausztot nem tartotta beleilleszthetőnek a történelembe.

„A Sorstalanság*ot a Kádár rendszer alatt írtam* – nyilatkozta Kertész 2003-ban[5] –, *aki a hetvenes évek Magyarországán élt, annak azonnal észre kellett vennie, hogy aki ezt a könyvet írta, az ismeri a jelent, és gyűlöli. Egy olyan alkalmazkodási folyamatot írtam le ugyanis, amely minden elemében a magyar történelem 1956 utáni korszakára emlékeztetett."*

A szenvedés értéke

Kertész akkor, amikor a holokausztról ír, egyszerre beszél a rab létezésről és a lefojtásba kényszerült belső teremtőerő elsorvasztásáról, a táborok „hosszú, sötét árnyékáról" és a diktatúra börtönéről. Belső függetlenségének megőrzése nagyon szoros kapcsolatban áll filozófiai érdeklődé-

sével, a mély és elemi vonzalommal Nietzschéhez, Wittgensteinhez, Schopenhauerhez. Az infernális mélységekből a magaslatokra vágyott. Végkövetkeztetése az, hogy *„Érték a holokauszt, mert felmérhetetlen szenvedések révén felmérhetetlen tudáshoz vezetett".*

Szinte csoda, hogy legyűrve a szenvedések emlékét, éppen neki sikerült a holokauszt filozófiai lényegének megragadása, aki megjárta Auschwitzot. A *Sorstalanság* nem véletlenül született meg évtizedekkel később az átéltek után. Egy modern-morbid pikareszk regény álöltözetében valójában egy nem könnyen elsajátítható, erősen stilizált filozófiai esszéregény. A kézirat elutasítása mintha groteszk része lenne a műnek: a *Sorstalanság*ot elutasító lektor maga is egy üldözött, nagy kultúrájú kisebbség tagja volt, mégis a hatalommal volt lojális. Meglátta a fő „veszélyt": a regény eredetiségét. Mert az eredetiség bűne akkortájt fölért az eredendő bűnnel. A *Sorstalanság* fölrúgta a kánont, a megszokott beszédmódtól valami teljesen eltérőt mutatott meg, tehát elutasítandó volt. Ráadásul tele volt áthallásokkal, és a totalitarizmusnak kiszolgáltatott, a totalitarizmusban manipulált ember sorsvesztését jelenítette meg. A tábor gépezete valójában a diktatúra működési modellje. A *Sorstalanság*ban a holokauszt úgy van megírva, hogy a jéghegy látszó csúcsa Auschwitz, de a kilenctized a mélyben a kommunista diktatúra.

Kertész azt írja a *Gályanapló*ban, hogy a *Sorstalanság* nem önéletrajzi. Egy 2003-as tévéinterjúban erről így szól: (hősömnek) *„...azért választottam gyereket, mert az a tapasztalatom, hogy a diktatúra mindenkit gyerekké fokoz le. Infantilizál. A szabadság hiánya megfosztja az embert férfi avagy női mivoltától. (...) A gyerek racionalizál és alkalmazkodik, ahogy a diktatúra embere is alkalmazkodik. 1956 után a nemzet alkalmazkodott egy tulajdonképpen borzalmas rendszerhez, a Kádár-rendszerhez, amelynek a borzalmát nem vették észre. Szerintem még ma sem veszik észre."*

Fontos szavak. Amikor 1998-ban Kertész Imre esszékötetének anyagát válogattam, kifejezetten az ő kérésére kerültek a kötetbe olyan interjúk, amelyek érintették a holokauszttal foglalkozó más típusú szemléletet. Kertész nagyon határozottan elhárította magától az egyediségében megmaradó, a hollywoodi filmekből ismert megközelítést. Bosszantotta, amikor Auschwitz mindössze könnyeztető történet volt, jól dramatizálható horrorelemekkel. Számára a holokauszt a huszadik századi embernek föladott legnagyobb lecke volt, kötelező vizsgával.

„A gázkamrák világa az etikai értékeket nullpontra hozta" – nyilatkozta Kertész, s valahol ez jelenti életművének sarokpontját. Azt az állapotot elemzi műveiben, amikor az etikai értékek nem egyszerűen devalválódnak, nem megváltoznak vagy csökevényesednek, hanem lekúsznak a semmibe. Ez a nullpont: Auschwitz.

Írói világa kétségtelenül egy téma, a holokauszt témája köré kristályosul, de amit általa közöl, az a huszadik század sarkalatos kérdése. *„Auschwitz és ami hozzá tartozik (de most már mi nem tartozik hozzá?), az európai ember legnagyobb traumája a kereszt óta"*.[6] Kertész következtetése nem az, hogy a huszadik századnak mit sem ér a kultúrája, ha ez megtörténhetett, hanem az, hogy ez a kultúra Auschwitz nélkül: értelmezhetetlen. Nem a kultúra mellé teszi tehát a kérdőjelet, ahogyan Adorno híres mondásában, miszerint Auschwitz után nem lehet verset írni, hanem egy lépéssel továbbmegy, és azt mondja: ez most már a mi kultúránk egyik karakterjegye. Ez a kultúra többé nem iktathatja ki magából Auschwitz tanulságát. És ebben az értelemben a pesszimistának mondott Kertész az értékek kiegészítésével, ezáltal az értékek folytonosságának állításával nagyon is pozitív üzenetet közvetít.

Az európai kultúrát megrázó és alapjaiban befolyásoló traumák, a kereszt és a holokauszt traumája, valamint a holokausztban elpusztított zsidóság és Jézus szen-

BUTAK ANDRÁS: VÁLTOZÁS, 2002

vedése közti analógia Kertésznél egy különös meditációs nyitópontja az új beszédmódnak. Természetesen azzal, hogy a kereszt traumájához hasonlítja Auschwitzot, nem új vallást, hanem új tájékozódási pontot kíván megjelölni. A hitét elveszített modern kori ember új tájékozódási pontját jelöli meg a tömegemberré válás elleni küzdelemben. *„Mit kezdjünk a 'szemrehányással', hogy a zsidók nem tanúsítottak ellenállást az Auschwitzba hurcolásukkor?"* – teszi föl a kérdést a szintén naplószerű *Valaki más*ban, majd váratlanul így folytatja: *„Krisztus sem tanúsított ellenállást sem a megkínzatása, sem a megfeszíttetése alkalmával. Meg kellett történnie, s hogy megtörtént, nem múlik el. Ebben az értelemben gondolom, hogy sem a kereszt, sem Auschwitz nem mulandó."*

„S hogy megtörtént, nem múlik el" – írja Kertész. Mintha Pilinszky János híres, *Francia fogoly* című versének so-

rait visszhangozná, aki így fogalmazta meg ezt a „nem múlik el"-élményt: *„...érzem / a halhatatlan éhséget, amit / a nyomorult már réges-rég nem érez, / se földi táplálék nem csillapít. / Belőlem él! És egyre éhesebben! / És egyre kevesebb vagyok neki! / Ki el lett volna bármi eleségen: / most már a szívemet követeli."*

A magyarországi zsidóság tragédiája a század botránya volt: a történelem ismétlődő leckéje szerint politikai döntések nyomán, a gyűlölet erejét mozgósítva, egyik napról a másikra emberek százezrei kiűzhetők lettek az otthonukból, földönfutókká válhattak.

Ismét a *Gályanaplóból* egy mondat: *„A zsidó sorsot a magyarsággal, a magyar sorsot a zsidósággal súlyosbítani: micsoda esztelenség!"*[7] Igen: a két világháborúval terhelt század nyomorúságai szinte földolgozhatatlanok. Magyarországon 335 ezer magyar menekültet tartottak nyilván egy 1923-ban közreadott népszövetségi jelentés szerint. A Délvidékről, Kárpátaljáról, Erdélyből és a Felvidékről jöttek át a trianoni új határokon, s hazánk befogadott még ötezer orosz és örmény menekültet is. 340 ezer ember batyuba kötötte, és hátára vette az életét. Elhelyezésük megoldatlan volt: pályaudvarokon húzták meg magukat. Ők voltak az úgynevezett vagonlakók.

Egy gondolat erejéig sem tehetünk egyenlőségjelet a közé, aki fenyegetések elől fut ugyan, de mégis az élet reményével, és a közé, akit megjelöltek, és a halál vár rá.

De ha meg akarjuk fejteni, miért viselte el az ország azt, hogy állampolgárait a halálba transzportálják, tudnunk kell azt is, hogy az otthonából elűzött ember látványa errefelé már húsz éve nem volt ismeretlen, hozzátartozott a század elviselendő rémségeihez.

A *Sorstalanság*, meglehet, ebben az értelemben is magyar regény, és nem csak azért, mert magyarul írták. Azért is magyar regény, mert megjelenik, és poétikai erővé válik benne az a majdnem camus-i közöny, amivel ebben az or-

ságban a legnagyobb tragédiák fölött is át lehetett siklani. Van valami rettenetes abban, ha egy ország nem tudja tragédiaként értelmezni a tragédiáit, mint ahogy mindig félelmetes – és rettentő megszállás alatti lelki hátországra utalhat – olyan gyereket látni, akit ha megütnek, nem sír.

Kertész sokat tett műveiben azért, hogy képesek legyünk meglátni az Embert ért iszonyatos megpróbáltatásokat. Tapasztalatát általános síkra emeli, és a századról való gondolkodást újra mérlegre teszi. Erkölcsi síkra vetíti a közönyt, nem érdekli, hogy erkölcsről beszélni nem kordivat.

Befejezésül hadd idézzem föl Kertész *Hamburgi eszszéjének* szégyenlősen kimondott, pedig legszebb mondatait: *„...az embernek vissza kell találnia önmagához, személlyé, individuummá kell válnia az egzisztenciának abban a radikális értelmében, amit ez a szó jelent. Az ember nem arra születik, hogy kimustrált alkatrészként eltűnjön a történelemben, hanem hogy megértse sorsát, szembenézzen halandóságával, és – most egy igencsak ódivatú kifejezést fognak hallani tőlem –: hogy megmentse a lelkét."*

KÖRMENDY ZSUZSANNA

Jegyzetek

1 *Élet és Irodalom*, 2003. május 30.
2 *Gályanapló*, 229. l.
3 Uo. 236. l.
4 A *Conturen* magazinnak,1996/3.
5 *ÉS*, 2003. május 30.
6 Kertész Imre: *Gályanapló*. Magvető, 1992. 36. l.
7 *Gályanapló*, 221. l.

93: 321.6

cikk:

TÖREDÉKEK A HOLOKAUSZTRÓL

egy publicisztika

I.

Ha az élet is olyan egyszerű volna, mint a halál, aligha cipelnénk évtizedeken át megoldhatatlan kérdéseket magunkkal. Az élet azonban nem egyszerű, és azt is nehezen viseli, ha problémáit le akarjuk egyszerűsíteni. Mi több, arra is képes, hogy az ilyen törekvések ellen föllázadjon. Rosszul föltett kérdésekre nem lehet jól felelni, és ha a rossz válaszok között a halál is ott van, már arra se nagyon van remény, hogy a kérdést újrafogalmazzuk.

A fenti sorok leírására a zsidóságról és a vészkorszakról folyó *köz*beszéd késztetett. Főként azért, mert miközben szép és igaz, katartikus hatású „szövegek", elmélkedések sokasága született a témával kapcsolatos minden lehetséges felvetést taglalva, a kérdés folyamatosan itt lebeg, egészében megválaszolatlanul. Sőt, gyakran úgy tűnik: minél több a szó, annál távolabb kerülünk a megoldástól. Pedig azt is tudjuk, hogy a megoldás nem egy jól megfogalmazott mondat, hanem valami élő, változó, intellektuálisan és morálisan vállalható szemlélet lehet. Ehelyett sorozatosan olyan mondatokkal, olyan nyilatkozatokkal találkozunk, amelyekből ugyanaz a tehetetlenség vagy éppen gonosz butaság árad, amely annyiszor vezetett katasztrófákhoz.

Félreértés ne essék: itt nem csak és nem elsősorban a „zsidókérdést" ellenségesen, gyűlölködve felvető szövegekre gondolok, ezek megkapják a maguk joggal kemény kritikáját. De vannak támadhatatlannak látszó írások, me-

k: Gróh Gáspár

lyekben észrevétlen marad a szerkezetükben meghúzódó alantasság. Ezeknek sokszor semmi közük sem a zsidósághoz, sem más csoportokhoz. Bennük az emberiséghez való viszonyban jelenik meg valami szellemi-erkölcsi tisztátalanságra épülő primitív gonoszság, amely megteremti a lehetőségét annak, hogy irányt kapva konkrét fenyegetés lehessen.

Kísérteties, hogy önmagukban ártatlan vélekedések kórusából rémítő hangok törnek elő, vagy akár csupán értelmezhetetlenné válnak a külön-külön még világos egyéni megszólalások. Mintha egy láthatatlan karmesternek nem lenne más dolga, mint az, hogy tökéletes kakofóniát teremtsen.

Nem ez az esetleg nem is létező dirigens az érdekes, hanem az, hogy ebből a kakofóniából sosem lesz harmónia. Nem is lehet mindaddig, amíg van közönség, amelyik kakofóniát akar hallani. Olyannyira, hogy az esetleg mégis megszülető harmóniát is annak hallja...

II.

Bizonyos vagyok abban, hogy mindaz, amit a magyar zsidóságról, a zsidóság és a magyarság, a zsidó magyarság tárgykörében problematikusnak tüntet fel a közélet, valójában egyszerű, sokszor és jól megválaszolt, megoldott kérdés. Lehet, hogy a mindennapok történései ennek ellentmondanak: mert olyan érdekek játszanak ebben közre, amelyeknek nem kedvez a békesség. Ezek taglalása nem tartozik ide, s a róluk való beszédnek nincs értelme.

Amiről nem lehet beszélni, arról hallgatni kell – mondta Wittgenstein, s a logika tudományát illetően igaza is volt. Az élet azonban nem csak logika, és nagyon jól tudjuk, hogy a kimondatlan konfliktusok, feldolgozatlan problémák milyen rombolást vihetnek végbe a lélekben és

a szellemben. Wittgenstein tételére utalva, de alaposan kifordítva azt mondhatjuk: vannak dolgok, amelyekről nem lehet hallgatni, ezért beszélnünk kell róluk. Vannak kérdések, amelyekről akkor is beszélni kell, ha nem lehet.

Százezrek halálának tragédiája mindannyiunkat némaságra ítél. Az iszonyattal szembenézve csak a csönd fejezheti ki azt a megrendülést, amit érzünk.

De ez a csönd kibírhatatlan, így, jóllehet méltatlanság, mégis meg kell szólalnunk, hiszen a megrendülés csöndje és az oknyomozó, kutatói szándék szófolyama nem zárja ki egymást. Azért nem, mert a létezés különböző dimenzióiban jelenik meg, s ezek illemtana nagyon különbözik. Más a halállal szembeni megrendülés, és más az, ha egy történelmi folyamatot akarunk föltárni, értelmezni. Hogy csak két roppant egyszerű dologról szóljak: a lét végső pontjaival szembesülve minden okoskodás fölösleges, miközben a történelmi analízis még e pontokat illetően sem lehet az.

A zsidóságot sújtó genocídium ügyében a „felelősség" kérdésének fölvetésekor erre a szempontra különösen fontos figyelnünk. Magam úgy gondolom: emberként bizonyos általános, metafizikai felelősség terhel az emberiség ballépéseiért. Az elpusztított örményekért, zsidókért, tuszikért (utóbbiakért azért különös nyomatékkal, mert lemészárlásuknak kortársa vagyok). Magyarként külön felelősség terhel a magyarokért: a Felvidéken vagy Erdélyben, a Vajdaságban vagy Izraelben, magyar zsidókért, magyar cigányokért, magyar svábokért, és teljesen mindegy, hogy azok úgymond „törzsökös", „híg", „mély" vagy jött magyarok, asszimilánsok vagy „csak" magyar állampolgárok. Nem számít, hogy éltem-e az őket ért atrocitások idején, s az sem, hogy a családi legendáriumban milyen emlékek őrződnek erről az időszakról. Egyébként – részben a felmenőim által segítettektől tudom – tőlük telhetően mindenkor megpróbáltak „men-

teni" mindennemű üldözötteket: éppen az előbb említett metafizikai felelősség vállalása jegyében. Jelentősége ennek mégis van, hiszen általuk is formálódott a magam véleménye.

Az ő történeteikben sok az abszurditás. Többnyire kívül is vannak a szokvány narratíva közhelyein, de még a magam metafizikai tézisein is. De ha a tételek szemben állnak a valósággal, melyik az abszurd? Az egyik, a másik, vagy mindkettő? Hol a metafizika akkor, ha az üldözöttek befogadójuk ötholdas park közepén álló házában töltik 1944 vérszagú nyarát, intenzív bridzseléssel múlatva az időt, s rendszeresen ott van velük a harmadik szomszéd, aki ugyan kemény nyilas, de kitűnő bridzsjátékos? S elfogadhatjuk-e valóságnak, hogy a befogadó nem „zsidókat mentett", hanem bridzspartnereit, a barátait? Miként illeszthető a szokványos vonatkoztatási rendszerbe az a gesztusa, hogy a gettóba készülő barátjával találkozva levétette (vagy letépte) annak sárga csillagját, s visszafordította: „Maradj csak otthon, és ne sokat mutatkozz, de a gettóban biztosan meghalsz!" A megszólított hazament, és életben maradt.

De miként vélekedhet az, akit – a helyszínen fölkoncolandó – fiához és több hasonlóan katonaszökevénynek minősülő társához hasonlóan a belvárosi ház félig elfalazott zugába rejtett? Ez a fiatal nő a bujkálás terheitől szétzilált idegrendszerrel, az állandó robbanásoktól, a légitámadások zajától halálra rémülve az épület közös óvóhelyére akart vonulni. (E háztól vagy kétszáz méterre halt meg egy kósza légibomba robbanásától az óvóhely előtt cigarettázó Örley István.) Csakhogy az adott pillanatban egy ismeretlen megjelenése a pincében nemcsak e menekvést kereső számára jelentett volna biztos halált, hanem a többi bujkáló és az őket segítő valamennyi lakó életét is végveszélybe sodorta volna. Így, mert az óvóhelyre nem mehetett, átkozódva és sikoltozva távozott

ez a hölgy, addigi rejtegetőit ugyanolyan gyilkosoknak mondva, mint azokat, akik elől menekült. (Egyébként, hál' Istennek épségben túlélte a továbbiakat is.) Hogy mindebben hogyan van jelen a metafizika, a polgári humanizmus és a keresztény kultúra? Annyira-e, hogy akkor is prózában beszélünk, ha nem tudunk róla? Hogy elmarad a hitvallás?

És ha csak tapintatból? És ahol ott van?

Vegyünk egy másik példát. Néhány éve előkerült a padlásunkról G. J. (ügyvéd és pénzügyi szakember volt, aki 1945 után képviselő is lett, mindaddig, amíg a Mindszenty-ügyben le nem tartóztatták) egy levele. A fiának írta, aki végzős orvostanhallgatóként egy zsidó munkaszolgálatos század mellé kérte magát szakmai gyakorlatra. Apja hosszan méltatta, dicsérte azt a nemes szándékot, hogy éppen akkor, éppen melléjük, éppen ő... Hiszen egy igazi kereszténynek mindig ott a helye, ahol a legnagyobb szükség van a segítségére, sőt áldozatára. Valahogy így fejezte be: „köszönöm neked, és büszke vagyok rád – ami azonban nem változtat azon, hogy meggyőződéses antiszemita maradtam".

Mit jelenthet ez? Történelmi értelemben azt, hogy a magyar politikában az antiszemitizmus figyelemre méltóan tagolt volt. És ha egy – mondjuk így – elméleti politikai antiszemita elítéli a zsidóság diszkriminációját, az ellenük elkövetett atrocitásokat, magát a zsidóüldözést, abból az is következhet, hogy maga az antiszemitizmus nem feltétlenül és nem minden esetben, de semmiképpen sem önmagában közvetlen oka a holokausztnak. Amit persze az is jelez, hogy antiszemitizmus sokfelé volt, holokauszt csak a náci Németország „élet-" (értsd: „halál-") terében, megszállása illetve totális befolyása alatt álló országokban.

III.

Tény, hogy a magyar társadalomban az antiszemitizmus minden elképzelhető fajtájára találhatunk példát. Tény, hogy az alapjában véve konzervatív magyar társadalom igen jelentős mértékben infiltrált volt az antiszemitizmussal. De éppen konzervativizmusából adódóan nem volt abban a leegyszerűsített értelemben antiszemita, ahogyan az a holokauszt utáni vélekedésekben általánosan megfogalmazódott. A századelő „mértékadó" politikai antiszemitizmusa antiliberalizmus, a húszas éveké még antikommunista is. De önmagában azért hiba antiszemitának látni, hogy létezik e korok számára a *„zsidókérdés"*. A század elején szembesül Magyarország a 19. század második felében végbement zsidó bevándorlással és az érkezettek körében végbement demográfiai robbanással. Vagyis azzal, amit Szekfü Gyula a *Három nemzedék*ben leír, hogy a magyar városi-polgári fejlődésben a zsidóság meghatározó szerepet kapott, s ennek igen komoly társadalmi következményei lettek. A háborút követően ez a helyzet annyival lett bonyolultabb, hogy a történelmi Magyarország összeomlását követően, korábban elképzelhetetlen súlyossággal, megjelent a *„magyar kérdés"* is. Jó okaink vannak azonban azt feltételezni, hogy amennyiben ez a probléma megmarad az ország határai közötti gondnak, aligha lett volna tömeges tragédia a vége. De nem ez történt!

Láthatjuk, hogy Magyarországon a holokauszt *végrehajtásának* feltételei közül sok kialakult. A szakirodalom egészében mégis azt bizonyítja, hogy Magyarországon nem került volna sor a holokausztra, ha az országot nem szállják meg a németek, akiknek a háborús kudarcok közepette, vereségük küszöbén az volt a legfőbb gondjuk, hogy hadászati hátrányokat is vállalva erejük (szállítási kapacitásuk) egy részét a magyar zsidóság elpusztítására

fordítsák. Hogy ezt megtehették, az a magyar közigazgatás közreműködésén múlt. Ez a felelősség sem vitatható. Az is tény, hogy a németek által megszállt területen a budapesti zsidóság volt az, amely a legkisebb veszteséggel vészelte át ezt a korszakot, s ebben ugyancsak volt szerepe a magyar közigazgatásnak, sőt a fegyveres erőknek. De semmiféle büszkeségnek nincs helye ott, ahol százezrek pusztulhattak el. A gyász és a szégyen fájóbb, mint a megmentettek sorsa miatti „elégedettség". Tény hogy itt maradt meg Európa legnagyobb zsidó közössége. Ez a tény sok alaptalan váddal szembefordítható – de az önfelmentéshez kevés.

De már e néhány mondatban szétszálazhatatlanul összekeveredtek össze nem illő paradigmák. Lehet, hogy a történelemben csak okok vannak és következmények, de amíg a történelem tapintható közelségben van, addig éreznünk kell, hogy emberekkel történik. Így aztán e kérdésekről gondolkozva *nem lehet nem moralizálni.*

IV.

Nem kell ahhoz a magyarországi zsidóüldözés története szakértőjének lenni, hogy lássuk: az ezzel kapcsolatos kérdések a magyar történelem utóbbi másfél évszázadában megkerülhetetlenek. Egyrészt a magyar társadalomfejlődés neuralgikus pontjaihoz kapcsolódnak, másrészt a holokauszt (még ha a feltételezett legalacsonyabb áldozatszámot vesszük is figyelembe) a magyar történelem egyik legnagyobb emberveszteségű csapása. A gyors pusztítást illetően csak a tatárjárás és a „málenykij robot" hasonlítható hozzá.

Gyurgyák János a zsidókérdésről írt kitűnő könyve előszavában Füst Milánt idézi, aki szerint a zsidóság kérdése a legnehezebb szellemi feladat, amivel valaha talál-

kozott. A magyar zsidóság kérdése pedig még ennél is kétszerte nehezebb.

Füst Milánnak általában igaza szokott lenni. De a legnehezebb kérdések is egyszerűbbé válnak, ha felbontjuk őket. A részkérdések megválaszolására ez esetben már van esély. Ezeket az egységeket aztán szükség szerint tovább tagolhatjuk – ahogyan ez minden megismerési folyamatban, minden tudomány módszertanában magától értetődik.

Az egyetlen tömbként megjelenő *„zsidó-kérdés", antiszemitizmus-kérdés, holokauszt-kérdés, felelősség-kérdés, megbékélés-kérdés* nem oldható meg. Ilyen egybecsúsztatásra csak sarlatánok, szektavezérek és politikai szónokok szoktak vállalkozni. Nem hiszem, hogy őket kellene követnünk. Éppen ellenkezőleg: a kérdést minél összetettebb, ha úgy tetszik: minél tagoltabb, minél bonyolultabb formában kell megvizsgálnunk, mert – s nem hiszem, hogy ez paradoxon! – *csak így egyszerűsödik le* annyira ez a maga összetettségében egységes, de rendkívül tagolt problémahalmaz, hogy a megoldás reményében vizsgálhatjuk.

A kérdéskört első megközelítésben a következő fő fejezetekre bontanám:

– „A zsidókérdés" története – a magyar zsidóság demográfiája, integrálódása, asszimilációja. Gazdasági, kulturális, politikai szerepe, beleértve az 1918–19-es forradalmakat, az azokat követő retorziókat, majd konszolidációt, a zsidótörvényeket, a holokausztot, a kommunista rendszerben való zsidó sorsok vizsgálatát.

– Az asszimiláció és a zsidó hagyományok őrzésének kérdése (az előzőekkel összefüggésben, de önálló fejezetként is).

– Az „antiszemitizmus" – mindenképpen alfejezetekre tagolva: a köznapi idegenségérzet szintjétől a vallási előítéleteken át a biológiai fajértelmezésen alapuló, a megsemmisítést programmá tevő fajgyűlöletig. (Kiemelke-

dően fontosnak tartom ezek elkülönítését, pontos meghatározását. Egészen más például a gazdasági, a politikai, a kulturális és a biológiai antiszemitizmus, más magatartási formákat vált ki, van, amikor egyik a másikból következik, van, amely csak valamilyen részterületre szorítkozik, és az ezen túl mutatkozó egyéb áramlatokkal akár élesen szemben áll, de van olyan is, amelyik tagoltságában totális. Mindenesetre olyan jelenségkör ez, amely történetiségében és árnyaltságában vizsgálandó még akkor is, ha a vészkorszak tragédiájának összefüggésében kézenfekvőnek látszik egységes egésznek tekinteni. Ezt azonban nem annyira a történelmi folyamat valósága, mint inkább a szörnyűségek miatti erkölcsi felelősségérzet indokolja.)

– A holokauszt és a holokauszthoz vezető folyamatok szűkebb története.

– A holokauszt miatti magyar és zsidó felelősség kérdése, a felelősségre vonás, bocsánatkérés, jóvátétel és a megbocsátás, a megbékélés kérdése. Ide illeszthető a más történelmi eseményekkel kapcsolatban általában nem fölvetett morális önvizsgálat, erkölcsi ítélkezés tematikája is.

– Sajnos van még egy fejezet is: a holokauszt és az antiszemitizmus problémája 1945 után. Külön szakaszt jelent ebben az 1949-ig tartó időszak, a kérdéskörnek a diktatúra idejének változó viszonyai közti kezelése, majd az 1989–90-es fordulat utáni fejezetei.

Mindez persze csak körvonalak fölvázolása, egy probléma jelzése, amelynek bármely részletével kapcsolatosan komoly ellenérvek vethetők föl. Ettől függetlenül nem hiszem, hogy a kérdéskör megoldása másként lehetséges volna. Ezt a meggyőződésemet mindenekelőtt az indokolja, hogy a részkérdésekben született írások egy irányba mutatnak, a kisebb tételeket illetően jól érzékelhető a konszenzus. A konfrontációt az váltja ki, ha az egyik mezőben megfogalmazódott kérdésre egy másikban fölvázolt választ kínálnak. A legtöbb esetben ez azt jelenti,

hogy az a kérdéskör, amely valaha a napi politika közegében született döntések nyomán vált tragikussá, ma, éppen a történelemmé vált előzmények folytán indokolatlanul, ismét napi politikai dimenzióba kerülve kap hamisan aktuális jelentést, s ezáltal tényleges aktualitás nélkül is aktuálissá válik. Ilyenformán pedig az a sok igaz megállapítás, ami korábban megfogalmazódott róla, már nem mint igazság használatos, hanem harci fegyverré válik. Ezáltal elveszíti eredeti, helytálló, igazi jelentését: azt az igazságot, amire szomjúhozunk.

V.

A történelem tanulságai közt kell látnunk, hogy a sorsát tudatosan meghatározni akaró emberiség tragikus és igazságtalan történelmi sorsfordulóinak hatása nemcsak a tragédia és az igazságtalanság közvetlen hatása miatt katasztrofális. Fölmérhetetlen az a kártételük is, amelyet a botránnyal megbirkózni nem képes gondolkodásban tesznek. Ez a zavarodottság megsokszorozza a katasztrófák negatív sugárzásának erejét, mert magát az embert, mint gondolkodó és ezzel összefüggésben morális lényt kompromittálja.

„Irtózatos szövetség van közötted, ész és rosszakarat" – látja a történelmet szemlélő Vörösmarty a historizmus korai fénykorában. Pedig ő mit sem tudott arról, ami utána következett, arról a világról, amelyben a gondolkodók nem magyarázni, hanem alakítani kezdték a világot.

Ha ma, itt, Budapesten visszanézünk a 20. századra, két olyan eseményt, összetett jelentésű, jelképes katasztrófát láthatunk, amely a maga fekete sugárzásával mindent elsötétít. Ismeretes az a definíció, amely szerint nem (jó) magyar az, akinek nem fáj Trianon. Ez persze így túlzás, de ha az állítást csak önmagában nézzük, tagadhatatlan:

van benne igazság. Annál több, minél több kritériumot rendelünk hozzá. Így azt is, hogy nem (jó) magyar az sem, akinek nem fáj a holokauszt. Trianon és a holokauszt (anynyi más tragikus következménye mellett még az utóbbinak is az előbbi ágyazott meg) olyan csapások, amelyek a maguk eltérő módján a magyarság és az emberség létezését vonják kétségbe: geográfiai, etnikai, politikai, ökonómiai, intellektuális, morális téren egyaránt, és felsorolhatnánk az állami és nemzeti lét minden megnyilvánulási formáját.

Ismétlem: nemcsak közvetlen létezésében, hanem gondolkodásában is.

A (magyar) Trianon és a (magyar és nem magyar) holokauszt természete, jelentése szinte mindenben különbözik, de közérzeti, társadalom-lélektani szempontból mindkettőről elmondható, hogy az általuk sújtott közösségek számára az őket követő kor politikai paradigmájának meghatározói. Noha a korábbiakban a higgadt mérlegelést, a tárgyszerűséget magam is kívánatosnak tartva fogalmaztam, le kell szögeznem: e két trauma olyan totális hatású volt, hogy utánuk nem lehetett *csak* tárgyszerűen viszonyulni a történelemhez.

A magyar és a zsidó öntudatnak van egy közös vonása: a múltjukhoz való viszony. A zsidó vallásban a szakrálisan értelmezett (zsidó) történelem megkülönböztetett szerepet kapott. A magyarság keleti rokonságának hősi énekei mint analógiák, és a magyar ősvallás töredékes emlékei igazolják, hogy a történelmi események, a nagy hősök kultusza és a közösség identitásának szakrális elemei ugyancsak kapcsolatban álltak. A kereszténységet fölvett magyarság számára történelme ugyan nem válhatott a szó szoros értelmében szakrálissá, bár némely vonásában (Szent István, Szent Imre, Szent László – utóbb a boldoggá avatott Apor püspök esetében) még erre is sor került. Szekularizált korunkban Trianon és a holokauszt

szenvedéstörténetének szakrális értelmezése persze másként jelenik meg. Például abban, hogy az igazi tragédia nem ismeri a méricskélést. Füst Milán esztétikai nézeteit idézve azt mondhatjuk, hogy vannak dolgok, amikről csak felső- vagy túlzó-fokban lehet tisztességgel megnyilatkozni. Ez a túlfeszítettség nem lehet oka annak, hogy ne törekedjünk egymás megértésére.

S ahogyan oly gyakran látjuk: a feszültség nem is itt mutatkozik: a mély megrendülésben könnyen összetalálkoznak az emberek. A feszültségek a megélhetési megrendülők körében keletkeznek.

GRÓH GÁSPÁR

X 34

KIHÍVÁSOK ÉS KÉNYSZERPÁLYÁK II.

A magyar jogbölcseleti gondolkodás történetének vázlata

Somló munkásságával a neokantiánus irányzat szellemisége vált uralkodóvá a hazai jogbölcseleti gondolkodásban. Somló kisugárzó hatása (legkedvesebb tanítványa (*Moór Gyula* (1888–1950), a két világháború közötti legtekintélyesebb magyar jogfilozófus, a szegedi majd a budapesti egyetem professzora munkásságában érhető tetten. Az 1920-as évek elején Moórt joggal nevezte az „új magyar jogfilozófia" megteremtőjének Horváth Barna, a neves pályatárs, utalva mindazokra az előzményekre, melyek idehaza megalapozták ezt a teljesítményt. Moór újszerűsége „összefoglaló" szemléletmódjában keresendő, melyet egyes kritikusai nem minden ok nélkül neveztek eklektikus fölfogásnak.

A neokantiánus jogfilozófiához való kötődésében Moórra a legnagyobb hatást Stammler (akivel 1912-ben a berlini egyetemen személyesen is megismerkedett (és Somló gyakorolták. Rajtuk kívül Kelsen nevét kell megemlíteni, akinek az elmélete (bár sokat vitatkozott vele (mindenkor viszonyulási pontként hatott jogbölcseletére. Moórt saját jogfilozófiai rendszerének kialakításában a rá hatást gyakorló filozófiai és jogbölcseleti előzmények problémafölvetéseinek komplex szemlélete jellemezte. Az 1923-ban megjelent *Bevezetés a jogfilozófiába* című művében a jogfilozófia három önálló vizsgálódási területéről beszél: 1. a jog fogalmának meghatározása („jogi alaptan"), 2. a jog általános okozati összefüggéseinek vizsgálata („a jog szociológiája") és 3. a jog helyességének kér-

K. Szabadfalvi József

dése („jogi értéktan" vagy „jogi axiológia"). Már ebben a művében megfogalmazza a tágabb értelemben felfogott jogfilozófia negyedik kérdésköreként a „tételes jogtudományok módszertaná"-t.

Moór a jogfilozófia problémáinak felosztása alapján tesz különbséget a jogbölcselet-történet irányzatai között. Tipológiai rendszerében hat csoportra osztja a különböző jogfilozófiai irányzatokat, így megkülönböztet: „1. a jog fogalmát kereső jogi alaptani jogfilozófiát, 2. a kauzális összefüggéseket kutató vagy szociológiai jogfilozófiát, 3. a helyes jogot kereső vagy értékelő, (közelebbről etikai) jogfilozófiát, 4. a tételes jogtudomány módszerét kutató metodológiai jogfilozófiát, 5. a tételes jogi fogalmakat továbbképző jogászati vagy általános jogtani jogfilozófiát, végül 6. e problémák közül többeket vizsgáló összefoglaló jogfilozófiát."[1] A jogfilozófiai irányzatoknak ez a tipizálása szisztematikus áttekintést ad a belső rokonság és hasonlóság alapján az eltérő időszakokban meghatározó jogbölcseleti irányzatok között. A tulajdonképpeni különbséget a jogfilozófiai irányzatok között abban látja, hogy a jog fogalmának meghatározásán kívül milyen más problémát von vizsgálódásának körébe.

Moór pályája kezdetétől fogva a neokatiánus irányzat azon követői közé tartozott, akik a valóság és érték világának elválasztását alapvetőnek tekintve, e két szféra közötti viszony rendezésére, kapcsolatteremtésre törekedtek. Kezdettől fogva elméletének sarokpontját képezte a jog kettős természetéről, kétarcúságáról szóló tétele, amely a jog valóság- és értékoldalának kettősségét emelte ki. Ezt a gondolatot a *Macht, Recht, Moral* című írásában fejtette ki legelőször, s azután erre a tézisre, mint egyik „tartópillérre" építette föl *Bevezetés a jogfilozófiába* című könyvét. Felfogása szerint a jog olyan különféle szálakból összeszőtt, bonyolult jelenség, amely egyrészt az „okoza-

tos lét világába", másrészt az „értékek világába" tartozó alkotóelemek összekapcsolódásából áll.

Szintézisre törekvő „összefoglaló" jogbölcseleti felfogásában (habár a jog kettős természetének elismerése mindvégig jellemezte (az 1930-as évekre változás következett be. Írásaiban ez az 1940-es évek elejére nyert letisztult formát. Az újfajta szemléletmód nem is annyira jogfilozófiájában, mint inkább jogbölcselete általános filozófiai alapjaiban figyelhető meg. Moór szerint a filozófiai kérdések előtérbe kerülése a 19. század szaktudományi jellegű jogfilozófiáját követően szinte természetes, s joggal nevezhetjük a 20. századot a „jogbölcselet filozófiai korszakának". Ennek első jelét *A logikum a jogban* című terjedelmesebb tanulmányában figyelhetjük meg, ahol először nevezi a jogot az „értékes valóság" birodalmába tartozó jelenségnek.[2] Felfogásbeli módosulást jelez a *Szociológia és jogböcselet* című tanulmányában tett hivatkozása Heinrich Rickert neokantiánus és Nicolai Hartmann újhegeli indíttatású filozófusok ontológiai téziseire, melyek szembehelyezkedtek a kanti epigonok tanításaival, akik megpróbálták a valóság és érték különbségének kiengesztelhetetlen ellentétét vallók megállapításait oldani, s a két szféra kapcsolódását, egymáshoz való viszonyát újszerűen magyarázni. Moór véleménye szerint a korabeli jogbölcseleti gondolkodásnak e legtöbbet vitatott kérdésére még senkinek sem sikerült kielégítő választ adnia. Kettőjük közül ekkor Rickertben látja azt a filozófiai megalapozást, amelyre inkább érdemes támaszkodni egy új jogfilozófia kidolgozása esetén. Lényegében Kelsen felfogásával szemben fogalmazza meg azt a tételét, mely szerint a valóság és érték különbségét mint végső spekulatív kiindulópontot nem szabad úgy felfognunk, hogy „logikai ellentétet" lássunk benne.[3] Ez természetesen nem azt jelenti, hogy a valóság az értékből, vagy fordítva, az érték a valóságból levezethető, illetve egyik a másikba visszavezethe-

tő volna, ami éppen a köztük lévő különbség eliminálását jelentené. Moór szerint a formális logika szempontjait figyelembe véve ha a valóság és érték között éles különbséget teszünk, de ezt a különbséget nem logikai ellentmondásként fogjuk fel, nincsen semmi akadálya annak, hogy közöttük összefüggést, kapcsolatot keressünk. Ez a kapcsolat azonban nem lehet sem okozatos, sem az értékek világának „immanens törvényszerűsége" által jellemzett kapcsolat, hanem olyan, a két heterogén szféra érintkezését jellemző „harmadik fajtájú" sajátos törvényszerűség, „amelyet a realizmus ismeretelméleti felfogása szerint az objektív tárgy változatos struktúrájában, idealisztikus felfogás szerint pedig az alanyi tudat belső gazdagságában kereshetünk". Nézete szerint „a realisztikus felfogás mellett a tárgy egysége, idealisztikus felfogás mellett pedig az alany egysége adja meg végső soron a különböző szférák érintkezésének és kapcsolatának lehetőségét."[4] Így jut el Moór az „értékes valóság" birodalmába, a Rickerttől kölcsönzött „harmadik birodalom"-ba („Das dritte Reich"), ahol a két szféra találkozik egymással.

Moór az újkanti meghatározásokkal szemben úgy vélte, hogy az „élő jog" területén egészen nyilvánvaló és letagadhatatlanul szoros kapcsolat áll fönn a kanti világkép két elszigetelt tartománya, a szellemi világ és a reális tapasztalati világ között. Az általános filozófia szintjén ezt a kapcsolatot az „új(abb) kultúrfilozófiai irány" segítségével vélte megalapozni. Ezt az új filozófiai szemléletet (mely a kanti-neokanti és hegeli gondolatok szintéziséből alakult ki (Moór szerint bátran nevezhetjük az utolsó félszázad legjelentősebb bölcseleti áramlatának. Az új szemléletmód az 1940-es évek elején megjelent munkáiban teljesedett ki.

De valójában mi is ez az új szintézis, amely Moór számára új „preszuppozíció"-t jelentett? A filozófiai gondolkodásban jelentkező modern szintézist az „újabb filo-

zófiai áramlatok" gyűjtőfogalmába tartozó gondolatokban és gondolkodókban kereste. Így jutott el két konkrét filozófiai rendszerhez, melyekben fölfedezni vélte az általa áhított szintézis lehetőségét. Az egyik rendszer a századfordulón kialakult újkanti filozófiának a „badeni", „értéktani", vagy „délnyugati német iránya", mely az újkantianizmus felől próbált közeledni a hegeli világképhez. Ez a Rickert nevével fémjelzett irányzat (szemben a neokantianizmus „marburgi" irányával, mely a módszertani, illetve a logikai-ismeretelméleti kérdésekre helyezte a hangsúlyt (egy általános értékelméletre felépített tudományosan megalapozott kultúrfilozófia létrehozására tett kísérletet. A másik ilyen irányzat, melyben a szintézis elemei föllelhetők, a hegeli filozófiából kiindulva próbált meg eljutni a kanti filozófia felé. Moór szerint az irányzat legjelentősebb képviselője Hartmann volt, aki „igyekezett Hegelnek ma már tarthatatlan metafizikai spekulációit elejtve, az ő 'objektív szellemét' a társadalmi, történeti és kulturális lét valóságaként felfogni s ebben a valóság és érték kanti dualizmusának megfelelően egy pszicho-fizikai valóságból álló és egy szellemi réteget különböztetni meg."[5] Míg a létszférák kanti dualizmusát átrendező rickerti filozófiából érték és valóság összekapcsolásával az „értékes valóság" fogalmát szűri le, addig a hartmanni lételméletben a hegeli „objektív szellem" monizmusának viszonylagos fölbontását látja. A szintézis megteremtésére tett kísérlete azonban kevés eredménnyel járt a közbejött háború és az azt követő közéleti-politikai szerepvállalása miatt, valamint súlyosbodó betegsége is megakadályozta, hogy érdemben hozzálásson jogbölcseleti rendszere újragondolásához.

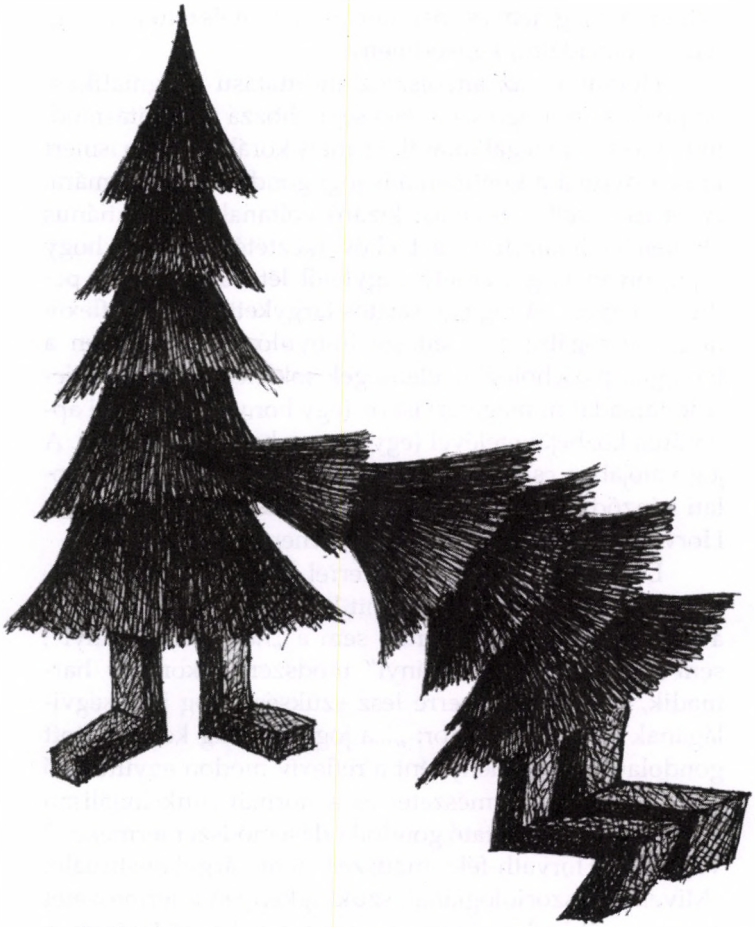
Moór munkásságának legmaradandóbb (a későbbiekben is legtöbbet hivatkozott (része a jog fogalmával összefüggő vizsgálódása.[6] Valójában a jog fogalmi meghatározása az a kérdéskör, melyben legerősebben érvé-

nyesült tanítómestere, Somló Bódog hatása. A hatalmi- és kényszerelméletek sokaságában a társadalmi ténylegesség gondolatának a jog fogalmába való beemelésével Moór árnyaltabbá tette a jog mibenlétének vizsgálatát, lehetőséget nyitva a jog mögötti hatalom sajátosságainak vizsgálatára. A két világháború közötti, sőt az azt követő évek hazai tételes jogtudományi gondolkodására Moór jogi alaptani tételei alapvető hatást gyakoroltak.

A magyar jogbölcseleti tradícióban az 1930-as évek elejétől kezdődően uralkodó neokantiánus felfogásban új színt teremtett meg *Horváth Barna* (1896–1973), akinek pályakezdését még a 1920-as években Moór segítette, s később a szegedi (rövid ideig a kolozsvári (egyetem professzoraként vált ismertté. Jogelméleti szemléletmódjának (melyet előszeretettel nevezett jogszociológiának, sőt Kelsen terminológiáját szem előtt tartva „tiszta jogszociológiá"-nak (eredetisége főképpen az ún. szinoptikus (egybenéző) látásmódjában és az ehhez funkcionálisan kapcsolódó processzuális (eljárási) jogszemléletében nyilvánult meg. Horváth elméletének eredetisége két alapvető (a korabeli jogfilozófiában egymásnak feszülő (paradigma összeegyeztetésében mutatkozik meg. Az újkantiánus (Lask, Rickert, Verdross, Kelsen stb.), illetve a pragmatikus-empirikus szemléletmód (Pound, amerikai realizmus, pszichologizmus stb.) egyidejű érvényesülése és egymásra vonatkoztatása nem csupán a magyar, hanem az európai jogi gondolkodásban is úttörő jellegű vállalkozásnak számított. E két nagyhatású paradigma jelenléte természetesen nem véletlenszerű. Míg a neokantiánus paradigmát a két világháború közötti Közép-Európában evidensnek kell tekintenünk, addig a pragmatizmus új gondolatként jelenik meg, pláne ha a korabeli magyar jogbölcseleti közfelfogásra gondolunk. Horváth empirizmus iránti fogékonysága két okra vezethető vissza. Egyrészt pályája elején mint gyakorló jogász tudatosan élte meg

a norma és valóság ellentmondásait, amellyel a neokantiánizmus nem nézett szembe, másrészt az 1920-as évek végén tett angliai útja során nagy hatást gyakorolt rá az angolszász jogi gondolkodás és kultúra.

Angliából hazatérve Horváth több nagyobb lélegzetű tanulmányban ad számot az angol-amerikai jogelméleti gondolkodás eredményeiről, múltjáról és legújabb törekvéseiről. Az angliai élmények és benyomások arra az elhatározásra ösztönzik, hogy megírja az angol jogbölcseleti gondolkodás történetét. Másfél évtizedes munkájának eredményeként 1943-ban született meg az *Angol jogelmélet* című monográfiája. Műve az angol jogi kultúra legfontosabb sajátosságainak bemutatása mellett áttekinti az angol jogbölcselet fejlődését a skolasztikusoktól kezdve a középkori és újkori gondolkodókon keresztül John Austinon át az „újabb irányok"-ig, egészen az amerikai jogi realizmusig. Említésre méltó, hogy az angol jogelmélet kéziratának elkészítése közben (az 1930-as években (formálódott és látott nyomtatásban napvilágot Horváth saját jogelméleti rendszere, mely számos ponton támaszkodott az angol-amerikai jogelméletre. Egy a common law ideológiájáról szóló ekkoriban megjelent tanulmányában megfogalmazza saját jogelméleti törekvésének célját, mely szerint fel kell adnunk azt a törekvést, hogy a jog lényegét egyetlen ideálban megtaláljuk. Olyan módszerre van szükség, amely összeegyeztethető a különböző filozófiai álláspontokkal. Ugyanitt megjegyzi, hogy fel kell szabadítani „a jogelméletet az alól az illúzió alól, mintha a szembenálló filozófiai álláspontok között szükségképpen választani kellene", illetve fel kell szabadítani „az egy eszméjű, egy alapgondolatú módszer optikája alól."[7] Ez az a motiváció, amely Horváthot arra készteti, hogy a neokantiánus tradíciót, illetve a mindenkit ez idő tájt vitára inspiráló kelseni elméletet meghaladva szembenézzen a jog társadalmi természetével és annak következményei-

STEFANOVITS PÉTER: HÓDOLAT

vel, mert a jog nem csupán normatív természetű jelenség, hanem társadalmi képződmény is.

Horváthot az angolszász indíttatású pragmatikus-empirikus (esetjogi) szemlélet segíti hozzá az új látásmód, mint módszer megalkotásához, mely korábban nem ismert utakat nyithat a kontinentális jogi gondolkodás számára. A lét és a kellés egymást kizáró voltának neokantiánus alaptételéből kiindulva azt a következtetést vonja le, hogy a jog olyan tárgy, amely „egyfelől létezik, másfelől pedig érvényes". A jog egy sajátos tárgykettősség („reflexív tárgyszurrogátum", „kellésre irányuló lét"), melyben a biológiai-pszichológiai jelenségek sokféleségeként megjelenő társadalmi magatartáshoz (egy bonyolult eljárási apparátus közbejövetelével (egy norma hozzárendelődik. A jog valójában csak egy gondolati tárgy („reflexív gondolati képződmény"), lét és kellés együttszemlélése. Vagyis Horváth szerint nincs harmadik ismerettárgy.

De vajon milyen módszerrel vizsgálható tudományosan e tárgyilag kettéhasított képződmény? – (teszi föl a kérdést. Ha nem elegendő sem a „normatudományi", sem a „természettudományi" módszer, akkor egy harmadik, sajátos módszerre lesz szükség a jog jelenségvilágának megragadásakor: „...a jog tárgyilag kettéhasított gondolati képződményként a reflexív módon együttnéző gondolkodás, a természetet és a normát funkcionálisan egymásra vonatkoztató gondolkodási módszer terméke."[8] Vagyis a Horváth-féle módszer nem tárgykonstituáló: „Mivel a jogszociológiának szükségképpen a természetet és a normát kell egy reflexív gondolati képződményben egymásra vonatkoztatnia, így módszere nem hozhat létre harmadik tárgyiasságot..." A jogszociológia módszere nem a megismerés, hanem (a szerző terminusa szerint (a „gondolkodás módszere", „a lét és a kellés funkcionális látásának módszere", röviden: a „módszerek módszere".[9] A módszertisztaság, vagyis a módszerszinkretizmus el-

kerülése, csak a „tiszta elválasztáson" alapuló szinopszis esetén érhető el: „...a jog tudományos tárgyalásáról csak akkor lehet beszélni, ha a természettudományi módszer és a normatudományi módszer egymás eredményeit kölcsönösen kontrollálják abban az értelemben, hogy 'kellésre irányuló létet' jelent e még az, ahogyan a jog gondolati képződményében e két módszer funkcionálisan egymáshoz van rendelve. Ez a szinoptikus módszer lényege."[10]

A Horváth által kidolgozott módszer a neokantiánus jogfilozófia egyik alapkérdésének, az érték és valóság kezelésének egészen eredeti értelmezése, melyet a jogászi tevékenység lényegéből bontott ki: „A jogász eljárása azáltal válik szinoptikus módszerré, hogy a jogesetet a jogtételre, a jogi normát a jogesetre vonatkoztatja."[11] Minden „tételesjogász" jogalkalmazó tevékenysége abból áll, hogy a valóságban megtörtént cselekvéseket, történéseket (tényállásokat) jogszabályi tényállások (jogi norma) alapján ítéli meg. A jogász tehát egy normatív tényállást vet össze egy valóságos tényállással. A jogásznak e munkájához jogszabályokon szelektált tényismeretre és tényállásokon szelektált jogszabályismeretre van szüksége. Míg a gyakorlati jogász elsődlegesen a jogesetre, az elméleti jogász inkább a jogtételre összpontosít, de mindkettőjüket az jellemzi, hogy együtt nézik a jogesetet és a jogszabályt.

Horváth szinoptikus szemléletmódjához szorosan kapcsolódik (az eredetileg az angol jog sajátosságaként bemutatott („processzuális jogszemlélet"-e[12], mely szerint a jog nem egyszerűen norma (tétel) és nem is csak tény (faktum), hanem az „elvont magatartásminta és ennek megfelelő tényleges magatartás", vagy másképpen, a norma és magatartás „gondolati kapcsolata", ami nem más, mint az eljárás. Úgy véli, hogy az eljárás fogalmán keresztül lehet a jogot „elemi joghelyzetek, legegyszerűbb tény- és értékelemek sorozatára szétbontani", illetve felépíteni, miközben „ezeknek az elemeknek a gondolatbeli össze-

kapcsolódása is áttekinthetővé válik".[13] Horváth szerint a társadalmi objektivációk (gazdaság, harc, hatalom, tudás, eljárás) közül egyiknél sem indokolt úgy a joggal való „generikus azonosítás", mint az eljárás esetében: „az eljárás a jog genus proximuma", a jog „felsőfogalma". Vagyis a jogeset és a jogi norma folytonos (szinoptikus szerkezetű) egymáshoz rendelése egy eljárási folyamatot képez.

Horváth a processzuális jogelméletben találja meg a valódi megoldást, mely közös nevezőre hozza a különböző jogelméleteket anélkül, hogy azoknak részleges igazságaival vitatkozna. Ez az új jogelmélet a jogban a társadalom „legintézményesebb eljárási szerkezetét" látja, mely, mint a társadalmi eljárások legfejlettebbike, a legkimunkáltabb eljárási apparátus kialakításával valósítja meg az eljárás felső fokát. Horváth részletesebben is meghatározza a legintézményesebb eljárási szerkezet fogalmát, melyben visszaköszönnek az angol Hobhouse-tól kölcsönvett és továbbfejlesztett fogalmak: „...a jog a meghatározott magatartásmintáknak és tényleges magatartásoknak olyan társadalmi közössége, amely a növekedésnek, hatásosságnak, szabadságnak és kölcsönösségnek viszonylag legmagasabb fokára fejlődött, azaz a tömegesség, az állandó szervekké szilárdulás, eljárásmenetekké szétkülönülés következtében viszonylag legfejlettebb szerkezetet alkot, amely a társadalmi igazságosság és szabadság nélkülözhetetlen előföltétele."[14]

Az 1940-es évek elején (már túl az elméleti útkeresésen (Horváthnak szembe kellett néznie szinoptikus jogelméletének a „valóság"-ban való alkalmazhatóságával. Új szemléleti módszerét e tekintetben „színtelennek" vélte, s úgy gondolta (elmélete igazolásául (foglalkoznia kell a jogeset és jogtétel „küzdelmével", azzal, hogy az eset egyedi körülményei miként „súrlódnak", „horzsolódnak" a „merev, szigorú szabály, rideg, éles szegélyein". E próbálkozásának eredményeképpen született meg *A géniusz*

pere című könyve, melyben közismert történelmi perek rekonstruálása alapján kívánta ábrázolni a jog működését. Horváth számára (miként az amerikai jogi realisták esetében (a per szimbolizálja leginkább a jog mibenlétét. Thruman Arnoldhoz hasonlóan a per és a dráma összefüggéseiről írva megállapítja, hogy közös bennük a „különösen megszervezett cselekmények" rendszere, illetve a konfliktushelyzetek sokasága. A per valójában nem más, mint egy „sűrített dráma". Horváh e kérdéskör elemzéséhez (miként művének bevezetőjében írja (kifejezetten az amerikai (új)realizmus hatására fogott hozzá, mely a jogban (a fentieken túl (a „játék" és a „színjátszás" elemét is látni véli. Legnagyszerűbb „szerepeink" (Horváth szerint (a jog által „kiosztott" perbeli szerepek. Az egész nem más, mint (Arnold hasonlatát kölcsönözve (egy „óriási színház", vagy a jog világára vonatkoztatva, „Circus Juris". A per az emberek mindennapi életében a konfliktusok kezelése során a drámai megtisztulás, a katarzis élményét biztosító szimbólummá, a jog jelképévé válik.[15]

Horváth valódi jelentősége abban áll, hogy a 20. századi (neokantiánus) magyar jogbölcseleti gondolkodás tradicionális német-osztrák kötődéseit az angolszász jogtudományi szemléletmód közvetítésével „lazította", új perspektívákat teremtve a hazai jogelmélet további fejlődésének. Sajnálatos módon a második világháború és az azt követő politikai változások 1949-ben emigrációba kényszerítették, ahol már nem volt igazán lehetősége elmélete továbbfejlesztésére.

A magyar jogbölcseleti gondolkodás eddigi történetében neokantiánus jogfilozófusaink voltak azok, akik nemzetközileg is számontartott művekkel tudtak jelen lenni. Ezek közül méltán kiemelkedik Somló Bódog *Juristische Grundlehre* és Horváth Barna *Rechtssoziologie* című munkája, melyeket azóta is gyakran idéznek és a jelentősebb nyugat-európai könyvtárakban ma is biztosan föl-

lelhetők. Ezen kívül az érintett szerzők, valamint Moór Gyula főképpen német nyelven írt tanulmányait lehet megemlíteni, melyre a két világháború közötti korszakban az európai kortársak alkalmanként hivatkoztak.

Az 1930-as évek végétől kezdődően főleg Moór és Horváth tanítványai[16] személyében egy új, igen tehetséges korosztály szárnypróbálgatásának lehetünk tanúi. A Moór tanítványok közül *Szabó József* (1909–1992) és *Solt (Scholz) Kornél* (1917–2002), illetve a Horváth tanítványok közül *Bibó István* (1911–1979), *Vas Tibor* (1911–1981), valamint a pécsi *Losonczy István* (1908–1980) első publikációit a neokantiánus paradigma végleges meghaladására tett kísérleteknek tekinthetjük. Személyükben az az új generáció jelent meg, akik számára a német jogtudomány eredményeiben való tájékozottság mellett az angol-amerikai, francia stb. irodalom egyidejű ismerete révén, illetve az elődök külföldi szakmai kapcsolatait más irányokba is továbbépítve lehetőség nyílt, hogy a magyar jogbölcseleti gondolkodás (az ekkorra már lazuló egyoldalú német-osztrák orientációval szakítva (a második világháborút követő modern kor kihívásainak megfeleve a nemzetközi jogfilozófiai közélet részévé váljon. Azonban ez a „kihívás" a közismert közép-kelet-európai politikai történések tükrében más irányt vett.

A második világháborút követően idehaza is igen korán megjelent a szovjet Andrej Visinszkij nevével fémjelzett marxista jogelméleti gondolkodás, mely a „fordulat évéig" még csak mint az egyik lehetséges (de perspektivikusan egyeduralomra törő (felfogás jelent meg.[17] A „burzsoá" jogtudománnyal szembeni kritika az évek múlásával egyre erőteljesebbé vált, s időközben az új hatalmi, politikai rendszerhez nem igazodó „polgári" jogtudósokat adminisztratív intézkedésekkel elhallgattatták és a tudomány művelésétől eltávolították (pl. Szabó József, Bibó István), pályamódosításra (pl. Losonczy István, Solt

Kornél), emigrálásra kényszerítették (pl. Horváth Barna), illetve voltak olyanok, akik behódolva a hatalomnak neofita buzgalommal kiszolgálták az új időket (pl. Vas Tibor).

A fordulat éve után kizárólagossá vált a Visinszkijféle vulgármaterialista jogtudomány, a „szocialista normativizmus", mely az 1950-es évek végéig, a hruscsovi desztalinizációig a sztálinizmus jogelmélete volt. A szocialista normativizmus a jog normajellegének túlhangsúlyozásával, illetve etatista és instrumentalista szemlélettel, a törvényesség sajátos fetisizálásával és propagandisztikus hangsúlyozásával, valamint primitív osztályszemlélettel párosult. A korabeli jogelméleti szakirodalmat a kanonizált szovjet szerzők műveinek fordításai, illetve ezek szellemében írt hazai „tananyagok" tették ki, amelyek szerzői között Antalffy György, Halász Pál, Szabó Imre és Vas Tibor nevét kell megemlíteni.

A korszak első számú marxista jogelméleti szerzője, a „hivatalos" jogelmélet megszemélyesítője és emblematikus alakja *Szabó Imre* (1912–1991) volt, akinek művei és gondolatai az 1980-as évek elejéig megkérdőjelezhetetlen orákulumok voltak. Szabó a jogot olyan magatartási szabályok összességeként határozta meg, amely az „uralkodó osztálynak" a termelési (főképpen tulajdon és elosztási (viszonyok által „objektíve" meghatározott akaratát fejezi ki és amelynek érvényre juttatását az államhatalom kényszerítő ereje biztosítja. A jog fogalmának két lényegi eleme így a jog gazdasági meghatározottsága és akarati jellege. Az akarati elem kiemelése (híven a klasszikusok (Marx, Engels) *Kommunista Kiáltvány*ban megfogalmazott gondolataihoz (a 19. századi akaratelméletek további szimplifikálását eredményezte. E voluntarista megközelítést jól kiegészítette a jog állami jellegét (etatizmus) hangsúlyozó érvelés, illetve az a felfogás, hogy minden társadalmi, gazdasági, politikai probléma állami-jogi eszközökkel megoldható (instrumentalizmus).

Szabó jogelméletében fontos szerepe volt a (szocialista) törvényesség sajátos értelmezésének és egyben fetisizálásának. Eszerint a törvényességnek nem lehet általános fogalma, mivel az csak konkrét társadalmiságában vizsgálandó. Így különbséget tett burzsoá és szocialista törvényesség (a törvényesség két történeti típusa) között, mely utóbbi mint magasabb rendű jelenség a szocialista jellegű és tartalmú jogszabályok következetes érvényesítését jelenti.

Az 1960-as évek második felétől a hazai jogelméleti gondolkodást a szocialista normativizmus meghaladására tett kísérletek jellemezték. Az elméleti törekvések részben a szocialista normativizmus rendszerén belül, részben egyes vonatkozásainak újszerű megközelítésében nyilvánultak meg. A szocialista normativizmussal szembeni állásfoglalás megalapozásában fontos szerepe volt *Samu Mihály* jogelméleti és *Péteri Zoltán* összehasonlító jogi és jogelméleti (korabeli (munkásságának. Mindezen kísérletek az évek múlásával végérvényesen megkérdőjelezték az eredeti kereteket, illetve időközben új elméleti orientációk (marxizmus korabeli reneszánsza) kialakulását eredményezték.

A szocialista normativizmus kritikája és meghaladása terén az 1960-as évektől az 1980-as évekig a legjelentősebb teljesítmény *Kulcsár Kálmán* és *Peschka Vilmos* nevéhez fűződik. Kulcsár már az 1960-as évek elejétől kezdődően a szocialista normativizmus valóságképével szemben a jogszociológia nyújtotta lehetőségeken keresztül igyekezett a jog működésének (valóságelemeinek) mind jobb megértésére. Kezdetben úgy vélte, hogy a jogszociológia általános elmélete azonos lehet a jogelmélettel és ily módon háttérbe szorítható a hamis társadalmi valóságot hirdető szocialista normativizmus. Az 1970-es évektől azonban már a jogszociológia önállóságát vallva megteremtette a hazai jogszociológia mint önálló diszciplína alapjait, mely közvetve hatást gyakorolt a magyar jogelméleti gondolkodásra, illetve az egész hazai jogi közgondolkodásra.

A 19. század utolsó harmadának legjelentősebb magyar jogfilozófusának Peschka Vilmos tekinthető, aki (indulásakor a még rendkívül virulens szocialista normativizmus kritikájából kiindulva (nemzetközileg is jelentős munkásságot tudhat maga mögött. Elméleti építkezésében jelentősen támaszkodott Lukács György filozófiájára, valamint a kortárs nyugat-európai jogfilozófia eredményeire. Peschka felfogásának központi gondolata a „jogi objektivációk" (jogi norma, jogügylet, jogviszony stb.) összetettségének hangsúlyozása. Megítélése szerint a jogi objektivációk csupán a „befogadó" tudatában léteznek, érvényességük is tőle függenek. Nagy figyelmet szentel a jogi hermeneutika eredményeinek, sőt a jogot egyenesen a hermeneutika modelljének tekinti. A Peschka által kidolgozott elmélet komplexitásának sajátossága, hogy a jog strukturális problémáira, társadalmi összefüggéseire és érték-vonatkozásaira is egyidejűleg keres választ.

A kortárs hazai jogelmélet képviselői az 1970-es évek végétől lépést tartva a nemzetközi áramlatokkal végleges szakítást valósítottak meg az egykor hivatalos felfogással. *Varga Csaba, Tamás András, Szilágyi Péter, Sajó András, Pokol Béla, Visegrády Antal, Bragyova András, Szabó Miklós, Szigeti Péter, Takács Péter, Karácsony András* (és a sort folytatni lehetne a még fiatalabb nemzedékkel (más-más úton ugyan, de önálló rendszer- és elméletalkotásra törekszenek. Így találkozhatunk a modern nyelvfilozófia és kulturális antropológia hatásai mellett a modern jogszociológia joggal szembeni szkepticizmusán keresztül a modern kritikai társadalomelméletekre alapozott jogelméleti gondolkodással egyaránt. A harmadik évezred küszöbén az irányzatok sokszínűsége, a többszólamúság, a vélemények és gondolatok egészséges, termékenyítő versengése jellemzi a magyar jogelméleti gondolkodást.

Szabadfalvi József

Jegyzetek

1 Moór Gyula: *Bevezetés a jogfilozófiába*. Budapest, Pfeifer Ferdinánd Könyvkereskedése, 1923, 54. l.
2 Moór Gyula: *A logikum a jogban*. Budapest, Magyar Filozófia Társaság, 1928, 2. l.
3 Moór Gyula: *Szociológia és jogbölcselet*. Budapest, Magyar Filozófiai Társaság, 1934, 17. l.
4 *Uo*. 24–25. l.
5 Moór Gyula: *A jogbölcselet problémái*. Budapest, Magyar Szemle Társaság, 1945, 42. l.
6 A jog fogalmának Moór által „rövid"-nek nevezett meghatározása: „...a jog olyan valósággal érvényesülő társadalmi szabályok összessége, amelyeknek érvényesülését végsősorban fizikai kényszer alkalmazásával is biztosítja a legerősebb társadalmi hatalom." (Moór Gyula: *Bevezetés a jogfilozófiába*... 262. l.)
7 Horváth Barna: *A common law ideológiája és a jogismeret ideológiája*. (Klny. a Társadalomtudomány c. folyóirat 1930. évfolyamából.) Budapest, 1930, 25. l.
8 Horváth Barna: *Jogszociológia. A jog társadalom- és történelem-elméletének problémái*. (Ford.: Zsidai Ágnes) Budapest: Osiris Kiadó, 1995, 112. l.
9 *Uo*. 113. l.
10 *Uo*. 118. l. (Későbbi írásaiban „szemléleti módszer"-nek is nevezi sajátos módszerét.)
11 *Uo*. 129. l.
12 Vö. Horváth Barna: *Jogszociológia*... 338. o., illetve *A jogelmélet vázlata*. Szeged: Szeged Városi Nyomda és Könyvkiadó Rt., 1937, v. l.
13 Horváth Barna: A jogszociológia útja. *Társadalomtudomány*, 21 (1941) 72. l.
14 Horváth Barna: *A jogelmélet vázlata*... 204–205. l.
15 Horváth Barna: *A géniusz pere. Sokrates-Johanna*. Acta Univ. Francisco-Josephina Kolozsvár. Juridico-Politica 3. Kolozsvár, 1942, 6. l.
16 Lásd bővebben Szabadfalvi József: Bibó István és a szegedi iskola. In: Dénes Iván Zoltán (szerk.): *A szabadság kis körei. Tanulmányok Bibó István életművéről*. Budapest: Osiris Kiadó, 1999, 125–152. l.
17 Szabadfalvi József: Viszony az elődökhöz. A marxista jogelmélet reflexiói a két világháború közötti magyar jogbölcseleti gondolkodásról. In: *Publicationes Universitatis Miskolcinensis. Sectio Juridica et Politica*. Tom. XXI/1. köt. Miskolc: Miskolc University Press, 2003, 239–263. l.

323.1 X
Erdély

MAGYARNYELVŰSÉG A MAI ERDÉLYBEN*

1.

Vannak hízelgő közhelyek, amelyekre szívesen hivatkozunk. Arra például, hogy Erdély a Kárpát-medence kicsiben, a Kárpát-medence pedig nyelvi és kulturális sokszínűségében a kontinens jellegét sűríti. Magam néha ezt azzal toldom meg, hogy Kolozsvár, ahol élek, a sűrített Erdély. És nyelvi, etnikai arányaiban, nyelvi változataiban valóban az. A közös elem mindebben a sokszínűség, amelyben a magyar színek, a magyar táji színek is benne vannak. Van más közhely is, amelynek szintén van valóságtartalma, és lehet, éppen emiatt, aggodalommal tölti el az embert: az például, amely Erdéllyel már több mint másfél évszázada a múzeum képzetét kapcsolja össze. A jövőre nézve ez kevésbé biztató.

A magyar nyelv- és szállásterület keleti határa, amint azt Gáldi László hat évtizeddel ezelőtt írott emlékezetes tanulmányában, *A Dunatáj nyelvi alkatá*ban bemutatta, nem csupán nyelvhatár, hanem egy jóval nagyobb nyelvi és kulturális régió határa. Maga a régió is nyelvek és kultúrák átfedési területe, kontaktzóna (ahogy Gunda Béla nevezte). Ez a jellege, a sokszínűsége azonban folyamatosan halványult a 20. századi román nemzetállami keretben: a német már csak néhány tízezernyi, a zsidó ennél

* A Professzorok Batthyány Körében 2004. szeptember 25-én tartott előadásnak a Magyar Szemle számára megírt szövege.

is kevesebb, a magyar pedig az erdélyi népesség egyötödét teszi ki (akárcsak Kolozsvárének). Pedig az a terület, amelyet a köznyelv ma Erdélynek tekint, jóval nagyobb a történeti Erdélynél. A régió idilli képe, amely szerint békésen él egymás tőszomszédságában, kölcsönösen beszéli egymást nyelvét az erdélyi magyar (székely), román és szász, már rég a múlté. Ennél valóságosabb és mindennapibb a sokféle türelmetlenség és a hatalmi fölény.

Az erdélyi magyar nyelvnek, a székelyek táji nyelvváltozatának történeti mítosza azonban tovább él. Részben lokális nyelvi öntudatként, részben egyetemes magyar megítélésként, amely úgy tartja, hogy e nyelvváltozatoknak sajátos értékeik vannak. Ez a mítosz és ez a kedvező megítélés nem is teljesen alaptalan. Az előbbire, a történelem, a hagyomány értékeire elég talán csupán két, számunkra aktuális tényre hivatkoznom Az egyik Erdély tagadhatatlan szerepe a magyar művelődés és kultúra történetében, a 17. században különösen (a világi tudományokat magyarul először megszólaltató Apáczai Enciklopédiájának most van 350. évfordulója). A másik az a hatalmas nyelvi örökség, amelyet az *Erdélyi magyar szótörténeti tár* eddig megjelent 11 kötete tényszerűen is felmutat.

A magyar emberek többségének vannak futó benyomásai, közvetlen vagy közvetett nyelvi élményei Erdélyből, az erdélyiekről, az erdélyiek beszédmódjáról. A benyomások, az élmények, a tapasztalatok feleselnek egymással: ellentmondásosak. Mint maga a helyzet, hiszen a mai Erdély nyelve is sokféle. Az erdélyi magyar nyelvjárások csodálatos nyelvi tartalékként vannak jelen (ezt dokumentálja az erdélyi nyelvjárások atlaszának eddig megjelent hét kötete), de hozzátartozik Kányádi, aki a költészet és a nyelv apostolaként járja a Kárpát-medencét és a nagyvilágot, továbbá Sütő és Páskándi, része ennek az erdélyi magyar irodalom egésze, a színház, a sajtó. És

hozzátartoznak a pusztuló nyelvi tájak, a nyelvi szigetek és a szórványok, a lakótelepi, az ipartelepi magyarok nyelvhasználata, hozzátartozik a hivatal, a városkép, a kereskedelem magyar nyelviségével vagy a magyar nyelv többnyire teljes hiányával, a silányabb, a provinciálisabb írásbeliség.

2.

Az a kép, amelyet a következőkben vázolok, rendszeres vizsgálatok és közvetlen élmények eredménye. Ebben is benne van a folyamatos mozgás és ellentmondásosság, és ez összefügg maguknak a nyelvi jelenségeknek a dinamikájával.

A mai helyzet a múltbeli folyamatok következménye, eredménye, a mai szinkrónia az ezt közvetlenül megelőző diakrónia végpontja. A 20. század elejéig a Kárpát-medencei magyar nyelvi folyamatokban Erdély is benne volt. Ezek a folyamatok többnyire kedvezőek voltak: egységesülés és fölemelkedés, konvergencia és státusbeli megerősödés. A 20. században sem változott maga a színtér: Erdély továbbra is keleti magyar nyelvhatár, többnyelvű régió (változó arányokkal), kontaktzóna; nyelvi térségként jellemző rá a nyelvi hatás és kölcsönhatás (más iránnyal és más intenzitással); kétnyelvű, többnyelvű terület (a nyelvváltás gyorsuló ütemével); magyar szempontból perifériikus, széttöredező, nagy nyelvi régió.

A 85 évvel ezelőtt bekövetkezett törést a nyelvet beszélő közösség helyzetének gyökeres megváltozása idézte elő. A közösség státusával a nyelv jogi, politikai státusa is megváltozott, alárendeltté vált, és azóta is tartó kedvezőtlen folyamatok indultak el. Ezek ilyen kulcsszavakkal jellemezhetők: elszigetelődés a nyelvterület központjától és a többi peremrégiótól, szétfejlődés, leépülés (fontos nyel-

vi regiszterek leépülése); gyorsuló ütemű, egyoldalú kétnyelvűsödés és nyelvcsere. Általános a regresszió, a magyar nyelv térvesztése: funkcionálisan a nyelvhasználati színterek fokozatos szűkülésével, földrajzi és demográfiai tekintetben, a nyelv belső értékelésében és külső megítélésében, a környező nyelvekkel való viszonylatában.

A 20. század utolsó évtizedében bekövetkezett változás, amely az egész térséget más pályára helyezte, kedvezően befolyásolja a magyar nyelv külső régiókbeli helyzetét és magát a nyelvhasználatot. Az elmúlt másfél évtizedben Romániában is javult a magyar nyelv jogi státusa, noha alárendelt helyzete megmaradt. Lényegesen csökkent az elszigeteltsége, hiszen megnőtt az anyanyelvi beszélők mozgási, utazási lehetősége, a rádió és a televízió műsorai pedig gyakorlatilag mindenki számára elérhetőkké váltak. A szétfejlődést közeledés, egységesülés váltotta föl: közös minták és közös normák kezdenek érvényesülni, a nyelvi tervezésben pedig a kodifikáció kiterjesztése teszi átfogóbbá, elérhetőbbé a nyelv főváltozatát. A nyelvi állomány tervezésében előtérbe került a nyelvi hiányok pótlása (az oktatásban, általános és szaknyelvi szótárak szerkesztésében). Folytatódik mint természetes folyamat a kétnyelvűsödés és a nyelvcsere, de van már nyelvi revitalizáció is a szórványkollégiumokban és a moldvai magyarok anyanyelvi oktatásában. Folytatódik ugyan a magyar nyelv földrajzi és demográfiai jellegű térvesztése, de egyre inkább teret is nyer a használati kör bővülésével: az anyanyelvű oktatással, a közéleti és publikus nyelvhasználattal, az igényesebb írásbeliséggel, az anyanyelvű tudományos képzéssel és tudományműveléssel.

3.

A helyzet javult ugyan, de a korábbi kedvezőtlen folyamatok folytatódnak. A nyelvről nem lehet önmagában beszélni, a nyelv nem önállóan él, hanem a beszélők ajkán, a kisebb-nagyobb közösségekben. Sorsa velük van összekötve. Jól ismertek ennek az időszaknak a népmozgalmi folyamatai, a mai demográfiai helyzet: a migrációs és természetes apadás, az asszimilációs apadás. Az a kelet–nyugat irányú huzat, amely modern népvándorlásként mozgat meg jelentős emigráns tömegeket, viszi a magyarokat is keletről nyugatra, Magyarországra vagy annál is jóval távolabbra. Az apadás és a szétszóródás következtében sok helyi nyelvi közösség olyan kritikus szint alá csökken, amely kilátástalanná teszi a nyelvmegtartást.

(A kettős állampolgárság háló is lehetne, amely védené a romániai vagy ukrajnai magyarokat attól a szétszóródástól, amely a délvidékiek jelentős részét vitte el az elmúlt évtizedekben a nyugati világba, Ausztráliába vagy Kanadába.)

A beszélő nem az országos közel kétszázezres apadást, az elmúlt évtized közös veszteségét érzékeli, hanem azt, ami körülötte történik: a falujában, a lakótelepen. Eltűnnek a szomszédok, apad a közösség, megváltozik a környezet, változnak, szűkülnek a közvetlen beszélgetés alkalmai. Gyérülnek és szakadoznak az emberi kapcsolatok: a hálózat, az emberi kapcsolatok hálója már egyre inkább más nyelvű. A szituációk, az alkalmak gyérülnek. Paradoxális módon a színterek mégis változatosabbak, és ez kedvez az igényesebb nyelvváltozatok használatának. A nyelv kiléphetett korábbi beszorított helyzetéből, a család intim köréből a közéletiségbe, az ünnepek emelkedettségébe.

Földrajzilag az erdélyi magyarok 57%-a él olyan kedvező helyzetben, hogy saját településén a vele azonos

nyelvűek vannak többségben. Azonban a korábbi nyelvi tömböket is egyre inkább megbontja az ortodox egyház terjeszkedése, a magyarul nem tudó román rendőri állomány letelepítése, a kisebbségieket felügyelő hatósági személyek aránytalanul nagy száma. A földrajzi térben is tükröződik az idő, az egyes régiókban a nyelvi folyamatok eltérő fázisaival találkozunk. Hargita megye és a Székelyföld az egyik pólus, Krassó-Szörény megye és Dél-Erdély a másik. A maradványmagyarság körében itt a legkedvezőtlenebb a tannyelvválasztás, itt a legnagyobb arányú a vegyes házasság stb. A 70-es, 80-as évek erőszakos urbanizációja, falurombolása következtében a magyarok többsége városlakóvá vált, most a városok magyar lakossága csökken rohamosan, az 50%-hoz közelít. A nyelvmegtartásnak falusi környezetben kedezőbb feltételei vannak, a modernizáció kihívásainak a város képes inkább megfelelni. Városon jobbak az iskolázás lehetőségei, ott vannak a fontos művelődési intézmények. Biztató, hogy a falu is változik, fontos központok, modernizációs szigetek jöttek létre.

Növekvő tendenciájú a vegyes házasságok száma és aránya és az ebből adódó rejtett asszimilációs veszteség. A korábbi 13%-oshoz viszonyítva az 1992–2002-es időszakban a magyarok által kötött házasságoknak már 30%-a vegyes. A térvesztésnek fontos eleme a gazdasági térvesztés: a restitúcióban, a tulajdonszerzésben tapasztalható hátrányos megkülönböztetés, fontos magyar régiók gazdasági erőforrásainak „elidegenítése" a helyi közösségektől, a szakmai képzés és főképpen az elhelyezkedés nehézségei, amelyek még jelentős mértékben diszkriminatív jellegűek. A kedvező változások ellenére nem szűnt meg a szellemi-intellektuális jellegű térvesztés sem: az iskolázottsági szint továbbra is alacsonyabb, mint a többségieké vagy az anyaországiaké; gyarapodott az oktatási intézmények száma, de csökkent az oktatás szín-

vonala; jelentős mértékű a tehetségek elkallódása. Nem alaptalan az az aggodalom, hogy a magyar nyelvű oktatás sorsdöntő próbája a következő években várható, amikor a Romániát is elérő integrációban a valós szaktudás értékelődik föl a munkaerőpiacon. Semmiképpen nem volna biztató távlat, hogy a magyar Erdély akár az oktatás rossz szakválasztéka miatt, akár a fiatalok alacsony iskolázottsági szintje vagy gyönge fölkészültsége miatt cselédpiac legyen, vagy Európa Moszkva tere.

A vallásosságnak a nyelvmegtartásban akkor van különleges értéke, ha a hitélet nyelve egyezik a hívek anyanyelvével, és ha a felekezeti identitás része a nemzeti identitásnak. Erdélyben egyaránt jelen vannak az etnikus egyházak, a római katolikus mint világegyház és az ortodox mint államegyház. A köztudat szerint az ortodox–nem ortodox jelenti a választóvonalat, noha a görög katolikus is arányaiban inkább román, a római katolikusok több mint fele még magyar. Az etnikusnak számító protestáns egyházak sem következetesek a nyelvhasználatban, nincs határozottabb elvi állásfoglalásuk. A római katolikus egyház általános anyanyelv-bátorító gyakorlata ellenére korábbi népegyházi jellegétől távolodva egyre határozottabban nyilvánítja ki egyetemes jellegét, a készségét a románnyelvűség kiterjesztésére, így a moldvai magyarok körében az asszimilációban játszik szerepet. Az identitáscserében egyébként a statisztikailag is igazolható sorrend: elsőként a nyelvcsere, aztán a nemzeti identitás feladása, végül a felekezeti hovatartozás változása. Az elmúlt időszakban több, nyelvcserén átment településen regisztrálták a maradványnyelv szakralizációját, a ritualizált szövegek megmaradását. Ennek a jelenségnek fontos szerepe lehet a revitalizációban, a nyelvélesztésben.

4.

Az anyanyelv belső értékelésében feltűnő, de ebben a helyzetben érthető ennek szimbolikus felmagasztosulása: a beszélők az identitás alaptényezőjét látják benne. A nyelv és a nyelv megtartása szent cél a szimbolikus megnyilatkozások szerint. A mindennapi pragmatikus döntésekben azonban az tapasztalható, hogy a magyar nyelv használati értékének belső megítélése folyamatosan romlik, például abban, hogy a mindennapi nyelvválasztásban, a tannyelvválasztásban egyre többen érzik tehernek. Ezt az ellentmondást kellene oldani azzal, hogy közelítjük a kettőt, tudatosítjuk, hogy az anyanyelv nem szent cél, hanem szent eszköz, hogy a nyelvmegtartás nem valamely relikvia muzeális őrzését jelenti, hanem hogy például az oktatásban tisztán racionális meggondolásokból is előnyt jelent az anyanyelv.

5.

Milyen folyamatok, jelenségek tapasztalhatók a nyelvhasználatban? A kétnyelvűsödés részben természetes, részben kikényszerített folyamat, noha ezt leginkább az államnyelv iskolai oktatásának módja („módszertelensége") hátráltatja. A nyelvtanulástól, a nyelvtanítástól függ, hogy milyen lesz a kialakuló kétnyelvűség. Az esetek többségében ez aszimmetrikus, instabil kétnyelvűség, amelyben a másodnyelv dominál. Okai: az anyanyelv kedvezőtlen megítélése, a módszeres nyelvoktatás hiánya, a magyar szempontból kedvezőtlen tannyelvválasztás, a családi kétnyelvűségben is a román nyelv dominanciája. Ebből a helyzetből fakad a nyelvi tervezés egyik legfontosabb, de legnehezebben megvalósítható feladata: magas szintű hozzáadó kétnyelvűség, stabil kétnyelvűség kialakítása.

A nyelvcsere, amely a teljes identitásvesztés első, többnyire döntő fázisa, közvetlenül a felcserélő kétnyelvűség folytatása, következménye. A nyelvi tervezésben ezt ellensúlyozzák a revitalizációs, nyelvélesztési programok: a moldvai magyarok körében folyó nyelvoktatás, a szórványkollégiumokban folyó oktatás, vagy az a program, amelyet *Nyelvoktatás határhelyzetben* címmel indítottunk el 2004-ben. A nehézségek részben a helyi, többségi környezet ellenkezéséből fakadnak, részben abból, hogy az ilyen nyelvoktatásnak nincs kidolgozott módszertana, nincsenek meg az eszközei. A gyakorlati tapasztalatok mindenképpen fontosak.

A ma érzékelhető vagy akár mérhető nyelvi hiány a korábbi leépülés, illetve az államnyelv-dominanciájú aszimmetrikus kétnyelvűség következménye. Az oktatásban egyaránt tapasztalható a pedagógusok nyelvi hiánya (a szaktanárok többsége nem anyanyelvén szerezte szakmai, szaknyelvi tudását) és a tanulók nyelvi hiánya. Egyetemi hallgatók körében is megfigyelhető a nyelvi deficit: az írásbeli vagy akár a szóbeli megnyilatkozás fogyatékosságai. Jellemző a helyzetre, hogy a nemrég indult szakoktatásban magyar mérnöktanárok nem vállalják a magyar nyelvű tanítást a Székelyföldön, vagy az, hogy szükségessé vált magyar pedagógusok magyar nyelvvizsgája, mert tanulmányaikat nem anyanyelvükön végezték. Az önkormányzatok hivatali nyelvhasználatát is akadályozza, hogy magyar tisztviselők és tisztségviselők sem ismerik a közigazgatás nyelvét. Ezzel függ össze a nyelvi tervezés egy általánosabb feladata: a szaknyelvek, szakterminológiák nyelvi állományának fejlesztése, az ehhez szükséges szótárak elkészítése. Közvetlenebbül pedig a pedagógusképzés, a felsőfokú szakképzés, az oktatástervezés befolyásolhatja, segítheti hosszú távon az ilyen jellegű nyelvi rehabilitációt.

6.

Az összkép tehát olyan, hogy miközben továbbra is a nyelvi mozgás kedvezőtlen tüneteit tapasztaljuk, biztató jelenségekről is számot adhatunk, és olyan fejleményekről, amelyek szakmailag már a tudatos nyelvi tervezés körébe tartoznak. Mindenképpen kedvező, hogy a közmagyar az országhatárok ellenére megőrizte viszonylagos egységét, kölcsönös érthetőségét, és hogy az újabb kodifikációs törekvések a legfontosabb szótárakban és kézikönyvekben már ennek a viszonylagos egységnek a kiterjesztését, a határtalanítást szolgálják (*Magyar értelmező kéziszótár*, az Osiris *A magyar nyelv kézikönyvtára* sorozat elkészült és készülő kötetei stb.).

Erdélyben különösen fontosak a táji változatok és a táji értékek, regionális tartalékok, továbbá az irodalmi értékek és az erős lokális nyelvi öntudat. Kétségtelenül gyarapodtak a nyelvhasználat alkalmai és színterei, kedvez a nyelvmegtartásnak és a nyelvhasználatnak a másfél évtizede folyó intézményesülés, az egyházak szerepvállalása, az, hogy bővültek a közéleti, az intellektuális, a szakmai nyelvhasználat lehetőségei az oktatásban, a tudományos képzésben, a magyar tudományosság intézményeiben.

Mindebben kivételes szerepet vállalt a Magyar Tudományos Akadémia saját tudománystratégiájával: a Domus programmal, a testületek kiterjesztésével, azokkal a külső régiókban létrehozott kutatóállomásokkal, amelyek összehangolt programjaik hálózatával munkálkodnak a legfontosabb nyelvi tervezési és nyelvstratégiai feladatok elvégzésén.

PÉNTEK JÁNOS

József Attila
X 81

FÖLJEGYZÉSEK JÓZSEF ATTILÁRÓL ÉS SZERELMEIRŐL*

A nőkről, akiket a költő szeretett – kevés szót ejtek. Inkább a férfiasságáról, a férfiasság mikéntjéről beszélek és arról a vonulatról, amely a valóságos élet és a szerelem csodái között húzódik, és valamennyiünk életében létezik vagy létezett. Ez a vonulat a prózai valóság és a szerelem között József Attila életében szakadék lett, áthidalhatatlan és tragikus.

Valamennyien eredendően hurcolunk magunkban betegségcsírákat. Életvitelünk meghatározza, hogy az évtizedek hosszú sorozatában mi történik a betegségcsírákkal. Életre kelnek? Eluralnak bennünket? Vagy maradnak a mélyben potenciális adottságokként, mintha nem is lennének? József Attila pszichopata alkatot hozott magával, ez az alkat az önirányítás készségének nehézségeivel jár, a társadalmi beilleszkedést és a terhelhetőséget nehezíti. József Attila esetében is így volt ez, ugyanakkor értelme kiváló és működőképes, alkalmas a szabad döntésre, már amennyire létezésünkben szabadon dönthet bárki emberfia. Egyfelől öröklött alkata, másfelől szabad döntései miatt betegségcsírái életre keltek, és tragédiába sodorták. Előrebocsátom és kiemelem azt, hogy a rendszeres *önfenntartó munka végig hiányzott József Attila életéből.*

---

*Elhangzott a Petőfi Irodalmi Múzeumban 2005. január 27-én.

K. Mohás Lívia

Tudatában volt férfiassága elégtelenségének?

Egy neves magyar író, aki jól ismerte József Attilát, mondta ezt róla, olvasom Udvardi József kitűnő tanulmányában. Tehát az elégtelen férfiasság. De vajon mi a kitűnő férfiasság ismérve? Amire nem elégtelent, hanem legalábbis jeles vagy jó osztályzatot kaphat a hímnemű ember? A köznapi és a vulgáris gondolkodás erre a kérdésre – gyanítom – rögtön a szexuális potenciál erejét asszociálná és a szaporítószervek anatómiai, fiziológiai jellegzetességeit, más szavakkal a nemzés teremtő erejét, ha patetikusan fejezem ki magam. Lehetséges ebben a megközelítésben életrevalóság és igazság, de azért magasabbról és szigorúbban kellene ezt a kérdést megnéznünk.

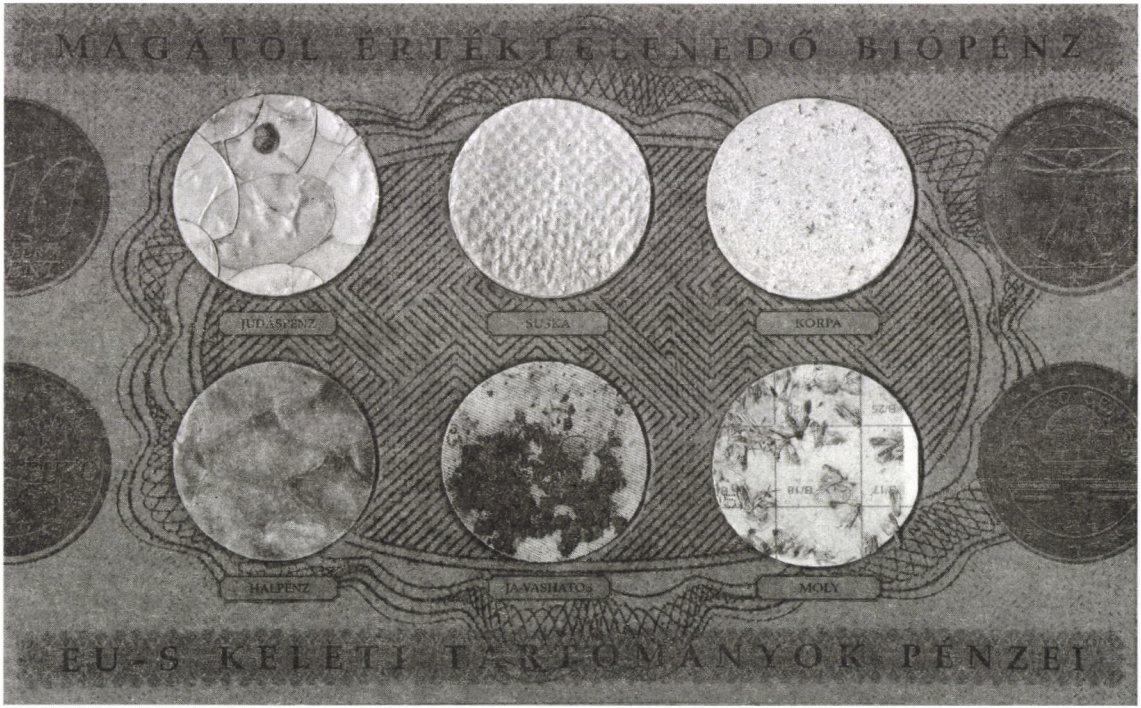
Egyik jeles ismérve a férfiasság mikéntjének: megbízható védelmet nyújtani a gyengébbnek. Ez minden bizonnyal atavisztikus igény a nők részéről a kardfogú tigris idejétől kezdve vagy ennél is ősibb élettani korunkból, még az állati létből. Védelmet nyújtani a családnak és a nagyobb közösségnek, akár a harc eszközével. A hős, a védelmet adó bajnok archetipikus fogalom az emberiség legrégebbi múltjától. Amikor a hős megjelenik bármely mai férfi személyiségében, egyetlen gesztusban, akár csak egy pillanatra is, akkor a nők szeme hirtelen kifényesedik. József Attila talán alkata miatt, de életvitele miatt mindenképp alkalmatlan lehetett a védelem és a biztonság adására. Ő maga volt az, aki életkora alapján férfi és felnőtt, mégis folyamatosan támaszt, védelmet kért, várt, sőt dacosan követelt. Méghozzá fenntartás nélküli támaszt és szeretetet, amit csak kisbaba korában várhat el az ember. Szerelmei írják róla, azonnal kapni akart. Vágó Márta szerint amint neki, a költőnek is hozzá kellett volna járulnia a közös talajhoz, akkor azonnal érdes felületre talált a szerelmes. „Soha asszony bizonytalanabbul nem érezhette magát férfi mellett, mint én" – írja a költő egyik szerelme, Szántó Judit.

Másik jeles ismérve lehet a férfiasságnak: *anyagi és erkölcsi támaszt adni* annak, akihez a férfi hozzáköti sorsát, és természetesen az utódainak, ha vannak. Az apa, József Áron elmulasztotta megadni a védelmet is, az anyagi és erkölcsi támaszt is feleségének és a gyerekeknek Ezt a hiányt a költő is megszenvedte nagyon. Bár nem emlékezett apjára, mégis tudattalanul e tekintetben úgy tűnik, azonosult vele. Sem magának, sem másnak nem adott támaszt. Megválaszolhatatlan kérdés: ha lettek volna a költőnek utódai, megtörtént volna a fordulat, az ellenazonosulás a szülővel? Látni erre példát, amikor éppen a keserves gyerekkori tapasztalatok miatt a fiatal szülő tudatosan a jobbnál is jobban gondoskodó szülővé válik. Nem tudni, mi lett volna... az életet csak egyszer élhetjük le.

Anyagi és erkölcsi támaszt adni kenyérkereső munkavégzés segítségével lehet. Ekkor átélheti az ember, hogy a gyerekkori kiszolgáltatottság megszűnt, bizonyos mértékig magam ura lettem, felnőttem, kiléphetek a másokra szoruló, másokra tapadó kiskorúságból. Ez felszabadító hatású. Csakhogy a költő úgy dönt, nem vállal rendszeres kenyérkereső munkát.

„Here módra éltem"

mondja magáról a *Szabad-ötletek jegyzéke* 82. passzusában. Ismert mozzanata ez életvitelének. A családja, Hatvany báró és más jóindulatú mecénások juttattak neki pénzt, néha nem is keveset, ahogyan Mórocz Zsolt tárgyszerűen leírja a Hitel 2004/9. számában. Tudott például – ha szerény körülmények között is – a francia tengerparton hónapokig nyaralni. Nyugat nagyvárosaiban úgy élhetett, mint szerényebb jövedelmű ösztöndíjas diák. Az adomány olykor kevés, máskor rendszertelenül érkezik, ilyenkor a költő éhezik, gyomorpanaszai lesznek, ami-

MAGÁTÓL ÉRTÉKTELENEDŐ BIOPÉNZ
JUDÁSPÉNZ
SUSKA
KORPA
HALPÉNZ
JÁ-VASHATÓS
MOLY
EU-S KELETI TARTOMÁNYOK PÉNZEI

hez hozzájárul az is, hogy gyakran iszik és dohányzik. Ebben az összevissza helyzetben nem a testi rombolódás lehetősége a valódi veszély. Testi ereje megvan, a szóma ép és többnyire egészséges, de az éhségben a lélek átéli a kivetettséget, a megalázottságot, a bizonytalanságot. A kegyelemkenyérre épülő életvitelnek nincs jövője, előre megjósolható, hogy a személyiségben megreked a „gyenge vagyok, segítsetek" én-érzés.

Megválaszolhatatlan kérdés: mi lett volna, ha a mecénások nem jóságoskodnak a költővel? Ha kamaszkora után az erős és fiatal férfi kénytelen eltartani magát éppúgy, mint sok fiatal ember, és megtanulja a kenyérkereső munkavégzést. Nincs ellenpróba, az életet nem lehet kétszer leélni. Így felelet sincs a kérdésre. Csak annyit gondolhatunk erről, hogy a pénzkereső munka, ha kellemetlen is, a terhelhetőséget növeli, és a pszichopata alkat számára éppen egyik gyógymód lehet a terhelés fokozatos megtanulása és vállalása.

A felnőttség, így a felnőtt férfi további, lélektani szempontból fontos ismérve: *az agresszivitás megfelelő kezelése*. A kisfiú még üvölt, toporzékol, rugdosódik, földhöz veri magát, duzzog, éhezéssel tüntet, a kislány hasonlóképp, bár szelídebben. A kamasz idétlenkedik, a nyers viselkedésben, durva szavakban éli ki agresszivitását. Akkor érik felnőtté és felnőtt férfivá, amikor képes irányítani és társadalmilag elviselhető formában levezetni agresszivitását. A Wagner-hősről, Siegfriedről írja egyik elemzője, talán C. G. Jung, hogy akkor válik férfivá, amikor az erdei medvét képes megfékezni és legyőzni. Akkor éli át saját erejét. A focilelátók népe többségükben csak biológiailag férfiak, de lélektani értelemben voltaképp egy korábbi fejlődési szakaszra csúsznak vissza, viselkedésük infantilis torzulás, amit ők férfiasnak élnek meg.

≺ M. NOVÁK ANDRÁS: EU-S PÉNZEK

A költő életében a saját agresszió kezelése nem sikerült. Többször kést fog másokra, testvérére is, Gyömrői Editre is, az analitikusára. Többször önmaga ellen fordul, öngyilkosságot kísérel meg kilencévesen, majd tizenhét és tizennyolc évesen. Amikor Szántó Judittal él, két alkalommal gázzal kísérel meg öngyilkosságot. A Siesta szanatóriumban egy alkalommal Flórát fojtogatni kezdi. A férfiasság mivolta több szálon összefügg az önfenntartó munkavégzés készségével, a rendszeres megterhelő munka az agresszió „elégetésére" is alkalmas, különösen ha a fizikumot is igénybe veszi. Az izomszaggató erőpróba, amikor az akaratot és fegyelmet, a pontosságot és a kitartó kellemetlenséget el kell viselni, ez a terhelhetőséget fokozza. Életrevaló tulajdonságokat fejleszt, amelyek legalább annyira nyereségek, mint a pénz, amin kenyér és önállóság vásárolható.

Régi, falusi emberektől hallottam, ha valaki a környezetükben búbánatos lett – depresszió, neurózis és hasonló kifejezéseket nem ismertek, nem használtak, de ha valaki ilyesféle tüneteket mutatott, félni lehetett, hogy fölakasztja magát vagy kútba ugrik –, azt mondták rá fennhangon: Oszt mé nem megy el kapányi?

A kapálás izomszaggató megterhelése elfelejteti az emberrel a szubtilis érzelmi fájdalmakat. Akkor jutott eszembe a régi falusiaknak ez a munkaterápiás javaslata, mikor azt olvastam, hogy József Attilát a Siesta szanatóriumban közel négy hónapon át inzulinnal és nyugtatókkal kezelték, pihentették.

A férfiasság következő ismérve lehet: a *potenciális erő a szexualitásban*. Kulturánk jellegzetesen ellentmondásos ma és ilyen volt József Attila idején. Egyfelől szégyentelenül halad a pornográfia felé, másfelől képmutatóan prűd. A költőről könyvtárnyi irodalom szól, jó részüket átnézve kiderül, a kutatók előszeretettel és bőven beszélnek érzelmekről, anyahiányról, szerelmi vágyakozásokról, a szere-

tet és szerelem lelki bonyodalmairól, a kiszolgáltatottságról, a hangulati labilitásról, ugyanakkor viszonylag ritkán esik szó a szexualitásról. A testi szerelemről. Pedig ennek nagy a fontossága és a súlya a férfiak életében. Ha nő, ha férfi az ember, idegrendszerének nyugalma, kiegyensúlyozott volta, az indulatok kormányozhatósága, a lélek derűje erősen függ attól, hogy vérmérsékletéhez mérten, mennyiségben és minőségben mennyire élheti meg szexualitását. Arról alig tanakodnak a kutatók például, hogy József Attila a rövid, de sűrűn megélt fiúi korában (fiút mondok, nem férfit, hiszen személyiségét tekintve nem érett be férfivé) gyakran lehetett-e kiéhezett állapotban, ami a szexualitást illet. Vagy e téren megnyugtató lehetett körülötte az élet? Együtt élni csak Szántó Judittal élt, akiről viszont azt írja a *Szabad-ötletek jegyzékében*: „Judit csak technikai koituszra alkalmas" (149). Tudjuk, Nemes Lívia is ír erről, a költő a „tiszta", szép nőket szerette, azok pedig a harmincas években nem voltak kaphatóak testi kalandokra, nagyon is tartózkodók voltak a szex terén. Lehetséges, hogy szexuális téren az egyensúly egyáltalán nem volt megfelelő.

Azt is tudjuk, sokan írtak erről, az anyába kapaszkodás minden szerelménél jelen volt. Szegény nők! Nem férfit kaptak, hanem egy neurotikus gyermeket. Ráadásul – ismerem nememnek azt a rokonszenves, de sajnos hamis illúzióját, mely szerint a nők csökönyösen azt hiszik, hogy a szerelemben a férfit meg tudják változtatni. Alkoholista? Tüdőbeteg? Pszichopata? Munkakerülő? Nem baj! Én rendbe hozom, én meggyógyítom. Ennél már csak az anyai érzést könnyebb kiváltani a legtöbb nőből. Vágó Márta írja: egy kis tejcsarnokban kifizettem pohár tejét (arra sem volt pénze), mint egy kisfiúnak a mamája. Szerelmi-testi közeledéséről mondja: egy „kétségbeesett gyermek magával ragadása", „egy csecsemő mohósága". Nemes Lívia mutat rá, hogy a nők megszerették, mint gyermeket, csak-

hogy a költő megsértődött és csalódott lett, amiért nem úgy szeretik, mint egy férfit. Paradox kapcsolódási mód – mondja erre a csúf szaknyelv. Az *Iszonyat* című versét szinte mindenki emlegeti, nagyon mélyre, a csecsemőkorra tehető ez az orális frusztráció, ám nem bizonyítja, hogy a költő ezt így, akkor valóban átélte volna. Lehet, hogy visszavetíti csecsemőkorba a későbbi frusztráltságát. Más versekkel is természetesen így lehet ez, nem biztos, hogy megtörtént, átélte akkor a költő, amit megírt, valaminek az „égi mását" írta. A *Szabad-ötletek jegyzéke* e tekintetben más, az talán valódi nyersanyagot ad szexualitásáról. Azt írja: „mit csináljak, nem merek koitálni" (94), „az első nő nagyon durva volt", „mi lesz már, mondta a nő – bizony nő volt – és én megijedtem, onanizálni kezdtem, aztán betettem" (95), „semmi örömöm nem volt benne" (96), „sokszor azt mondtam, hogy még szűz vagyok", „ezt mondtam Deák Olgának is, őt nagyon szerettem, de nem tudtam volna vele úgy sem koitálni", „mamát szerettem, amikor utcai nőhöz mentem", „ma már nem félnék egy homoszexuális koitusztól sem per anum – talán nem is olyan vadak a férfiak, mint én képzelem", „tőlük is félek, nemcsak a nőktől". Ezek a még költészetté nem csiszolt, föl nem emelt nyersanyagok csak olyanok, amelyek bármely kamasz fejében előfordulhatnak, kaotikusan felbukkanhatnak, itt van a természetes biológiai késztetés, a vágy és a félelem a koitusztól. Szexualitása a való életben hasonló lehetett kora hímneműinek szexuális életéhez, vagyis: ábrándozás, sóvárgás az úrilányokkal, de szex nélkül, néha egy prostituált, olykor időleges összeköltözés valamelyik érettebb barátnővel. De abban talán mégis más, hogy ami a kortárs férfiaknak elegendő vagy elviselhető volt, az József Attilának kevés lehetett, nem biológiai-testi értelemben, hanem *a szerelmi szexualitás komplex voltát* tekintve, a „minden együtt" élménye lehetett sovány.

Flóra megbetegszik

Évtizedek óta figyelem a pszichikum hatalmas erejét, a szómára vagyis a testre gyakorolt hol építő, hol romboló hatását, ahogyan képes az embert betegségbe taszítani! Ma már a pszichoszomatikus betegségekről beszélni közhely, lassan azok az orvosok is tudomásul veszik, akik eddig kizárólag a testi működésekre figyeltek, és a pszichoszomatizmust hóbortos lelkek lila gőzének tekintették. Flórának, az utolsó nagy szerelemnek betegsége akkor indul, amikor a költő unszolására mégis igent mond, méltányolja József Attila sürgető könyörgését, és eldönti, hogy hozzá fog menni feleségül. „Nélkülem összetörne az élete" mondja Flóra, és ekkor fiatal, egészséges szervezete hirtelen, váratlanul, ám súlyosan megbetegszik. Szív- és tüdőgyulladás, négy hét kórházi ápolás. Mi történt itt? Flóra okos és érzékeny, tudja, nem férfivel készül házasságra lépni, hanem egy pszichopata és rossz modorú kisfiúval, akitől ő és majdani utódai el nem várhatják sem a védelmet, sem az erkölcsi-anyagi támaszt, de még talán az agresszió iskolázott kezelését sem. Talán villámgyorsan tudata alá szorítja ezt a kegyetlen felismerést, ezt a kellemetlen tudást. Hanem a test, amely nyugodtan azonosítható a tudattalannal, és nagyon sokat tud – tehát a test felbolydul. Tiltakozik. Véd. Betegségbe menekíti a sorsát éppen elrontani akaró fiatal nőt.

Sok pszichopatára jellemző, talán mindegyikre, hogy csakis ő lehet beteg, ő panaszkodhat sokat, segítséget várhat, fejgörcsei lehetnek és egyéb nyavalyái, de ha másnak, akár a szeretett személynek baja lett, azt nem méltányolja. Olykor figyelembe se veszi, máskor dühíti. Mintha azt kérdezné, szavak nélkül: hogy merészel más is beteg, gyenge, ellátásra szoruló lenni? Hiszen itt vagyok én, én, én, csakis velem törődjetek. Flórára a költő mintha megharagudna, lehangolt, agresszív lesz, panasz-

kodik, torokszorítása van, és hirtelen fejgörcse, szúr a szíve, mintha irigyelné szerelmétől a betegséget. Még csak annyi támaszt sem nyújt, hogy felutazzon Mátraházára, ahol a kórházi kezelést követően Flóra lábadozik. Többféle időpontot megjelöl a költő, mégsem megy szerelmét meglátogatni. Tavasszal hangzott el Flóra igenje és gyors megbetegedése, egy hónap kórház, és van körülbelül egy hét, ez után megy majd a Mátrába, e hét alatt csupán egyszer találkoznak. Mintha menekülnének egymás elől.

József Attilára jellemző, hogy legmélyebb depreszszív állapotában is megőrzi értelmét. Ha voltak is olykor nem tárgyilagos ítéletei – és kinek nem voltak –, pontosan tudnia kellett: alkalmatlan a házasságra, alkalmatlan a védelmet, a támaszt, a biztonságot adó feladat ellátására, Flóra igenje után bizonyára kényszerült markánsan tudomásul venni férfiassága elégtelenségét. Ez halálos rémületet kelthetett benne. Rémületes, hogy a házassághoz elvárható reális életvitel és a Flóra-szerelem csodája között a szakadék áthághatatlan.

Ezen a nyáron, 1937-ben vagyunk, a mátrai regenerálódás után Flóra Tihanyba utazik nyaralni a szülőkkel. Elutazása után két napra a költő zavarosan viselkedik. Azt írja erről később Flórának: „... nagyon rosszul voltam. Nagyon fájt a szívem (...) arra gondoltam, hogy magáról le kell mondanom" – és ekkor, erre a gondolatra csodálatos módon „...elmúlt a fájdalom". Mintha a költő teste, amit ismét azonosítok a tudatalattival, azt mondaná: látod, azonnal itt az enyhület, ha lemondasz a felnőtt férfiasságról és megmaradsz kisfiúnak, ha nem kell megváltoztatni az eddigi életvezetésed. A test fájdalma tehát szinte megszűnt, és utána azt írja a költő „...teljesen zavaros, pszichotikus állapotba kerültem". Érthető a fájdalmas csapdahelyzet, hiszen ha megmarad a kisfiúságban, a férfiúi elégtelenségben, akkor nem veheti feleségül és elveszíti Flórát.

Lehetséges, hogy ez a gyötrő csapdahelyzet volt Attila növekedésének nagy és utolsó lehetősége. Talán ez a növekedés szenvedése sorsában. Amelyet ha jól megszenved és kibír, ha – Flórával vagy nélküle – jól dolgoz fel, megérti szenvedése értelmét – akkor talán elhárulhatnak a felnőtté válás szellemi-lelki akadályai, amik, mint a farönkök a folyóban, összetorlódtak. Szétszedésük kínos, nehéz, fájdalmas, hosszadalmas munkát igényel, de aztán a víz továbbáramlik, illetve a fejlődés akadályai elhárulnak. Sajnos itt nem ez történt. A költő nem bírta ki a növekedés szenvedését. A szakadék a reális élet és a szerelem csodái között áthidalhatatlan maradt.

Szenvedés és bűntudat

Gyötrődött a bűnösség érzésétől, de a bűntudata csak a legjobban szeretett nővel, Pőcze Borbálával, az anyával kapcsolatban tudatosult. A többi szerelménél, akik kivétel nélkül elsősorban anyapótló emberek voltak számára, nemigen érzi mulasztásainak vétkét. (Legalábbis én nem találkoztam ezzel a mozzanattal.) Nem nagyon fogta fel, hogy gyerekes türelmetlensége, elégedetlensége, várakozásra, késleltetésre képtelen természete, depresszív hangulatai, a kapni, kapni, kapni akarása mekkora terhet rakott szerelmesei vállára, nem beszélve az olykor paranoid felfuvalkodottságáról, narcisztikus öncsodálatáról, amit ugyancsak nehéz lehetett elviselni. Az sem keltett benne bűntudatot, a tudat szintjén legalábbis nem, hogy szerelmeinek nem adta meg azt, amit atavisztikusan és archetipikus módon minden nő várna a férfitől: a védelmet és a támasz biztonságát. Tudatosan nem, de lehet, hogy tudattalanul érezte a roppant mulasztás bűnét, amit szerelmeivel szemben elkövetett.

Az anya miatt érzett bűntudat leglátványosabban a nagy veréshez kötődik, amikor Pőcze Borbála oly kegyet-

lenül ütlegeli sodrófával az erős kamaszt, hogy a fiú válla kificamodik, de az némán tűr, mígnem az anya ájultan esik össze. Ha nem ájul el, ki tudja, talán agyonveri gyermekét. Az orvos helyre teszi a fiú vállát, nyugtató injekciót ad az asszonynak, és Attila ekkor tudja meg, hogy az anya halálosan beteg. Összekapcsolódott ez a két rémség, a verés és a közeli halál. Az mondja erről a *Szabad-ötletek jegyzékében*: „a verésig minden rendben volt / aztán lett beteg az anyám" (111). Dehogyis volt rendben! Jól tudjuk, mennyire ellentmondásos ez az anya–fiú kapcsolat kezdetektől fogva, és mennyi keserűséggel és sóvárgással teli.

A szenvedésnek létezik egyetemes, szakrális jelentése. „Ha neurotikus korunkban van valami, amiért igazán érdemes élni, akkor éppen ez, a személyben elfojtott, megbúvó *szakrális mag* feltárása, kiszabadítása a rázuhant diabolikus erők alól. A belső éjszaka előzése csak a bűnösség beismerése, a bűnbánat erejével lehetséges" – írja Török Endre, „A lélek szenvedése hozza felszínre az elkövetést, a bűn titkát, amely eltakarja az ember elöl, hogy Isten gyermeke. De a szenvedés téves irányba is vezethet. Önkínzássá válhat, leterítheti az egyént, a betegségig fokozhatja benne az önvádat, nem bocsát meg magának" – mert nem elég erős a hite az égiek megbocsátásában. De a bűn, a bűnbánat, a megbocsátás, a szakrális mag feltárása már nem a szerelem, hanem istenkereső transzcendens témák.

MOHÁS LÍVIA

Irodalom

„Miért fáj ma is" – Az ismeretlen József Attila (Balassi Kiadó, 1992)
Mórocz Zsolt: *A legenda oda...* Restaurálás nélküli portrévázlat József Attiláról (Hitel, 2004. 9. sz.)
Török Endre: *Ki a szabad?* (Kairosz Kiadó 2000)
Udvardi József: *József Attila lelki összeomlása* (Lyukasóra Könyvek, 2004)

61 Evolúció
61 Biológia

AZ ÖNZÉS ÉS AZ ELMAGÁNYOSODOTT EMBER

A társadalmi fejlődés zsákutcái – analógiák a biológiai evolúció világából

Írásom csak nagyon közvetve kapcsolódik szakterületemhez, az agykutatáshoz, vagy neurobiológiához, így bizonyos mértékig nekem is érdekes kirándulásnak ígérkezik. Olyan biológiai evolúcióból vett példákat kötöttem csokorba, melyek érdekes analógiákat mutatnak bizonyos társadalmi fejlődési tendenciákkal. Azonban leszögezem, még mielőtt bárki szociáldarwinizmussal vádolna, hogy az ember nem csupán biológiai létező, nem csak porból van, hanem mint József Attila írja:

Por és Istenpor vagyunk.

Visszahullván
A por a porral elkeveredik,
Visszahullván
Így keveredik el Istennel a lélek.

Az én-tudat, az elme, a lélek, a szabad akarat megkülönböztetnek bennünket azoktól a tisztán biológiai létezőktől, melyekről példáim szólnak. De ha tetszik, ha nem, ránk is érvényesek a biológia törvényei. Számos evolúciós, szelekciós hatás érvényesült az ember biológiai evolúciója során, és hasonló (de természetesen nem genetikai alapon működő) mechanizmusokat lehet felfedezni a kulturális fejlődésben is. Témám tehát kettős: foglalkozom egyfelől a korunk emberét érő hatások tisztán biológiai

K: Freund Tamás

következményeivel, másfelől pedig olyan biológiai evolúcióból kölcsönzött analógiákkal, amelyek a társadalmi és kulturális jelenségek természetét segítenek megvilágítani. Hangsúlyozom, csupán analógiákról van szó.

Írásomban ráismerhetnek korábbi újságcikkeim, előadásaim egyes részleteire, de többször idézni fogok az *Ember az emberek között* című könyvfejezetből, melyet Kopp Mária professzor asszonnyal, a Semmelweis Egyetem Magatartás-tudományi Intézete igazgatójával közösen írtunk. Ez a fejezet része a Szent István-tervnek, melynek elkészítésére Orbán Viktor kérte fel a Professzorok Batthyány Körét.

Az emberiség életfeltételei az utolsó ötven–száz évben alapvetően megváltoztak. Ezek a változások az ember biológiai alkalmazkodóképességének korlátait messze túllépték (különösen az agy esetében), és ezáltal olyan krízishelyzetet teremtettek a társadalom további fejlődésében, amelynek komolyságát egyelőre csak kevés szakember ismeri fel, a megkongatott vészharangok pedig visszhang nélkül maradnak világszerte, még a legfejlettebb nyugati civilizációkban is. Pedig a történelem számos példát hozott arra, hogy egy-egy radikális társadalmi váltás parancsának felismerése vagy fel nem ismerése hogyan vezetett egyes népek fennmaradásához, más népek eltűnéséhez. Gondoljunk a feudalizmus kialakulására a korai középkorban, vagy a kereszténység felvételére Szent István idejében. A civilizáció fejlődésének jelen szakasza, az információrobbanás globalizálódó világunkban hasonló kihívást teremt, hiszen az egyes agyakat és azok hálózatait – más szóval a közösségi és köztudatot – rendkívüli, és teljesen újszerű megoldások keresésére kényszeríti. Állíthatjuk, hogy ma minden nemzet sikerességének és túlélésének alapvető kérdése, hogy képes-e újszerű, eredményes stratégiát kidolgozni ennek a problémának a kezelésére. Első hallásra bizonyára hihetetlennek és túlzónak tűnnek ezek a súlyos megállapítások. Megpróbálom olvasóimat a biológiai evolúcióból vett példákkal meggyőzni.

Első lépésben vizsgáljuk meg, milyen alapon kereshetünk analógiákat a biológiai és a társadalmi/kulturális evolúció között. Mennyire közvetlen ez a kapcsolat? Ma tartja magát az a nézet a tudományban, hogy a társadalom vagy társadalmi létforma legalább annyira génjeink működésének terméke, mint a testünk. A társadalmakat nem a racionális akarat hozta létre, hanem szerves fejlődés eredményeként alakultak ki, részben biológiai természetünk törvényei szerint. Idézzünk fel erre néhány érzékletes példát az állatvilágból. Egy hangyaboly ugyanúgy születik, nő, szaporodik, mint egy test. Az *arizonai hangya* királynője például 15–20 évig él. Az első 5 évben nő a boly, amíg eléri a 10 ezer dolgozót. Az első 3–5 évben háborúzgat a szomszédos bolyokkal, akár egy serdülő főemlős, amikor keresi a helyét a hierarchiában. Öt év után már nem nő a boly, mondhatjuk azt is, hogy ivaréretté vált, és elkezd szárnyas reproduktív egyedeket létrehozni, mintha csak a test spermái vagy petesejtjei lennének. Ezek aztán kirepülnek, és újabb bolyokat alapíthatnak. Amikor pedig a királynő elpusztul (15–20 év múlva), akkor a bolynak is vége. A hangyakolónia tehát úgy is felfogható, mint egy szervezet, ahol a királynő a petefészek, a dolgozók a gyomor, a katonák az immunrendszer. Más fajoknál az egyes egyedek annyira specializálódhatnak, hogy önálló életre alkalmatlanokká válnak. Ilyen például a *Physalia*, egy trópusi tengerekben élő csalánozó, amelynek egyik sejttípusa egy központi léghólyagot formál, amelyhez a többi, különböző funkciójú egyed kapcsolódik, köztük csalánozó karok, táplálékfelszívó sejtek stb. Egy méhkas például olyan, mint egy több száz vagy ezerkarú, antennájú egyed, egyes karjai több kilométerre is elérnek, és ott belenyúlhatnak egy-egy virág szirmába. A méhek ugyanis a virágporlelőhely pontos helyzetéről hazaviszik az információt, és ezt táncukkal átadják a többieknek. A korallok szintén kollektívát alkotnak, csak az

egyedek pozíciója fix. Az egyes egyedek elpusztulhatnak, de a kolónia szinte halhatatlannak mondható. A kollektív vállalkozás győzelme tehát egyértelmű. Belátható, hogy a biológiai és bizonyos társadalmi folyamatok nincsenek is olyan messze egymástól. A biológiai evolúció több százmillió éves történetének nyomon követéséből megállapított törvényszerűségek így rendkívül értékes előrejelzésekkel szolgálhatnak a sokkal rövidebb múltra visszatekintő humán társadalmi/kulturális fejlődés várható folyamataira vonatkozóan.

Adaptációs nyomás alatt az emberi agy: az információs környezet változásának hatása

Adaptációs nyomás alatt a jelen gondolatmenetben alkalmazkodási kényszert, szelekciós nyomást kell érteni, amely nem csak a biológiai, hanem a társadalmi/kulturális evolúció szintjén is működik. A biológiai evolúció közismert példái igazolják, hogy a környezet megváltozása az egyes fajok, vagy azok bizonyos szerveinek, tulajdonságainak megváltozását vonja maga után. Az új környezethez legjobban alkalmazkodó genetikai variánsok fognak eluralkodni a populációban. Minél radikálisabb a környezetváltozás, annál nagyobb szelekciós vagy adaptációs nyomásról beszélhetünk. Napjainkban az információs robbanás és globalizáció az emberi agy „környezetében" radikális változásokat okoz, hiszen az információfeldolgozásért felelős szervünk környezetének elsődleges komponense maga az információ, a külvilágból az érzékszerveinken keresztül felvett impulzusok tömege. Az agy információs környezetének spontán és irányított változásaiból eredő biológiai és kulturális abnormalitásokat, fejlődési zsákutcákat szeretném néhány biológiai evolúcióból vett példával illusztrálni, hangsúlyozva, hogy ezen

mechanizmusok hasonló működése a társadalmi/kulturális evolúció szintjén nem bizonyított.

Darwin pintyei: A Galápagos-szigeteken az El Nino-jelenség miatt 7 éves periodicitással változik a száraz és nedves évszakok aránya, és ennek megfelelően a pintyek eledeléül szolgáló magvak héjvastagsága. A száraz években, amikor vastag héjúak a magok, akkor egy nagy, erős csőrű genetikai variáns terjed el a populációban, míg az esősebb években a kis vékony csőrűek dominálnak, a másik erősen visszaszorul, csaknem kipusztul. Ennek oka, hogy amíg a magvak héja vékonyabb, könnyedén szétpattintható a mozgékony, kicsi csőrrel, addig a kis csőrű egyedek az életképesebbek, hiszen fürgén elkapkodják a táplálékot a lomhább vastag csőrűek elől. A száraz években azonban a vékony csőrűek alig tudják feltörni a sokkal keményebb magvakat, a vastag csőrűek viszont ezt könnyedén megteszik. Így ehhez a környezeti körülményhez ők alkalmazkodtak jobban. És ez így változik hétévenként.

Vagy egy még ismertebb példa: a *nyírfaaraszoló lepkék* fehér szárnyúak, így a madár nagyon nehezen veszi észre őket a nyírfa kérgén. Van a populációban egy néhány ezrelékes arányban előforduló fekete variáns is. Ezt viszont a fehér nyírfakérgen könnyen észreveszi a madár, megeszi, ami meg is magyarázza, hogy ennek a variánsnak az előfordulási aránya miért ilyen alacsony. Néhány száz évvel ezelőtt Birmingham környékén ipart telepítettek, és akkora volt a szmog, hogy a város környékén teljesen befeketedtek a fatörzsek. Csodák csodájára, néhány év múlva *az ottani* nyírfaaraszoló lepke fekete szárnyú lett. Természetesen nem arról van szó, hogy olyan okos a lepke, hogy gyorsan megváltoztatta a szárnya színét. A fekete variáns addig is jelen volt a populációban, csak az akkori környezeti körülményeknek a fehér változat felelt meg jobban, azt nem vette észre a madár. Mikor fekete lett a

nyírfakéreg, máris a másik variánst részesítette előnyben a szelekció, a másik változat uralkodott el a populációban.

Be kell látnunk, hogy hasonlóan radikális méretű változás történt agyunk információs környezetében is. Agyunk számára a környezet jelentős részben az információs környezetet jelenti, ugyanúgy, mint a lepkének a fatörzs színe, vagy a pintyeknek a magvak héjvastagsága. Természetesen megindult az agy esetében is az adaptációs válaszok keresése a kommunikációs forradalomból eredő információáradatra, ezek közül sorolnék fel néhányat:

Egyik lehetőség, hogy az egyén megpróbálja szűrni, csökkenteni az információözönt, kiköltözik a nagyvárosokból, nem használ mobiltelefont, internetet, a televíziót kihajítja – minderre számos példát látni. Ez egyfajta kerülése a konfliktushelyzetnek, menekülés. Egy másik mód, az előbbinél sokkal rosszabb, de sajnos egyre gyakoribb: az alkoholizmus, a drogok világába való menekülés. Ez nyilvánvalóan nem lehet a sikeres adaptív stratégia útja. A harmadik variáció is lehangoló: az ember megpróbálkozik a szelektálatlan információözön kezelésével, feldolgozásával, ami sokaknak nem sikerül, s ennek eredménye a szorongás, a pánikbetegség, a depresszió, a skizofrénia gyakoriságának rohamos emelkedése. Az a tény, hogy mégsem kellett sokszorosára bővíteni az elmúlt évtizedekben a pszichiátriai klinikák befogadóképességét, csupán az agy- és a gyógyszerkutatás rohamos fejlődésének köszönhető. De nem hiszem, hogy ez lenne az út. A WHO előrejelzései szerint a 2000 utáni évtizedben az egészségügy legsúlyosabb problémái a lelki betegségek, ezen belül is a depresszió, a szorongás és következményei lesznek.

Ezeknek a problémáknak a társadalmi szintű felismerése és hatékony kezelése elengedhetetlen a nemzet hosszú távú fennmaradásának és sikerességének szempontjából. Egységes, külföldről átvehető receptek nincsenek, hiszen kulturális hagyományainkban, de genetikai

felépítésünkben is olyan jellegzetes különbségek vannak, ami nemzetre, sőt esetenként egyénre szabott stratégiák kidolgozását követeli meg.

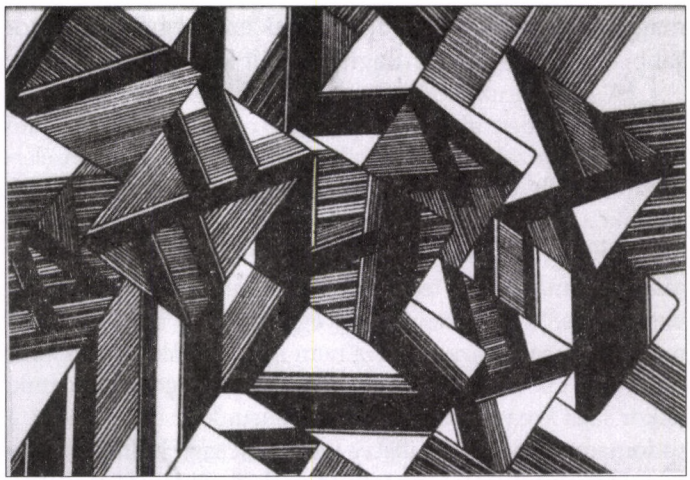
A leépítő evolúció és az elmagányosodás

A már említett globalizációs/specializációs tendenciák, párosulva az ideális fogyasztói tömegek kinevelésére történő nemzetközi erőfeszítésekkel, elindítottak egy másik evolúciós folyamatot is, ez a leépítő evolúció, ami az állatvilág számos parazitájánál és szimbiontájánál megfigyelhető. A domesztikáció folyamata során például számos háziállatunk sokat veszített a vad típusú ősök mozgásképességéből, érzékszerveinek minőségéből. A jelenséget Konrad Lorenz Nobel-díjas biológus sacculinizációnak nevezte, egy *Sacculina* nevű rákfajról, amely a leépítő evolúció egyik legdrasztikusabb fokát példázza. Ennek a rákfajnak a lárvája kitűnő érzékszervekkel, idegrendszerrel és mozgásképességgel rendelkezik, egészen addig, míg meg nem találja gazdaállatát, egy másik rákfajt. Ennek testén megtapadva abba táplálékszívó tömlőket növeszt, miközben elveszíti mozgásképességét, leépíti érzékszerveit, idegrendszerét, és teste átalakul egyetlen nagy nemi miriggyé.

A leépítő evolúció működése a kulturális fejlődés szintjén is tetten érhető. A társadalom parazita egyedei egyre jobban leépítik idegrendszerüket, kommunikációs képességeiket, és ez szemmel láthatóan nem rontja szexuális képességüket vagy étvágyukat. A valóvilág-show-któl, tévésorozatoktól, reklámoktól függővé vált embereket, a plázákban vegetáló, elmagányosodott ideális fogyasztókat durva dolog egy nagy nemi mirigyhez hasonlítani, de mindenesetre iránymutató szerepük a társadalmi fejlődésben megkérdőjelezhető. Megint csak eszembe jut a Physa-

lia példája. Mivé fog degenerálódni az ember, ha majd munkáját, bevásárlásait, minden ügyintézését az otthoni számítógépen keresztül fogja végezni, egy-egy számítógépes játék, valóvilág-show, dél-amerikai sorozat (azaz tablettás kiszerelésű való élet) televíziós közvetítésének élvezete mellett? Ennek következményeként leépíti szociális kapcsolatrendszerét, fizikumát, kreatív gondolkodó képességét, s így ki lesz szolgáltatva az agymosó médiának, a reklámokon csüggve csak a fogyasztásra gondol, mint legfőbb örömszerzési forrásra. Ezt természetesen mindig biztosítani fogja a globalizált „test", hasonlóan a Physalia tápláló, lélegeztető központi léghólyagjához.

Modern paradoxon, hogy az érett személyiség nem ideális fogyasztó, az ideális fogyasztó a kapcsolataitól, céljaitól megfosztott, magányosan szorongó ember. A fogyasztói társadalom ideálja az infantilis személyiség (konzumidióta), akinek jellemzői a bizalmatlanság, sőt ellenségesség, unalom, öncélú izgalomkeresés, erőszak, agresszivitás mint szorongásoldás. Az az ember, akinek nincsenek hosszú távú céljai, aki nem bízik senkiben, és a szociális kapcsolatokat is fogyasztási cikknek tekinti, a legkönnyebben manipulálható, befolyásolható. Az ember biológiailag determinált módon társas lény, közösségen kívül rekedve személyisége eltorzul, nem képes *fennmaradni*. Ezért az ideális fogyasztók kitermelői az elmagányosodott ember valós szociális igényeit szappanoperák és a „valóságshow"-k özönével próbálják mesterségesen kielégíteni, meggátolva ezáltal minden kitörési lehetőséget. A fogyasztói társadalmat fenntartó gazdasági erőket nem szabad gonosz erőknek tekinteni, hiszen mindannyian élünk a kényelem adta lehetőségekkel, mi hoztuk létre. De alapvető érdeke a társadalomnak, hogy felismerje, óriási gazdasági erők állnak a kiszolgáltatott, magányosan szorongó tömeg, a legjobb fogyasztó "előállításának" szolgálatában (Kopp MS,: *Cultural transition*, In: *Encyclopedia of Stress*, Volume 1., Ed. G.

CSÁJI ATTILA MŰVE

Fink, Academic Press, San Diego, 2000. 611– 615. l.; Kopp, M. – Skrabski, Á.: *Alkalmazott magatartástudomány*. A megbirkózás egyéni és társadalmi stratégiái, 103–106. l., Végeken, Budapest, 1995).

Az emberi magatartás torzulásai a modern társadalomban szociológiai értelemben a gyökértelen lelkiállapot általánossá válásából erednek. Mindez a közös erkölcsi elvek elvesztését, a társadalmi-kulturális azonosságtudat visszafejlődését jelenti, a kettő szorosan összetartozik. Hiszen a közös értékek elfogadása, összecsiszolódása minden kultúra egyik legfontosabb jellemzője. Ugyanakkor az ép személyiség legalapvetőbb jellemzője az élet során folyamatosan fejlődő azonosságtudat, amely kijelöli helyünket a világban, *megteremti* önértékelésünk alapjait, céljainkat és beállítódásunkat. Ha ez nem alakul ki, külső célok, az anyagi javak minden áron való megszerzése válhat az önértékelés alapjává (Kopp, M., Skrabski Á.: *Magyar lelkiállapot*, 7–13. l. Végeken, Budapest, 1992). A mai

magyar társadalom lelkiállapotának ez az egyik legsúlyosabb, december 5-én is diagnosztizált kórtünete.

A sacculinizáció nem csak az egyént veszélyezteti. Végletes esetben akár egész népek, nemzetek is a leépítő evolúció áldozatává válhatnak, áttérhetnek egy olyan életmódra, amely veszélyezteti az önálló lét képességét. Az EU-csatlakozásunk után nekünk is fel van kínálva, hogy *Sacculina* módjára kapcsolódjunk a fogyasztói civilizáció kulturális, tudományos és technológiai emlőire. De lehetőségünk van arra is, hogy szelektíven – együtt élő és nem élősködő módjára – csatlakozzunk. Ha nem így teszünk, és csak kormányzati ciklusok túlélésének távlataiban gondolkozunk, akkor saját kreativitásunk és kapacitásunk az innovációra, a tudomány művelésére, illetve igényünk saját kultúránk, hagyományaink ápolására a leépítő evolúció áldozatává válhat.

Evolúció térben és időben

A globalizáció egy szinten a kultúrák világméretű homogenizációjához is vezet: a tibeti diszkóban ugyanazt a kólát isszák, ugyanabban a farmerban táncolnak hasonló zenére, mint Európában vagy Észak-Amerikában. Ezen a szinten ugyanazt a valóságshow-t és vetélkedőt nézik Amszterdamtól New Yorkig. Eltűnnek a nemzetek közötti különbségek, homogenizálódik a kultúra. Pedig éppen a szomszédos kultúrák folyamatos versengése, egymást gazdagító, de önazonosságukat megőrző sokszínűsége volt a fejlődés egyik motorja. Az ókori Kínában is akkor rekedt meg a fejlődés, mikor egy császár uralma alatt egyesítették a kínai birodalmat, homogenizálták a kultúrákat (már amennyire lehetett), megszűnt a versengés és a megtermékenyítő kölcsönhatás. Az ókor egyik vezető hatalmából gyenge, elszegényedett és elmaradott ország lett a késő középkorban. A híres kínai felfedezéseknek vége szakadt.

Ugyanilyen fontos a változás időfaktora. A bibliai korban a fiú még ugyanúgy gondolkozott, ugyanazt a nyelvet használta, mint dédapja vagy ükapja, ma viszont olykor már az apa sem érti gyermeke szavát. Egyre kevésbé hatékony a kulturális hagyományaink átörökítése, továbbadása. Ha biológiai rendszerekben ilyen nagy a genetikai változás egyik generációról a másikra, akkor megnő az esélye, hogy torzszülöttek keletkezzenek. Annál nagyobb a genetikai változékonyság, minél nagyobb az evolúciós nyomás, azaz a környezetváltozás mértéke. Társadalmi/kulturális fejlődésünk felgyorsulása is visszavezethető a már említett radikális információs környezetváltozásra és globalizációra, aminek szintén megvannak a maga „torzszülöttei". Ezek közé sorolható a terrorizmus, a vallási szekták, az elmagányosodás és az önzés.

Az önzés evolúciója

Az emberi agy feldolgozókapacitásának elmaradása a megváltozott információs környezet által követelt szinttől a társadalmi-kulturális fejlődés más területein is zsákutcába vezethet. Százezer évvel ezelőtt az ősember 100–200 fős törzsi közösségekben halászott, vadászott, tudta, kivel hányadán áll, megosztotta-e vele a szomszéd a sikeres vadászat zsákmányát. Ebben a minimális információs környezetben a szociális viszonyok átláthatóak voltak az emberi agy számára. Az agy ilyen mennyiségű információ feldolgozására fejlődött ki evolúciója során. Azóta mérete, komplexitása, feldolgozóképessége biológiailag minimális mértékben fejlődött, ami párhuzamosnak mondható a feldolgozandó információ növekedésével egészen a 20. század első felében elkezdődött információs robbanásig. Ma is a természeti népek Dél-Amerika vagy Afrika dzsungeleiben az ősemberhez hasonló kisméretű közösségekben

élnek, a leghatékonyabb üzemek, az egyházi közösségek is hasonló méretűek, és egy városi ember telefonos füzetében is általában 100–200 név szerepel. Ez az a méretű közösség, amelyen belül nyilván tudjuk tartani szociális kapcsolatrendszerünket a közösség többi tagjával. Mi történik az *egyeddel,* ha bekerül egy jóval nagyobb közösségbe? Erre elmondanék egy ismert biológiai példát, a Dél-Amerika őserdeiben élő vérszívó denevérek példáját.

Ezek a denevérek 30–40 egyedből álló kis közösségekben élnek. Éjszaka indulnak vadászatra, de mindig csak néhány olyan denevér akad, aki talál megfelelő méretű emlősállatot, amelynek véréből jól tud lakni. Nappalaikat egymás hasi tájékának vakarászásával töltik, így tájékozódnak arról, hogy vajon melyik denevér lakott jól előző este. Az éhen maradtak táplálékot fognak kérni a jóllakott egyedtől, aki képes felöklendezni a vért, és szájból szájba táplálni társait. Egy denevér elvileg akkor járna a legjobban, ha ő mindig kap a többiektől, amikor kér, de ha tőle kérnek, ő sosem ad. Így jutna a legtöbb tápanyaghoz és energiához, ami jobb szaporodóképességet tenne lehetővé. Ezáltal az „önző" géneket hordozó egyedek szaporodnának jobban a populációban. Ez azonban mégsem így történik, hiszen ezeknek a denevéreknek az agya pontosan olyan fejlett, hogy képesek memorizálni egy 30–40 egyedből álló közösségben, hogy ki az, aki önző volt, és ki az, aki nem. És akitől soha nem kaptak, annak ők sem adnak. Ez pedig egyszerűen az önző géneket hordozó denevérek kipusztulásához vezet, s így kiszorul a populáció génállományából az a génegyüttes, amelyiknek a működése önző viselkedésre hajlamosít. Mi történne, ha valamilyen módon rákényszerítenénk ezeket a denevéreket arra, hogy több tízezer, százezer fős közösségekben éljenek? Akkor az a denevér járna a legjobban, amelyik senkinek nem ad, de ha kér, ő mindenkitől kap, hiszen ilyen nagy közösségben képtelenek a denevérek memorizálni,

hogy kivel hányadán állnak, és az önző egyedek rejtve maradnak. Ebben az esetben az evolúció, a szelekció az önző génállománynak kedvezne.

Tehát egy olyan, genetikailag zárt, nagy közösségben, amelyben az agy kapacitása már nem elég arra, hogy pontosan monitorozza a közösség egyes résztvevőivel való szociális kapcsolatot, az evolúció az önző géneket (viselkedésmintázatokat) részesíti előnyben, míg kis közösségekben, ahol az agy képes erre a monitorozásra, az együttműködő géneket (viselkedést) támogatja. Ez a törvényszerűség úgy tűnik, emberi társadalmakban is működik, természetesen nem a genetikai, hanem a kulturális evolúció szintjén, és olyan embertípus kifejlődéséhez vezet, amely kis közösségben, mint például család, munkahely, falu, együttműködő, de nagyobb közösségben, mint egy nagyváros vagy nemzet már önző, és kihasználja mások altruizmusát.

Kell-e erre ékesebb bizonyíték, mint a december 5-i népszavazás, ahol a szavazófülke magányában véleményem szerint sok jobboldali érzelmű ember is elbizonytalanodott a rémisztgetés és saját létbizonytalansága miatt?! Mekkora lett volna az igenek aránya, ha nyílt a szavazás, és mindenki kapott volna egy lemoshatatlan tetoválást a homlokára, hogy igennel vagy nemmel szavazott? Azt hiszem, a „lelkes hazafiak" száma jelentősen szaporodott volna. Amíg azonban az önzés rejtve marad, addig a szelekciós mechanizmusok elősegítik terjedését.

Megállítható-e az önzés rohamos terjedése?

Fontos társadalmi kérdés természetesen, hogy milyen kiutak lehetségesek ebből a kvázi biológiailag determinált önzésből. A diktatórikus rendszerek megtalálták a megoldást arra, hogy mindenki a közösséget, azaz helye-

sebben az adott rendszert szolgálja, hiszen mindenkiről mindent tudtak titkosrendőrségük és besúgóhálózataik révén. A jövőben még az is elképzelhető, hogy a nyakban lógó mobiltelefon révén egy központi akarat képes lesz egy nagy homogenizált társadalom minden tagjának a viselkedését monitorozni. Erre a megoldásra nem hiszem, hogy bármelyikünk vágyna.

A legfontosabb kiút talán a társadalmak/kultúrák újraépítése kisközösségekből. Ezekben a közösségekben a fent említett okokból a kölcsönösség folyamatosan monitorozható, a közösség tagjai ezáltal egymást lélekben nemesítik. Közösen kimunkált eszmékért harcolnak, és egy nagyobb társadalmi szerveződés, egy nemzet ideális építőköveivé válhatnak. Talán ez lebeghetett a szemük előtt a Polgári Körök mozgalmát létrehozóknak is, ami szerintem kiváló kezdeményezés, de nem elégséges. Tovább kell fejleszteni a családok mellett a munkahelyi, egyházi, szakmai közösségeket, egyéb civil szerveződéseket.

A következőkben három további lehetséges kiutat szeretnék vázolni, és újabb példákkal megvilágítani: 1) A konfliktushelyzetek megoldásában előtérbe kell kerülnie több ezer éves erkölcsi, kulturális, vallási örökségünknek (belső világunknak). 2) A példaadás útja. 3) A környezet megváltoztatása.

1) A belső világ szerepe. Közismert jelenség, hogy a külvilágból származó információkat sokkal hatékonyabban tárolja el agyunk, ha ahhoz jelentős érzelmi vagy motivációs impulzusok társulnak. Ma már ennek a pontos mechanizmusát is megfejtették az agykutatók, alátámasztva ezzel az érzelemgazdagság fontosságát a tanulási folyamatokban, illetve a kreatív elme kialakulásában. Érzelmeink és motivációink az emberiség több ezer éves kulturális örökségével egyetemben alkotják belső világunkat, azt a pecsétnyomó szerkezetet, mely az eltárolás során minden agyunkba érkező információra ráüt egy pecsétet. Ez a pe-

csét fogja meghatározni a memórianyom tartósságát, előhívhatóságát, érzelmi színezetét, de azt is, hogy bekerül-e olyan mély, akár tudat alatti rekeszekbe, melyekből a kreativitás táplálkozik. Belső világunk fejlesztése, odafigyelés a lélek hangjára nem csak tanulási képességeinket, kreativitásunkat fejleszti, hanem megtanít az együttműködésre is. Erre jó példa a fogoly dilemmája: Két fogoly ül egy cellában. Mindegyiknek külön-külön felajánlják, ha terhelő vallomást tesz a másikra, akkor őt elengedik. Hogyan gondolkodik az egyik? Ha a másik engem elárul, akkor jobb, ha én is elárulom, mert legalább bosszút álltam rajta. Ha a másik nem árul el, nekem akkor is az a jobb, ha elárulom, mert megszabadulok. Tehát bármit tesz a másik, nekem az a jobb, ha elárulom. Mivel a másik ugyanígy gondolkodik, ezért el fogják egymást árulni, és mind a ketten el lesznek ítélve. Játékelmélettel foglalkozó matematikusok, köztük is a legnevesebb, Neumann János, erre kitaláltak egy játékot, ami hasonló dilemmához vezet. Két játékos játssza, mindegyiknek van egy együttműködő és egy önző kártyája, és ebből az egyiket kell egyszerre betenni. A pontozás szabályai: ha mindketten az önző kártyát tették, kapnak 1-1 pontot. Ha mind a ketten az együttműködő kártyát teszik, kapnak 3-3 pontot. De ha az egyik az önző, a másik az együttműködő kártyát teszi, az önző kap 5 pontot, az együttműködő pedig nullát, ami a „büntetés" a naivitásáért. Hogyan gondolkodik az egyik? Ha a másik az önzőt teszi, nekem jobb, ha én is az önzőt teszem, mert legalább 1 pontot kapok, és nem nullát. Ha a másik az együttműködő kártyáját teszi, nekem akkor is az a jobb, ha az önzőt teszem, hiszen én 5 pontot kapok, ő meg nullát. Tehát bármit tesz a másik, nekem az a jobb, ha az önző kártyát teszem be. Mivel a másik ugyanígy gondolkozik, mind a ketten az önző kártyát fogják betenni, és 1-1 pontot kapnak, holott ha mindkettő az együttműködőt tette volna be, akkor 3-3 pontot kaptak volna. Mégis tudjuk, hogy azért a példa el-

lenére valahogyan kialakult az együttműködés az emberek között, hiszen ez a társadalmi lét alapja. Mi a megoldás? A matematikusok erre is rájöttek, hiszen csak annyit kellett tenniük, hogy a két játékossal a játékot nem egyszer játszatták le, hanem egymás után több százszor, és a feladat az volt, hogy minél több pontot gyűjtsenek. Nyilván néhány kör próbálkozás után azért mind a ketten rájöttek, hogy jobban járnak, ha az együttműködő kártyát teszik be, mert így 3-3 pontot fognak kapni, és nem 1-1-et. A lényeg tehát a tapasztalat. Az emberiség történelme során, de egyéni életünk során is átvitt értelemben rengetegszer lejátszottuk ezt a játékot. Ez tanított meg bennünket az együttműködésre. Ezek az információk pedig belső világunk részét képezik, befolyásolják motivációinkat, érzelmeinket, mert egyébként csak ösztönszerűen cselekednénk. Ezért kell minél több esélyt és időt adni belső világunknak, kulturális örökségünknek, hogy hatékonyan részt vehessenek cselekedeteink irányításában, agyunk memóriatartalmának alakításában. Az együttműködő emberekből álló közösség összességében mindig nagyobb eredményeket tud felmutatni, mint az önzőkből álló. Miért kapjon mindenki 1-1 pontot, ha kaphatunk 3-3-at is?

2) Másik kiút az önzésből: a példamutatás. Elgondolkodtató, hogy történelmünk során – de ugyanez elmondható más nemzetekre is – milyen sokan áldozták önként akár életüket is a hazájukért, ha úgy hozta a sors. Nem is kell messzire visszamenni, elég, ha az 1848–49-es vagy az '56-os szabadságharcra gondolunk. Ma nálunk ez sajnos nem jellemző. Inkább az a tendencia uralkodott el, hogy a nemzetben gondolkodó embert megmosolyogják, kigúnyolják a csak a jelennek élő, önző sikeremberkék, vagy az internacionalizmus ködös, kiürült eszméiben hívő, talajt vesztett emberek. Pedig az önfeláldozás a populáció fenntartása érdekében még a legprimitívebb élőlényeknél is megfigyelhető. Engedjenek meg erre egy abszurdnak tűnő példát.

A nyálkás penész egy gombafaj, amelynek egysejtű egyedei amőboid mozgásra képesek, és próbálják önző módon elfoglalni egymás elől a legjobb területeket, ha valami jó, nedves tenyészhelyet találnak. Viszont ha az egész telep élete veszélybe kerül – például kiszáradás révén –, akkor néhány ezer sejt összeáll, és spóratartó szárakat képez. A szár sejtjei valamennyien elpusztulnak, de elérik azt, hogy a spórákká alakult sejteket, testvéreiket magasra tartják, és a szél így elviheti azokat jobb tenyészterületre, hogy ott újabb telepek képződhessenek. A veszély következtében „önzőségük" átváltozott „önfeláldozássá". Van mit tanulnunk tehát még a penésztől is. Lesz-e az országban hasonló önfeláldozásra képes ember néhány év vagy évtized múlva, ha a médián keresztül csupán az önző viselkedésre, az egyén sikerességének mindenekfölöttiségére láthatnak példát a fiatalok? Tudnak-e így okulni a fogoly dilemmájából? Én úgy gondolom, hogy nem, és ezért is kell elérni a média mentalitásának átformálását. Legyenek többségben azok a médiumok, amelyekben hitelesen jelenítik meg a múlt és a jelen példaadó személyiségeit, a közösségért, a nemzetért önfeláldozásra is képes egyént.

Mert mi történik, ha az önző egyedek nagyon elszaporodnak a populációban?! Maradjunk a nyálkás penész példájánál: keletkezett egy genetikai variáns, amelyik nem hajlandó szárrá alakulni, csak spórává, és ráadásul egy olyan kémiai anyagot választ ki, amely a környező sejtek szárrá alakulását indukálja. Nyilván ennek az önző variánsnak a génjei fognak legjobban terjedni, ezt támogatja a szelekció. Más a helyzet viszont, ha a populáció szintjén nézzük a szelekciós hatásokat. Bebizonyosodott, hogy ha ezeknek az önző egyedeknek a gyakorisága elér egy bizonyos százalékot, akkor túl rövidek lesznek a spóratartó szárak, a nyálkába ragadt spórákat a szél nem tudja elröpíteni, és az egész telep elpusztul. Érdemes ezen a példán elgondolkozni, különös tekintettel a magyar nemzet

sorsára az egyesült Európában, ahol nem fog megszűnni a nemzetek közötti versengés akkor sem, ha eltűnnek a határok. Sőt, még inkább előtérbe fog kerülni a verseny során, hogy mely nemzet képes összefogásra, illetve melyik az, amelynek tagjai csak az egyéni érvényesülést hajszolják, és számukra közömbös, hogy ezt éppen melyik országban teszik.

3) Egy harmadik lehetőség magának a környezetnek az alakítása. A biológiai evolúció, a szelekció irányát az állat számára determinálja a környezet megváltozása: Darwin pintyeinél az esős, illetve száraz időjárás következtében vékony vagy vastag maghéj, a nyírfaaraszoló lepkék esetében a nyírfakéreg természetadta világos vagy szmogtól sötét színe. Az ember azonban képes aktívan részt venni környezete megváltoztatásában, különös tekintettel a kulturális evolúció és adaptáció irányát meghatározó szellemi, társadalmi, információs környezetre, és ezáltal befolyásolhatja a társadalmat felépítő egyénekre ható szelekciós erőket. Éppen ezért óriási a felelőssége a szellemi környezetünket leghatékonyabban alakító médiának, hiszen – visszatérve korábbi biológiai példánkhoz – bármikor tetszés szerint fehérre vagy feketére festhetik a nyírfák kérgét. Azaz irányt szabhatnak az egyén személyiségformálódásának, a közösséghez, társadalomhoz, erkölcsi-etikai kérdésekhez való viszonyulásának. Egy a 20. század közepén még a haza szabadságáért önfeláldozóan küzdő, nemzeti identitására büszke népet könnyedén át lehet alakítani önző, elmagányosodott, ideális fogyasztókból álló szürke tömeggé, elég, ha a viszonyítási alapként, adaptációs iránytűként szolgáló szellemi környezetünk „feketére" van festve. A fekete nyírfakéregre szálló fehér lepkét pedig hamar észreveszik a predátorok, a természetes szelekció működésének könyörtelen biztosítói. A fehér lepkék harca így csak szélmalomharc marad, amíg újra meg nem tisztul a nyírfák törzse a lerakódott szmogtól.

Az önzés az emberi társadalmakban, paradox módon, annak az evolúciós/szelekciós folyamatnak a kikerülhetetlen terméke, amelynek törvényeit a Teremtő programozta az anyagi világba, s amely a szervetlen anyag, majd a biológiai anyag, s végül a társadalmak/kultúrák fejlődésének egyik – de mint láttuk, csak egyik – biztosítéka, motorja volt. Ha ebben az utolsó fázisban is a biológiai evolúcióra jellemző szelekciós mechanizmusok válnak uralkodóvá, az végveszélybe sodorhatja az egész emberiséget, hiszen az önzés nem csupán embertársaink kihasználásában nyilvánul meg, hanem Földünk ökológiai tönkretételéhez is vezet. Nem véletlen, hogy amikor az írástudók megkérdezték Jézust, hogy mi a legfőbb parancsolat, akkor azt válaszolta: Uradat Istenedet imádjad, és csak Neki szolgálj, de a másik, ugyanilyen fontos parancsolat, hogy *szeresd felebarátodat, mint önmagadat*. Lehet-e ennél a négy szónál tömörebben, egyértelműbb módon kifejezni az önzetlenség parancsát? Akik nem hiszik, hogy a Biblia (ebben az esetben az Újszövetség) isteni sugalmazásra íródott, azok számára is elgondolkodtató lehet, hogy a Biblia írói, több ezer éves kulturális/társadalmi fejlődés tapasztalatával a hátuk mögött, miért pont ezt tartották a legfontosabb parancsnak, miért az önzést gondolták az emberi közösségek fejlődését legrosszabb irányba terelő evolúciós selejtterméknek.

A kisközösségeknek, a példaadó családoknak és a történelmi egyházaknak ma is kulcsszerepük van abban, hogy szellemi környezetünket aktívan alakítsák (takarítsák le a szmogot a nyírfák kérgéről), és hogy az önzés helyett minél több szeretetet, és az együttműködő szellem erejét hozzák kisebb és nagyobb társadalmi közösségeinkbe. József Attilával együtt fedezzük fel magunkban a por mellett az „istenpor" komponenst, ami mindannyiunkat összeköt, hiszen „visszahullván" istenpor lelkünk Istenben elkeveredik.

Freund Tamás

CZAKÓ GÁBOR
MAGYAR RÉMMESÉK

Hőstett

Magyar Máté, az ország névadója emlékezett. Pécsi jurátusságára, a Nádor kávéházra, ahol a méregdrága italok és ételek közt szerényen megbújt a kisfröccs meg a kocsonya, amit a sarki büfé árai alatt kínáltak, természetesen ezüsttálcán. Sőt, a jövendő költők, doktorok és betegek még sós-paprikás kenyeret is rendelhettek, ha többre nem futotta. Az idő tájt amúgy 300 forint volt a havi ösztöndíj meg az albérlet. Belegondolás közben Magyar Máté hirtelen magába szállt, s megragadta Szépasszony kezét:

– Képzelje: soha, de soha nem jutottam el addig, hogy megszólítsam Ginát!

– Ginát? – kapta föl a fejét Ló úr, a hírlapíró, aki ifjúsága éveiből elhasznált néhányat a Nádorban.

– Őt, igen, őt – bólintott Magyar Máté. Már szinte nem is mesélt, hanem hallgatósága lelki szemeinek retinájára vetítette a kávéház freskós, faburkolatos, márványasztalos világát, a tapintatos pincérekkel, az ételillatokkal, a cigarettafüsttel s persze Ginával. Gina vacsoraidőben látogatta az éttermet, ott fogadta vendégeit. Nevét, sudáran dús termetét, nagy mandulaszemét, pompás hajkoronáját a jeles olasz művésznőtől kölcsönözte. A terem közepére, a táncparkettre zúduló fény körén kívül foglalt helyet, a ragyogás és az árnyék őszies mezsgyéjén. – Természetesen valamennyien szerelmesek voltunk belé.

– Kevés – sóhajtotta Ló úr.

– Valóban – folytatá Magyar Máté. – Ginát imádtuk, a tremendum okozta szívszorulásban, ami elfogja az embert az istenség közelében – miként azt Rudolf Ottó oly mélyen elemzi *A szent*ben. El- elsurrantunk az étterembe nyíló ajtó előtt, és a félelem, a megrendülés, az önáldozatra való készség borzadályában lestük őt.

Egyetlen hős akadt köztünk. Azóta is látom, ezerszer és ezerszer, hogy Máthé Karcsi behatol a szentélybe. A zenészek tangót játszanak, ő az asztalhoz lép, meghajol: szabad? Gina alaposan szemrevételezi Karcsit, aki zakója szárnyához dörgöli izzadt tenyerét. Gina kiveszi bíborrúzsos ajkai közül regényesen hosszú szipkáját és így szól: ötszáz.

1% METAFIZIKA

Szabados György rovata

Tündérország etikája

Az egetverő materializmus, mely hatalmába kerítette a modern elmét, végtére is egyetlen feltevésen nyugszik – egy hamis feltevésen. Azt képzeli, hogy ha egy dolog folyton ismétlődik, akkor valószínűleg halott dolog; olyan, mint egy óramű. Az emberek úgy érzik, hogy ha a világegyetem lelkes lény volna, réges-rég kibújt volna a bőréből, és ha a nap élne, minden bizonnyal táncra kerekednék. Ez viszont még az ismert tényekhez viszonyítva is tévedés. Mert az emberi dolgokba rendszerint nem az élet hoz változást, hanem a halál; az erő elenyész, a vágy kilobban. Az ember azért változtatja mozgását, mert valamiben kudarcot vallott, vagy kimerült. Omnibuszra száll, mert a járkálás kifárasztotta; vagy járkálni kezd, mert az ülésbe belefáradt. Ám ha életereje és életöröme oly gigantikus volna, hogy sohasem fáradna ki Ishlingtonba menet, akkor éppoly szabályossággal járna folyton Ishlingtonba, mint ahogy a Themze folyton Sheernessbe megy. Életének épp e folytonos áramlásában volna meg a halál nyugalma. A nap minden reggel fölkel. Én nem kelek föl minden reggel; e különbség azonban nem aktivitásomnak köszönhető, hanem tétlenségemnek. Mármost, hogy népszerű formában fejezzem ki magam, lehet valami igazság abban, hogy a nap azért kel föl minden reggel, mert sohasem fárasztja ki a fölkelés. Rutinja nem élettelenségéből fakad, hanem hatalmas, forrongó életerejéből. A gyermek

nem azért lóbálja ritmikusan a lábát, mert nincs benne elég élet, hanem azért, mert túlteng benne. Mivel a gyermekekben buzog az életerő, s mert szellemük tüzes és szabad, azért kívánják, hogy a dolgok ismétlődjenek, és ne változzanak. Folyton azt mondják: „még egyszer!", és a felnőtt ember addig csinálja újra meg újra, míg a fáradtságtól se holt, se eleven. Mert a felnőtt emberben nincs elég erő, hogy az egyhangúságnak örvendezzék. Ám az Úristen talán elég erős ahhoz, hogy örömét lelje az egyhangúságban. Lehet, hogy minden reggel így szól a naphoz: „még egyszer!"; és minden este így szól a holdhoz: „még egyszer!" Valószínűleg nem automatikus szükségességből adódik, hogy minden százszorszép egyforma; lehet, hogy Isten minden százszorszépet egyenként alkot, de sosem fárad bele, hogy megalkossa őket. Lehet, hogy benne megvan a gyermekség örök étvágya, mert mi vétkezünk és megöregedünk, de a mi Atyánk ifjabb, mint mi vagyunk. A természetben mutatkozó ismétlődés talán nem puszta gyakoriság; lehet, hogy olyan, mint egy színházi „hogy volt!" Az ég megújráztatja a madarat, mely tojásokat költött. S midőn egy emberi lény megtermékenyül, és gyermeket hoz a világra hal, denevér vagy griffmadár helyett, az ok talán nem abban rejlik, hogy állati sorshoz láncoltattunk, mely élettelen és céltalan. Lehet, hogy a mi kis tragédiánk meghatotta az isteneket, akik csillagos karzataikról ámulták végig az előadást, és minden emberi dráma végén függöny elé szólítják az embert. Az ismétlődés eltarthat évmilliókig, de bármely pillanatban megszakadhat. Az ember nemzedékek során fennmaradhat a földön, de minden egyes születés egyúttal utolsó föllépése is lehet.

G. K. Chesterton: *Orthodoxy*

M. NOVÁK ANDRÁS: „KÖTELES PÉLDÁNY"

A MAGYAR NYELV JELENE ÉS JÖVŐJE

Anyanyelvünk állapotáról címmel jelentetett meg tavaly az Osiris Kiadó egy több szempontból is figyelemre méltó könyvecskét. A szakma számára már a szerző személye meglepő: a cím alapján valamelyik nyelvművelőnk újabb munkájára gondolhatnánk – hiszen a nyelv „állapotáról" való gondolkodás, a nyelv „állapotának" értékelése a nyelvművelés jellegzetes területe –, a szerző viszont a generatív nyelvészeti irányzat vezető képviselője, akitől meglepetés egy ilyen áttekintés. A másik figyelemre méltó tény a téma kidolgozása – tartalmilag, mélységében, de főleg módszertanilag, amely a vizsgált jelenségek több szempontú, átfogó elemzésében nyilvánul meg.

É. Kiss Katalin legújabb könyve valójában több, mint amire a cím utal. Nem csak a magyar nyelv jelenlegi állapotának feltérképezésére vállalkozik benne, hanem kitekint a jövőre is, az utolsó fejezetben egyfajta nyelvstratégiát vázol föl. Számomra leginkább a második fejezet (*Romlik-e a magyar nyelv?*) tűnik a leginkább kidolgozottnak. Ebben a szerző számba veszi azokat a jelenleg is folyamatban levő mondattani, alaktani, hangtani, lexikális és pragmatikai változásokat, amelyek a nyelvművelés érdeklődését is felkeltették, és amelyeket olykor nyelvromlásként is szoktak értékelni. A szerző álláspontja e tekintetben egyértelmű: már a fejezet bevezetőjében (*Változás vagy romlás*) leszögezi: „Az emberi nyelvek lényegi tulajdonsága a változás", majd ezt írja: a „nyelvi változás csak a mindenkori norma szempontjából értelmezhető romlásként. Az egymást követő generációk grammatikáinak eltérései önmagukban nem tekinthetők romlásnak". A további alfejezetek e tétel kifejtését tartalmazzák. A mondattani változások körében az *-e* kérdőszócska helyét, a *természetesen/valószínűleg/nyilvánvalóan, hogy* szerkezetet, a „szükségtelen" igekötők kérdését, az *el nem választható : nem elválasztható* formák változását, az állítmányi szerepű határozói igenév használatát, a tárgyas-tárgyatlan igeragozás, a birtokos szerkezeten belüli egyeztetés, a vonatkozó névmások használatát, a személyes és a mutató névmások váltakozását vizsgálja a szerző. Ezt követően alaktani változásokat elemez, így az ikes igeragozás helyzetét, az ún. *suksükölés*t és *szukszükölés*t, a *nák*ozás, a birtokos személyjelek alakját.

K: Szabó Mihály Gizella

Az elemzések legfőbb erénye a vizsgált jelenségek komplex megközelítése: a szinkron és a diakron (olykor a szociolingvisztikai) szemlélet és magyarázat összekapcsolása. Ez a módszer két szempontból is célravezető. Egyes jelenségek kapcsán ugyanis sokszor felbukkan az a nyelvművelői értékelés, hogy újabb keletű (vagy újabban terjedő) jelenségről van szó. A nyelvtörténeti adatok idézésével a szerző meggyőzően cáfolja ezeket a vélekedéseket, rámutatva arra, hogy egy-egy, nyelvművelői szempontból mostanában hibáztatott jelenség évszázadok óta él a magyar nyelvben, legfeljebb csak a beszélt (vagy írott) köznyelvben való megjelenése újdonság. A másik fontos eredménye ennek a több szempontú megközelítésnek az, hogy követhetővé válik maga a változás, illetve megmagyarázhatóvá válnak a normától eltérő változatok. Amint a szerző több helyütt is meggyőzően bizonyítja: a nyelvben zajló lassú változás következtében egyes beszélők más szabályt vonnak el, más szabály szerint hozzák létre a grammatikai alakot, mint amilyen a művelt köznyelvi normára jellemző. Sőt több olyan esetet is bemutat, amikor egyértelmű, hogy a változások következtében „a nyelvhelyességi tanácsok alapjául szolgáló elemzés meghaladottá vált".

A grammatikai változásokról szóló fejezetek lezárásaként a szerző megállapítja: semmi sem utal arra, hogy a magyar nyelv szerkezete romlana. A nyelv változása következtében kialakuló alaktani, mondattani stb. változatok sokszor évszázadokig is egymás mellett élnek, s bár közülük „egyeseket befogad az úgynevezett művelt köznyelv, másokat nem – de nyelvészeti szempontból nem lehet értékbeli különbséget tenni közöttük". A változásokba történő mesterséges beavatkozást esetlegesen veszélyesnek, ugyanakkor nehezen kivitelezhetőnek tartja É. Kiss Katalin. Kiemeli viszont az iskola szerepét: „Az iskola feladata, hogy az otthon, családi körben elsajátított anyanyelvjárás és a művelt köznyelvi norma közötti különbségekre rámutasson, és az anyanyelvjárás mellett – de nem ahelyett – a művelt köznyelvi változatot is megtanítsa a gyerekeknek".

A szerkezeti kérdéseket taglaló fejezeteknél rövidebbek és kevesebb jelenségre kiterjedők a szókincsbővülést és az egyéni nyelvhasználat változását taglaló részek. Az előbbiben főként az idegen szavakról esik szó; ezzel kapcsolatban a szerző saját számításaira támaszkodva cáfolja azt a tévhitet, hogy a szókincs-

bővülés fő forrásaként az idegen nyelvű (főként angol) szavak és kifejezések szolgálnának. Az újabb keletkezésű lexikális elemeknek csak mintegy negyede idegen eredetű! (Bár sok esetben gyakran használt, s az átlagos műveltségűek számára értelmetlen, ezért zavaró szavakról, kifejezésekről van szó.)

Az egyéni nyelvhasználat változásait bemutató részben a megszólításokkal, a tegezés-magázás életkori sajátosságaival, illetve a személyes, bizalmas stílus térnyerésével foglalkozik a szerző.

A monográfia bevezető fejezetének címe: *Nyelvében él a nemzet*. É. Kiss Katalin a magyar nyelvet többek között a nemzeti egység szimbólumának és megtestesítőjének tartja. Ezt a tételt valóban komolyan is gondolja, hiszen – egyes szerzőktől eltérően – a magyar nyelv állapotát elemezve nem csak néhány mondatban foglalkozik a határon túli magyarság nyelvével: *A magyar nyelv a kétnyelvűségben* című alfejezetben az 1990-es évektől folytatott határon túli kétnyelvűségi és szociolingvisztikai kutatások alapján összefoglalja mindazt, amit a kisebbségben élő, a magyar nyelv kétnyelvű anyanyelvváltozatát beszélő magyarság nyelvi helyzetéről régiónként tudni kell. Sajnos még ma sem ritka az olyan megnyilvánulás (határon innen és túl), amely szerint a határon túli magyarok „nem tudnak jól", „hibásan beszélnek" magyarul. Mind a magyarországi egynyelvű magyarok, mind pedig a kisebbségben élő kétnyelvű magyarok számára megszívlelendő az, amit (a kontaktusnyelvészeti és szociolingvisztikai kutatásokat folytató nyelvészekhez hasonlóan) a szerző is megállapít: „egy nyelv kontaktusváltozatai nem csökkent értékű változatok. A problémák abból fakadnak, hogy a határon túli magyar közösségek magyar nyelvhasználati lehetőségei korlátozottak. E közösségekben a magyar nyelv nem töltheti be valamennyi funkcióját, és a hiányzó funkcióknak megfelelő rétegei, változatai e közösségek tagjainak nyelvhasználatában nem fejlődnek ki".

A magyar nyelv jövőjét tárgyalja a monográfia „törzsét" alkotó másik nagy rész (*Fennmarad-e a magyar nyelv?*). Amint a kisebbségben élő kétnyelvű magyarság nyelvét bemutató előző fejezetből is kiderült, a magyar nyelv, a magyar nyelvű beszélőközösségek fennmaradása leginkább a környező államokban kérdéses, nem meglepő tehát, hogy ebben a részben a határon túli

magyar közösségek demográfiai adatain keresztül a népességszám csökkenésére mutat rá a szerző, illetve részletesen foglalkozik a nyelvi és nemzeti asszimilációval, az identitásváltással. Mind a nemzetváltás, mind pedig a nyelvcsere szempontjából kitüntetett szerepe van az iskolának: a többség nyelvén történő iskolázás (iskoláztatás) erősíti, az anyanyelvű iskola pedig gyengíti az asszimilációs hatásokat. Fontosságuk okán külön fejezetbe kerültek a nyelvi jogok, ezen belül is a környező államokban élő magyarok (és természetesen egyéb kisebbségek) nyelvi jogainak az összefoglalása, illetve a vonatkozó nemzetközi nyelvi jogi dokumentumok bemutatása. A szerző e fejezet végén „tér vissza" Magyarországra: azt vizsgálja, hogy milyen lehetőségei, esélyei vannak a magyar nyelvnek az Európai Unióban, illetve – a többi kis nyelvhez hasonlóan – milyen veszélyekkel kell szembenéznie.

Bár a szerző által használt fogalmi és terminológiai keret eltérő, az ismertetett munka alapjában véve nyelvtervezési kérdéseket tárgyal, ezt a záró fejezet (*Teendő*) tartalma is megerősíti: *A nyelvi korpusszal kapcsolatos teendők* című alfejezet korpusztervezési irányultságú, a *Nyelvstratégiai feladatok* címűben pedig alapjában véve státustervezési kérdéseket érint. Az elsőként említett alfejezetben É. Kiss Katalin a *Romlik-e a magyar nyelv?* fejezetben felvetett gondolatokat foglalja össze újra, ebből eredően (s az alcímek alapján ítélve) csak a szókincs területén látja szükségesnek a nyelvi fejlődésbe történő külső beavatkozást: „Minthogy a kölcsönszavak megtanulása jobban megterheli a memóriát, mint az ismert elemekből felépülő belső keletkezésű szavaké, támogatni kell a szómagyarítási törekvéseket". A magyar nyelv jövője szempontjából kiemelt fontosságú a szerző által is szorgalmazott szaknyelvfejlesztés és -egységesítés (különös tekintettel a határon túli régiókban megfigyelhető különfejlődésre), valamint a magyar nyelvű felsőfokú oktatás és tudományos szakirodalom fenntartása és fejlesztése. Ez utóbbi a magyar nyelv pozícióinak Magyarország határain belüli megtartásához járul hozzá; a következő alfejezetben (*Nyelvstratégiai feladatok*) viszont elsősorban már a határon túli magyar beszélőközösségek magyar anyanyelvének megőrzését célzó feladatok fogalmazódnak meg. Eszerint a szerző fontosnak tartja a kisebbségi nyelvi jogok következetes elismertetését és megtartását, a ma-

gyar nyelv presztízsének és gyakorlati hasznának az erősítését, a magyar nyelvhasználat színtereinek a bővítését és – figyelembe véve a magyar nyelvnek az Európai Unión belüli kisebbségi helyzetét – az európai uniós nyelvek egyenjogúsága melletti tevőleges kiállást.

A fenti fejezethez kapcsolódóan egy, a nem szakmabeliek számára talán kissé érdektelen, ám gyakorlati jelentőségét tekintve fontos kérdésre szeretnék kitérni. *A Fórum Társadalomtudományi Szemle* legutóbbi számában (2004. évi 4. szám) megjelent tanulmányában Kontra Miklós többek között arról ír, hogy nincs magyar nemzetstratégia, majd így folytatja: „Ebbe a tanácstalanságba jól beleillik a magyar nyelvstratégia hiánya is".

É. Kiss Katalin sem nyújt könyvében átfogó nyelvstratégiai programot (nyilván nem is ez volt a szerző szándéka). Érdemes azonban összevetni más, hasonló témájú publikációkkal, elsősorban is Balázs Géza *Magyar nyelvstratégia* című munkájával. E két könyv alaposabb „konfrontatív" elemzésére ennek az ismertetésnek a keretében nincs mód, ezért csak néhány személyes észrevételemet osztom meg az olvasóval. Természetszerűen számos téma mindkét szerzőnél felmerül, ilyen például bizonyos mondattani, alaktani és hangtani változások, a szaknyelvek fejlesztése, az idegen szavak, a megszólítások kérdése stb. Nyilvánvaló viszont, hogy e kérdések jó részét a két szerző másként ítéli meg, illetve értelmezi, és másképp is reagál rájuk. Számomra É. Kiss Katalin megközelítése koherensebbnek tűnik, mint Balázs Gézáé, mivel a kiválasztott jelenségek mélyreható elemzésén alapul. Eközben valóban az egész magyar nyelvközösségre tekintettel van (vagyis differenciáltan kezeli a többségi és a kisebbségi magyarság nyelvi problémáit); és bár kevesebb ajánlást fogalmaz meg, mint a másik szerző, javaslatai kézzelfoghatóbbak és több eredményt ígérnek, mint a „nyelvi tudatosság" elmélyítését célzó hagyományos nyelvművelői megközelítés.

Az *Anyanyelvünk állapotáról* című monográfia az Oktatási Minisztérium támogatásával jelent meg, s ez nem meglepő. A tárgyalt munka elsősorban a felsőfokú oktatásban, kisebb mértékben a középiskolákban használható kiváló segédkönyvként.

A generatív alapú leírásokat gyakran éri az a kritika, hogy a kívülállók (akár nyelvészek) számára nehezen érthetőek. Nos, É. Kiss Katalin könyve igencsak rácáfol ezekre a véleményekre:

a vizsgálatba bevont nyelvi jelenségek elemzése jól követhető, és terminológiailag mélyebb nyelvészeti ismeretek nélkül is érthető. A komplex megközelítés például lehetővé teszi, hogy a diákok összekapcsolják a nyelvtörténetben és a leíró nyelvtanban tanult ismereteiket. Az impozáns szakirodalmi jegyzék révén pedig az érdeklődők egy-egy kérdés, probléma mélyebb tanulmányozásához kapnak segítséget.

(*É. Kiss Katalin: Anyanyelvünk állapotáról. Osiris, Bp., 2003.*)

Szabómihály Gizella

HELYZETKÉP 2005

A Képzőművészek Batthyány Köre rendszeresen megfogalmazza gondolatait, kritikáját és javaslatait a művészeti élet sajátos világát vizsgálva, a helyzet jobbítása szándékával. Most is ezt az utat követjük, azzal a különbséggel, hogy a vizsgálat tárgyává az elmúlt tizenöt éves időszakot tesszük, és megfogalmazzuk gondolkodásunk alapjait is.

1990-től a képzőművészet helyzetét illetően is alapvető változásokra számítottunk, azon egyszerű okfejtés alapján, hogy az egypárti, központosított rendszert felváltó többpárti, demokratikus berendezkedés a kultúra, a művészet területén is érvényesíti hatását, és rövid időn belül gyökeres, szerkezeti változásokat eredményez.

A változások megjelenéséhez azonban még éveknek kellett eltelni. A lényegi, strukturális átalakítások még váratnak magukra, miközben meggyőződésünk, hogy képzőművészeti életünk pozitív irányú változásainak legfőbb gátja az elmúlt rendszer öröklött struktúrája.

Nézzük meg, hogy milyen szervezeti háló működött Magyarországon a rendszerváltozást megelőzően, a Kulturális Minisztérium irányításával – szovjet előkép alapján – a képzőművészet és az iparművészet területén.

A legfőbb gyűjtőszerv a Művészeti Alap volt (tagjai között írók, zenészek, költők tagozatai a képző- és iparművészeké mellett), amely a Fiatal Képzőművészek Stúdióját és a Fiatal Iparművészek Stúdióját egyaránt felügyelte. Erős pártirányítás

mellett a választott szakmai képviseletek végezték a felvételi, műteremelosztó, szociális és alkotói segélyezés feladatát. Önálló gazdasági egységei (nyomda, Képcsarnok Vállalat, Képzőművészeti Kivitelező Vállalat stb.) bevételéből gazdálkodott.

A Képző- és Iparművészeti Lektorátus volt az a szervezet amely a gyakorlatban valósította meg a „kultúrpolitikát", az úgynevezett 3T (támogatott, tűrt, tiltott) rendszerét; zsűritevékenységével, munkaelosztó gyakorlatával. Költségvetési pénzből biztosította működését.

A szakma „elit" szervezete (vezetői politikai megbízhatósága alapján is) a Magyar Képző- és Iparművészek Szövetsége volt, amely ugyancsak központi pénzből működött.

A korról szólva ne feledkezzünk el a korabeli Belügyminisztérium „önálló, szakértői" tevékenységéről sem, amely követhető egészen az első szabad választásokig, kooperációban a pártközponttal, a fent említett szervezetekkel, kiállítási intézményekkel!

Időbeli visszatekintésünket azzal a talán nem is meglepő megállapítással zárhatjuk, hogy az úgynevezett pártállami idők szervezetei napjainkban is léteznek...

Változások kora

1989-ben megszületett az Egyesületi Törvény. Az egész társadalomra nézve kiemelkedő jelentőségű jogszabály e területen is alapvető változásokat hozott azáltal, hogy megszűnt az önálló szerveződések előtti akadály. Ennek eredményeként szakmai és szellemi közösségek keltek életre, közülük többen alapítványi háttérrel törekedve szakmai céljaik megvalósítására.

Az új formációk létrehozták – európai mintára – ernyőszervezetüket, a Magyar Képzőművészeti és Iparművészeti Társaságok Szövetségét, amely 1996-ban az Európai Művészek Tanácsának tagjává vált, és ezzel hazánk is csatlakozott e szervezethez.

1994-ben a rendszerváltozás legjelentősebb lépése történt meg az NKA (Nemzeti Kulturális Alap, Alapprogram) felállításával, amellyel a polgári társadalmak mintáját követve, közvetlenül a szakmai testületek kezébe került a finanszírozási pénzek meghatározott részének elosztása.

Az erkölcsiségről

Napjainkban az erkölcsről való megnyilvánulások jellemzőjeként a viszonylagosság szubjektív megjelenését tapasztalhatjuk. A morál, mint eszköz, határozott célú érvrendszerek szolgálatába állítva tűnik fel, a többség érdekeit figyelmen kívül hagyó gondolatmeneteket támogatva.

A Képzőművészek Batthyány Körének meggyőződése, hogy kultúránk e területén is az a magatartás és gondolkodásmód nevezhető kizárólag erkölcsösnek, amelyik az adott kérdést a többség számára előnyös változást hozó szándékkal képes megközelíteni. Ehhez a szemlélethez elválaszthatatlanul hozzátartozik a tények objektív szemlélete és tiszteletben tartása.

E szellemben fogalmazzuk meg a következőkben kritikáinkat és tesszük meg javaslatainkat.

A múlt öröksége

A 2002-ben bekövetkezett kormányváltás óta felerősödtek a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma által befolyásolt területen a központosítás irányába mutató változások. Ennek a tendenciának érzékeltetésére idézzük fel a Magyar Alkotóművészek Országos Egyesületének (MAOE) eseménytörténetét: a Művészeti Alap jogutódjaként 1992-ben létrejött egyesület a „művészek vagyonát" vette át, melyet kezdetben a MAA (Magyar Alkotóművészeti Alapítvány) később a MAK (Magyar Alkotóművészeti Közalapítvány) kezelt. Ez esetben is az történt, mint sok hasonló esetben hazánkban, hogy a vagyonkezelő a maga érdekét szem előtt tartva tevékenykedett, a tulajdonos művésztársadalomnak vajmi kevés jutott...

Így jutunk el 2003 őszéhez, amikor a szakmai vezetés közreműködésével a MAOE „államosítása" megtörténik, költségvetési ellátásban részesül, és ezáltal mintegy megszűnik a művészeti területek egyetlen érdekvédelmi szervezete! (A napjainkban is létező Művészeti Szakszervezetről csak az évkönyvek tesznek majd említést...)

A kormányzati központosító folyamat a Nemzeti Kulturális Alapprogramot is elérte az elmúlt három esztendőben. Az évente változó miniszterek tevékenysége a Pénzügyminisztérium

diktatúrája előtt utat nyitva, állandósította a pályázati pénzek visszatartását, a kifizetések önkényes átütemezésével, rejtett adminisztratív csapdák felállításával. Ez a központi irányítású tevékenység kiszolgáltatottsághoz és bizonytalansághoz vezetett.

A legújabb jelenség a szakmai kuratóriumok szintjén történő minisztériumi beavatkozás; gyakorlatlan, a szakmai szervezetek támogatását nem élvező személyek kinevezésével, a kuratóriumokban eddig megfigyelői státusban lévő minisztériumi munkatársak szavazati jogának biztosításával és a pályázati kiírás befolyásolásával!

Jövőt kockáztat

Az a politikai erő, amelyik nem él a változtatás lehetőségével, amikor erre módja nyílik, nem tekint erkölcsi felelősséggel a magyar képzőművészeti közélet mindennapi akadályfutására, a közeli jövő értékeit veszélyezteti, és ezzel a vizuális kultúra színvonalának hanyatlását idézi elő.

Tennivalók

A felelős kulturális kormányzati feladatot ellátó NKÖM vezetőjének jövőbeli feladata legyen:

– az intézményi háttér kialakítása (a Képző- és Iparművészeti Lektorátus megszüntetésével, átszervezésével) a kor igényeinek megfelelő Kortárs Művészeti Iroda felállítása, ahol a szakmai munkát végző szervezetek szó szerint teret kapnának sokirányú feladataik ellátásához, a minisztériumi főosztállyal együttműködve.

– Az NKA pénzügyi, szakmai függetlenségének visszaállítása, a pályáztatási rendszer egyszerűsítése, az eredeti célok megvalósításához való visszatérés.

– Kijelölni és megfogalmazni a MAOE-nek, mint a legnagyobb művészeti érdekvédelmi szervezetnek feladatkörét, a vele szemben támasztott elvárásokat, különös tekintettel a – szabad szellemi foglalkozású művészek nyugdíj- és betegbiztosítási problémáira, megoldatlan helyzetére.

Mindezek a lépések nem igényelnek többletkiadást, és a meglévő szervezetek átalakításával rövid időn belül megvalósítha-

tóak. A szakmai szervezetek kész javaslatai, amelyeket a Magyar Képzőművészeti és Iparművészeti Társaságok Szövetségének keretén belül dolgoztak ki, alapot biztosítanak az átalakítások megvalósításához.

Budapesten, 2005 márciusában

Képzőművészek Batthyány Köre

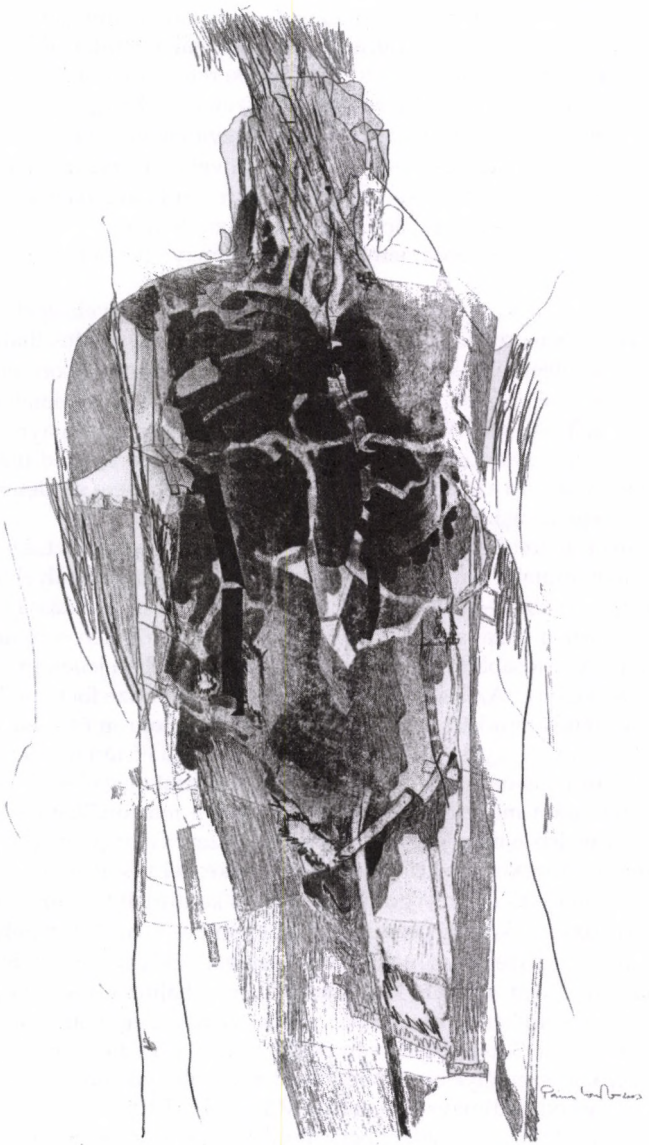
IN MEMORIAM SEDLMAYR JÁNOS

2004. december 16-án Budapesten elhunyt Sedlmayr János Ybl-díjas építészmérnök, a magyar műemlékvédelem világviszonylatban is elismert, kimagasló tehetségű és eredményes személyisége. 1932. április 10-én született Sopronhorpácson, ahol édesapja, Sedlmayr Kurt (1900–1965) répamag-nemesítéssel foglalkozott (eredményeit Kossuth-díjjal ismerték el). A család az 1921-ben elcsatolt Sopron megyei Szarvkőről (ma Hornstein) származik. A most elhunytnak hasonló nevű nagybátyja, Hans Sedlmayr (1896–1984) németországi és ausztriai katedrák művészettörténész professzoraként volt ismert: *A modern művészet bálványai* címen magyar nyelven is megjelent könyve a kortárs művészetek kibontakozásának egyik úttörő elemzése. (Nagy kár, hogy sem Fischer von Erlach monográfiája, sem a – nem kevésbé jelentős – *Die Entstehung der gotischen Katedrale* és főleg a *Verlust der Mitte* című könyve eddig nem jelent meg magyar nyelven.)

Sedlmayr János a soproni bencés gimnáziumban érettségizett, majd 1955-ben a Budapesti Műszaki Egyetemen szerzett építészmérnöki oklevelet. Ezt követően pályafutása egész idejében egyetlen munkahelyen, az országos műemlékvédelemnél, több mint három évtizedig tervezési munkakörben dolgozott. Munkásságát nyugdíjba vonulása sem szakította meg, gyakorlatilag haláláig tevékeny maradt.

Sedlmayr János, akit családja, barátai, ismerősei itthon és külföldön egyaránt Hansinak neveztek és nagyon tiszteltek, tevé-

PAIZS LÁSZLÓ MŰVE, 2003 ➤

keny élete egészében a műemlékvédelmi munkák műfajának élvonalában állt. Ez a korszak alighanem a hazai műemlékvédelmi épülettervezés fénykora volt. Az OMF keretében kimagasló képességű építészek és művészettörténészek összehangolt, példaadó munkája iskolát teremtett, s ezzel egyidejűleg a nemzetközi műemlékvédelem egységes elveket követő – és megkövetelő – szervezetet hozott létre. Az ICOMOS révén kibontakozott világméretű tevékenység éppenséggel elismerte annak a magyar „műhely"-nek az eredményeit, ahol Sedlmayr fiatalon kezdett neki munkásságának.

A műemléki épülettervezés széles látókört, műveltséget és szakmai ismereteket egyaránt követel. Csak így biztosítható, hogy az objektumok a történeti hűséghez ragaszkodva korszerű funkciót elégítsenek ki, egyúttal a mai esztétikai igényeknek is megfelelhessenek. Az e követelményeket teljesítő, Sedlmayr János rajzasztalán született alkotások száma – négy évtized után – meghaladta a százat! Mégsem a mennyisége, hanem az életmű minősége az igazán lenyűgöző.

Ilyen méretű életmű részletes bemutatása itt alig lehetséges. Ez más műfajra vár, egy szépen illusztrált kötetre, amellyel az utóbbi években – hála Istennek – már több építész munkásságát megillette a hazai szakirodalom. Itt most csak röviden soroljuk fel a legfontosabb munkáit, amelyek körvonalaiban jellemezhetik az alkotót. Az első, mintegy 1965-ig tartó évtizedben, Sedlmayr János munkásságának középpontjában Sopron és Kőszeg belvárosának egyes épületei álltak. Sopronban a Fő téri úgynevezett Fabricius-ház udvari loggiájának kibontását még Gerő László irányítása mellett végezte, ezt követték – már önállóan – az Új utcai első zsinagóga, két lakóház és a Szent György-templom homlokzat-rekonstrukciója, (ahol finom kézzel vésett nuta mutatja azóta is az egykori gótikus templom kontúrjait (az 1676. évi nagy tűzvészt követő helyreállítással kapott és máig őrzött helyzetében). Kőszegen a Jurisich-vár helyreállításával művelődési ház funkcióját sikerült kialakítani. Pannonhalmán a kerengő, Nagyvázsonyban a Kinizsi-vár romjai váltak megóvottá és látogathatóvá, Sopronbánfalván pedig az egykori Pálos templom középkori szentélye bontakozott ki a munkák nyomán.

1964-ben Sedlmayr Jánost Ybl-Miklós díjjal tüntették ki. Az 1965. évet követő évtizedben munkássága még magasabbra

ívelt, és már általános elismerést aratott: elsősorban a visegrádi várban végzett munkák, különösen a Salamon-torony kíván említést. Itt alkalmazta először a vasbeton süvegeket egykori kőboltozatok imitált bemutatására. Így lett láthatóvá az, ami hajdan volt, mégis úgy, hogy a látogató az eredetitől azt minden magyarázat nélkül is azonnal meg tudja különböztetni. Ez a „bravúr" megfelelt a műemlékvédelem alapelveit leszögező 1964. évi velencei karta elveinek is. Nem kevésbé jelentős a hidegségi templom középkori rotundájának helyreállítása (társtervezővel), a soproni régi temető Szent Jakab-kápolnájának, a győri székesegyház Héderváry-kápolnájának és több lakóháznak a helyreállítása.

Az 1975–1985 közötti évtizedben került sor újabb mesterműre, a soproni második Új utcai középkori zsinagóga műemléki helyreállítására. Sedlmayr János ezt joggal tartotta élete egyik fő művének. Itt a zárt utcasorból látványosan „kihámozott" épülettömb csakúgy lenyűgözi a látogatót, mint a belső térnek – a visegrádi toronynál méltatott eljáráshoz hasonló – a régi épületszerkezetet érzékeltető megoldását, mindemellett megtartva az imaháznak áhítatot keltő lényegét. A budavári Hilton szállóba integrált egykori Domonkos-kolostor műemlékvédelmi munkáit is Sedlmayr János tervezte, s ez időben készült a magyaróvári Cselley-ház rekonstrukciója is. A soproni Fő téri „Tábornok-ház" felújítása-helyreállítása során újabb „bravúr" született: itt ugyanis a kutatás során feltárt középkori mérműves fragmentumokat sikerült a barokk lizénák mögül úgy „elővillantani", hogy az épület homlokzata megőrizze egységét.

És sorra következtek további munkák: a budai vár Úri utca 49. (MTA-épület) és a pécsi püspöki palota homlokzatainak helyreállítása, a Győr megyei Hédervár kastélya, az ozorai vár, a balfi temetőkápolna rekonstrukciója.

A műemléki munkákon kívül is tevékeny és jeles épülettervező volt Sedlmayr János: elég ha Eger belvárosába illesztett lakóházat, a fertődi kastélyparkban újraálmodott kínai házat, a budavári Tárnok utca 7. lakóház Duna-parti szárnyát említjük és nemkülönben az ismételten eredményes tervpályázati tevékenységét vesszük számba.

Sedlmayr János szépen rajzolt. Sajátos grafikáival a műemlékeket perspektív ábrákkal szemléltette, gyakran a történelmi fej-

lődés lépcsőit külön-külön, egymás mellé helyezve érzékeltette. Életművét több kiállítás is bemutatta.

A magyar műemlékvédelem méltatott eredményeiben Sedlmayrrel sok társa is osztozott. Az elhunytak sorából csak két nevet szeretnék kiemelni: Kissné Nagypál Juditét és Erdei Ferencét. Sedlmayr János nemes emberi kvalitásait bizonyítja, hogy sem velük, sem az itt nem említett, ma is tevékeny munkatársaival nem viszálykodott, éppen ellenkezőleg, szakirodalmi munkássága nagy részben kollégáinak eredményeit méltatta. Közéleti szereplése is általános elismerést, tiszteletet váltott ki.

Még 2004. november végén e sorok írójának tiszteletpéldányt küldött, melyben Éri Istvánnal együtt ismertette Kinizsi Pál és Horváth Márk síremlékeinek rekonstrukciós munkáit, a kövek a nagyvázsonyi egykori pálos kolostor templomából kerültek elő. A kísérőlevél végén megjegyezte, hogy az elmúlt hetekben-hónapokban betegeskedett, de már lábadozik. Hittem gyógyulásában, az egyhamar következett hír annál megdöbbentőbb és lesújtó volt. Mert 72 éves korában egy aktív, tervekkel telített embert ragadott el a halál.

Életműve így is hatalmas, méretében, minőségében egyaránt. Kapott életében elismerést, de az igazi méltatás még hátra van, ezt az a jövendő nemzedék fogja nyújtani, mely munkáiból sokat fog tanulni. Mert Sedlmayr életműve a világviszonylatban élenjárt magyar műemlékvédelemnek egyik sarkköve. Elméletet és gyakorlatot egybeforrasztó, tudományosan megalapozott, történeti ismeretekben és kutatásokban egyaránt elmélyült és tanulságokban gazdag munka jellemezte.

Az iskolateremtő magyar műemlékvédelem egyik legtehetségesebb és igen eredményes építésze szállt sírba vele 2005. január 11-én az óbudai temetőben. A rekviem felemelő volt. Tárnok utcai lakása és Táncsics utcai hivatala-irodája között félúton, a budavári Nagyboldogasszony-templomban a szentmisét bemutató Előd atya méltón hangsúlyozta, mintegy áldásként említette, hogy Sedlmayr János életművének milyen nagy hányadát költötte Isten templomainak helyreállítására. És ez az áldó gondolat megnyugtató volt és marad.

Kubinszky Mihály

CSÚCSRA JÁRATOTT KULTÚRA

Az Operaháztól a Művészetek Palotájáig

Idén márciusban megtáltosodott a budapesti kultúra! A Nemzeti Filharmonikusok díszhangversenyével fölavatták a 2002-ben építeni kezdett Művészetek Palotáját, két napra rá nyílt a Fesztivál Színház Monteverdi kamaraoperájának, az *Orfeo*nak a színrevitelével, elmúlt hét végén pedig az Operaházban bemutatták Sosztakovics *Kisvárosi Lady Macbeth*jét. Csupa – hadd merjem leírni – világszínvonalú produkció. S ha ehhez hozzásoroljuk a hét végén induló, negyedszázados jubileumát ünneplő Budapesti Tavaszi Fesztivál többtucatnyi eseményét, köztük a nemzetközi mezőny élvonalbeli zenekaraival, sztárművészekkel – nincs okunk panaszra. A hétköznapokat április 3-ig ünnepi produkciók, rendezvények követik.

A Művészetek Palotája alapkövét egy esős kora tavaszi napon még Orbán Viktor, az akkori miniszterelnök, Peter Munk, a beruházó cég, a TriGránit kanadai társtulajdonosa-társelnöke (a kezdeményező Demján Sándor mellett) és Rockenbauer Zoltán kulturális miniszter rakta le. A most befejezett épület avatási ünnepségére meghívott 80 külhoni szakember, a legrangosabb művészeti ügynökségek vezetőivel együtt a világ első öt hangversenyterme között emlegette a Nemzeti Filharmonikusoknak próbaüzemeltetésre már januárban átadott hatalmas, puritán koncerttermet, melynek akusztikáját a legjobbként aposztrofált, amerikai cég, az ARTEC tulajdonosa, Russell Johnson tervezte. A „magnifique" volt a leggyakoribb szó, ami a külföldiek ajkát elhagyta.

A Zoboki Gábor vezető tervező, Demeter Nóra tervező és csapata által megálmodott palota belseje szépségével, nagyvonalúságával mindenkit lenyűgözött. Hipermodern színpadtechnikája, funkcionalitása, gépi felszereltsége, audio- és videofelvételre alkalmas berendezése pedig azokat tette boldoggá, akik a próbaüzem során mindezt már használhatták.

Az elnyúlt ovális formájú, négyszintes Nemzeti Hangversenyterem, a maga nyersszínű, kanadai juharfa burkolatával, a kellemes vonalvezetés és a letisztult építészeti formák jóvoltából, hatalmas nézőterével valóságos modern katedrálisként kelt

áhítatot. Ha úgy tetszik, a zene 21. századi szentélyét avatták föl benne. Az oldalsó falak mentén, az akusztikát alkalom szerint változtató „zengőkamrákat" Jovánovics György szobrászművésznek a szivárvány színeit tompán megidéző gipsz domborművei fedik.

Ilyen teremben már-már lábujjhegyen óvakodnak be a zenekari tagok, hogy hangszerükből a tőlük telhető legtöbbet hozzák ki. Az avató hangversenyen a Nemzeti Filharmonikusok főigazgatója, Kocsis Zoltán, aki a koncertet is vezényelte, régen várhatott és régen készült erre az ünnepi szertartásra. Annak idején a zenerajongó miniszter, Rockenbauer Zoltán volt az, aki a régi óhajt meghallotta, és keresztülvitte: a zenei nagyhatalomként elismert Magyarország fővárosának réges-rég járna egy önálló hangversenyterem. Az avatóceremónián a pódiumra szólítottak közül nem véletlenül kapta éppen ő a legviharosabb tapsot.

A műsort az alkalomhoz illő, beethoveni *Házavatás nyitány* indította, melyet a bécsi mester az újjáépített Josephstadter Theater avatóünnepségére írt. Liszt *A-dúr zongoraversenyét* Ránki Dezső játszotta, majd Bartók *Három zongoradarabját* (*Ábránd, Burleszk, Scherzo*) Kocsis Zoltán hangszerelésében játszotta a zenekar. Jóleső volt egyazon koncerten együtt dolgozni látni az annak idején egyszerre induló, káprázatos pályaívet bejáró, két zongorista-fenomént, Kocsist és Ránkit, akik most, a magyar zenetörténet ünnepi pillanatában, kéz a kézben lettek aktív részesei a Nemzeti Hangversenyterem fölavatásának.

A Liszt-mű kifinomult zenekari indítása után, Ránki megannyi billentése mély érzelmeket intonált, a leit-motívum valósággal „énekelt" a keze alatt, amiként a zenekar is érzelmekben gazdag, árnyalt, dús és mégis szerényen kísérő hangzatokkal teljesítette ki a versenyművet. A zongora gyöngyöző kromatikus menetéivel, fájdalmas-lírai futamaival igazi romantikát sugallt. Megkapó volt a tutti-ba szervesen beépülő zongoraszóló közös, egymást kiteljesítő harmóniája (néhol ugyan az a benyomásunk támadt, hogy ennél jobb minőségű zongorát is vásárolhattak volna ebbe a pazar terembe, amit Kossuth-díjas zongora- és hegedűművész barátaim is megerősítettek a szünetben). A II. tétel lendületében, szenvedélyes zongora–zenekar párbeszédében még így is érvényesült minden egyes billentyűhang. Az Andante szépséges, lírai csellószólóját külön ki kell emelnünk.

A diadalittas finálé végül heroikus lendülettel zárta e fenomenális Ránki–Kocsis produkciót.

Március idusán mi mással koronázhatták volna meg a nemzet hangversenytermének avatását, mint Kodály Zoltán *Psalmus Hungaricus*ával? Kocsis mesterien fonta össze a Nemzeti Énekkar (karigazgató: Antal Mátyás), a Magyar Rádió gyermekkórusának (karnagy: Thész Gabriella) és természetesen a Nemzeti Filharmonikusok nagyszabású szólamait. Kecskeméti Vég Mihály 1555-ben a LV. Zsoltár nyomán írott hatalmas ívű, országsiratóversének tenorszólóját Kiss B. Attila, az Operaház tagja énekelte, az égre szóló panaszáradat megrendítő tolmácsolásával. A Kocsis vezényelte zenekar a grandiózus mű fájdalmas sikolyaitól a kórus háborgásával együtt viharzó átok-kiáltásig a nemzetközösség érzelmi válságának megannyi zenei megnyilatkozását végigéli-süvölti. A két kórus pazar pianissimo-megszólalásaitól a himnikus szárnyalásig lenyűgöző utat járt be az avatási koncert hallgatósága.

Magyar Állami Operaház régi adósságot törlesztett Sosztakovics nagyszabású, Moszkvában egykor betiltott operájának magyarországi bemutatásával. A bolsevik kultúrpolitika direktívájára valaha átdolgozott változatot ugyan negyven évvel ezelőtt már bemutatták, de most az eredeti mestermunkával örvendeztette meg publikumát a Ház. A *Kisvárosi Lady Macbeth* (eredeti címen *A mcenszki járás Lady Macbeth*-je), Leszkov kisregénye alapján íródott a 19. századvégi vidéki Oroszország fullasztó világáról. A szerelmi szenvedélytől hajtott, ura által elhanyagolt Katyerina kettős gyilkosságát legalább olyan tragikus helyzet váltja ki, mint Bovaryné öngyilkosságát. Sosztakovics nem bánik annyira kegyetlenül hősnőjével, mint Shakespeare, de hát ő a hataloméhes, valódi Ladyvel szemben áldozatnak is tekinthető.

A tragikus történet cselekménye benne zúg-zeng-viharzik a zenében, ritkán hallani operát, aminek partitúrája ennyire kifejezné (és nem illusztrálná) a színpadi történéseket. Az Operaház zenekara a helyzet magaslatán teljesít, az amúgy igencsak nehéz szólamokat, a számukra igencsak szokatlan modern (ám korántsem avantgárd) muzsikát igényesen, fölkavaróan drámaisággal, adott pillanatokban megejtő poézissel adta elő Kovács János, illetve Héja Domokos vezényletével. Kiváltképp lenyűgöző volt

az amúgy szcenikailag és rendezés tekintetében is tetőfokára hágott, IV. felvonás szibériai rabságba menetelő kényszermunkások kórusának jelenete.

Az előadást rendező Vidnyánszky Attila sokadjára adja tanújelét kivételes tehetségének, a mű szellemisége iránti fogékonyságának, látvány-zeneiség-rendezés-színészi-énekesi munka pazar összehangolásával. A legapróbb kelléknek is nyomatéka van a színen, a színpadkép (Alekszandr Belozub munkája) pedig a maga szimbolikus mivoltában sugallja a kietlen, lélektelen atmoszférát a falusi nagygazda módos, emeletes házának egyre fogyatkozó-komorodó sziluettjével, ráadásul vészjósló karók, lecsupaszított fatörzsek környezetébe ékelve a sorsverte család lakhelyét. Vidnyánszky pompásan mozgatja a statisztériát, azaz a zenében-cselekményben fontos kórusjelenetek szereplőit, akiket az Operaházban, valljuk meg, a megcsontosodott hagyományokhoz híven, meglehetősen statikus módon használnak a rendezők. Vidnyánszky, aki a magyar prózai színjátszáshoz képest mindig is dinamikusabb és főképp expresszívebb, szuggesztívebb kifejezőerővel mozgatta színészeit, némileg ugyan küszködik az Operaház nehézkesen mozgó énekeseinek dinamizálásával, és korábbi, kivált saját, beregszászi magyar társulatának produkcióihoz képest – az adottságokat fölismervén – szerényebb önkifejezésre buzdítja a főszereplőket, a *Kisvárosi Lady Macbeth* puritán, végletesen letisztult, egységes és stílusban tartott előadást fogan, megindítóan katartikus végkifejlettel. Lukács Gyöngyi, a világjáró címszereplő mindenen átzengő, hatalmas, drámai hangereje Katyerina nőiségének vergődését, gyilkos elszántságát, megcsalatott lelkének viharzását és halálra vált dermedtségét egyaránt sugallja. Bátori Éva a másik szereposztásban dacosabb, durcásabb, keményebb asszonyt formál, a felelőtlen csábító, a gazdagságra sóvárgó szolga, Szergej szerepében pompás alakítást kapunk az orosz Vagyim Zaplecsnij személyében, nem leli még eléggé a helyét a nőcsábász színpadi megjelenítésében az amúgy szépen éneklő Gulyás Dénes. Gurbán János gyűlöletesebb após-intrikust, Berczelly István erőteljesebb hanggal föllépő Boriszt alakít. Gregor József iszákos, átütő hangú Pópát, Kenesey Gábor színesen formálja meg ugyanezt a szerepet. Groteszk, karakteres játékra ad alkalmat a Rendőrfőnök zeneileg is, rendezőileg is karikírozott szerepe Tóth János illetve

Gárday Gábor számára. A finálében megrendítő Ionel Pantea, valamint Valter Ferenc szólama az Öreg rab szerepében.

Az előadások további sora nyilvánvalóan csiszolni fog az olykori színpadi, színészi sutaságokon. A Sosztakovics-opera a lélek legmélyéről szakadt föl, és lélektől lélekig viszi a tragikus üzenetet.

Metz Katalin

ZAJ ÉS CSÖND

Lassanként az anarchia képét mutató közéletünkben csak egy biztos: az elmúlt fél év korábban elképzelhetetlen mértékben kavarta fel a honi politika háborgó állóvizét. A múlté lett az a kádárizmust idéző szürkeség, amely Medgyessy idejét jellemezte, a Gyurcsány-expanzió szüntelen izgalmakat kínál. Annyit, hogy mind többen visszakívánják az egykori nyugalmat. Van rá okuk: ez a mostani lázas állapot semmivel sem konstruktívabb, mint a korábbi időszak volt. Sőt: a kuszaság mögött ott a bizonytalanság, az ellentmondások mélyülése nem a stagnálás, hanem a lecsúszás képét idézi nap mint nap.

Mindez nem következik az ország külső helyzetéből. A világot most nem zaklatja fel olyan továbbterjedéssel fenyegető pénzügyi válság, mint az Orbán-kormány idején a mexikói vagy az orosz krízis, az uniós tagság összességében kifejezetten stabilizáló tényező. Magyarország mégis vergődik, gazdasági mozgása bizonytalan, hangulata egyre feszültebb. Sajnos ennek okait keresve (az itt szokásostól eltérően) többször is utalnunk kell a kormányfő személyiségére, személyére. A politikai közérzet alakulásában stílusának kiugró szerepe van – ahogyan azt a mindenkori kormányfő működése lényegesen befolyásolja. Gondoljunk arra, ahogyan Antall József politikai tehetsége és méltósága meghatározó szerepet kapott a magyar demokrácia tekintélyének megalapozásában, megteremtette a közéleti szereplés normáit, úgy a mai kormányfő működése nemzetközi téren az ország, belföldön a politika, a demokratikus intézményrendszer tekintélyét rombolja. Hosszan sorolhatók e folyamat elemei. A nemzetközi porondon például Kovács László uniós

biztossá „buktatásától" a botrányos ukrán választásokkal kapcsolatos dilettáns magatartáson át a szaúdi futballisták leterroristázásáig. Belföldön kissé más a helyzet. A baloldali elődeit verbálisan leköröző Gyurcsány a bulvár-politikában elért sikerei dacára kormányzásban idáig még rosszul sem nagyon teljesített. A közönség ugyan megtudhatta, hogy (felesége szerint) ő egy imádni való férj, s hogy csak a békáktól iszonyodik, az azonban homályban maradt, hogy az ország előtt álló feladatokat miképpen akarja megoldani.

A kormány döntéseiből nem rajzolható ki egy olyan irány, amit kormányzati koncepciónak tekinthetnénk: amit látunk, az inkább ellentmondásos rögtönzések halmazának tűnik. Ezért nem vagyunk könnyű helyzetben, ha ezt a kuszaságot mégis működésnek tekintjük, és a nyomában kialakult további kavarodást egyáltalán megpróbáljuk értelmezni. Pedig mára jócskán túl vagyunk a 100 napos türelmi időn, ami ugyan csupán a debütáló kormányoknak jár, s a Gyurcsány-csapat kulcsjátékosai a trénercsere előtti időszakban is stabil kezdő emberek voltak. (Kezdő ember a labdarúgásban az, aki folyamatos jó teljesítményével bizonyítja, hogy a pályán a helye. E kormányban nem egészen ez történik: olyanok vannak pályán, akik folyamatosan úgy teljesítenek, mint a kezdők...)

A közvélemény általában jól reagál arra, ha egy lassanként megkopott, majd közellenségnek tekintett vezető politikust lecserélnek. A klasszikus példa Bokros Lajos fel- és lelépése volt. Szegény Békesi után ő volt a nagy reménység, majd minden utálatot magára vonva leköszönt, s ezzel, a kormányának tett végső és eléggé megbecsülhetetlen szolgálattal megfordította a már-már reménytelen népszerűségvesztés trendjét. (Talán ezt hálálták meg neki a csomagja születésének tizedik évfordulója alkalmából celebrált emlékezésen. Vajh lesz-e az akkori utód, majd más minőségében a múlt nyáron politikai harakirit végrehajtó Medgyessy Péter tiszteletére 2014-ben hasonló ünnepség?)

Nos, a Medgyessy–Gyurcsány váltás a dolog természetéből adódóan is fölfrissítette a közéletet. A közvélemény alakulásában fontos *„az új ember a jó ember"* (ad notam Henry Ford: „a jó autó az új autó") szemlélet jegyében növekedett kormányzati népszerűséget az álszerénységgel nem vádolható új kormányfő

saját, személyes varázsának tudta be. Azóta is úgy véli, hogy a sikerhez elegendő az iránta a társadalomban ellenállhatatlanul föltörő szimpátiaérzésnek szabad folyást engedni. Erre építve az ellenzék népszerűségét a tudatosan generált konfliktusokkal lehet megtörni. Így aztán a Medgyessy-féle *„betemetjük az árkokat"* (amúgy soha komolyan nem vett) szlogen helyébe az árokásás doktrínája került.

Gyurcsány kommunikációjában az ellenzéknek egyetlen lehetőséget adott: a feltétlen megadást. Stratégiájának lényege a konfrontáció, a provokáció. (Istenem, hol vannak azok az idők, amikor az Orbán-kormány idején a baloldali publicisták az „egész pályás letámadás" és a „rohamozó stílus" kitétellel érveltek az akkori miniszterelnök kormányzati gyakorlata ellen...) Az e magatartás mögötti logika világos: Medgyessy nem volt éppen egy utcai harcos – megbukott. Gyurcsány nem akar megbukni, s beiratkozik minden lehetséges politikai küzdősport induló tanfolyamára. Ha Medgyessy inkább visszahúzódott, ő exhibicionista lesz. Medgyessyben pártja Orbán ellenképét akarta felmutatni, ő majd Orbán lesz a köbön. (Ez utóbbi program egyik gyönge pontja, hogy az MSZP-ben változatlanul nem tudják, hogy mit is akarnak megsokszorozni. Orbán Viktort összetévesztik azzal a démonizált figurával, amit maguk fabrikáltak róla. Több mint különös, hogy a maguk vezérválasztásakor ezt a démont tekintették ideálnak.)

Így aztán mind türelmetlenebb, feszültebb a légkör. Ez nemcsak a jobbközép (vagyis az Orbán Viktor miniszterelnökségét szívesen látók) táborát viseli meg. Az ország első emberének szerepében tetszelgő, de a pozíció legalább elfogadható betöltésére alkalmatlan és felkészületlen kormányfő mechanikus dialektikaértelmezése szerint a (kommunikációs) mennyiség előbb-utóbb átcsap (kormányzati) minőségbe. E hibás tétel bizonyítására minden eszközt mozgósít. Tömegessé vált médiajelenlétével azonban nem azt éri el, hogy a korábbi bizonytalanokat maga mögé állítja, hanem azt, hogy mind nyilvánvalóbbá válik: a király meztelen. A direkt marketing hatásos módszereivel kínált árucikk valójában nem is létezik. Így a Himnusz idején elkövetett szívmasszázsok nem pótolják a nemzetstratégiát, s még kevésbé fedik el azt a diszkriminációt, amellyel Gyurcsány a határon túli magyarok ellen fordult. (Egyébként ha *bármely uniós*

országban bármilyen eredetű bevándorlók befogadása ellen olyan retorikával lép fel politikus, ahogyan ezt a magyar kormányfő magyarokkal kapcsolatosan tette, azon nyomban kiiratkozhat a szalonképes politikusok köréből. Ez esetben Magyarországon, igaz, „csak" a magyar etnikummal kapcsolatosan, nem érvényesült a származási diszkrimináció tilalma.)

A gátat nem ismerő verbális áradás ellenére Gyurcsány kommunikációja hosszabb távon nem lehet sikeres, mert nemcsak hiteles politika nincs mögötte, hanem veszélyesen sok benne a súlyos hiba. Medgyessy bakijaiból 2004 augusztusáig szép gyűjtemények születtek. Akkor úgy tűnt, hogy ezeket nehéz lesz alulmúlni. Utódjának ez a bravúr sikerült, de az ő bakijai nem egyszerű nyelvbotlások vagy nyelvi sutaságok, hanem ijesztően súlyos üzeneteket hordoznak. Már régen tudja az emberiség, hogy a nyelvbotlások mögött mindig van valami mélyebb jelentés. Dr. Freud ennek már az elméletét is rendszerbe foglalta. De Gyurcsány esetében nem elég a hétköznapi élet pszichopatológiájára figyelnünk. Nem közömbös persze, amikor a határtalan tetszeni vágyásból fakadó demagógia heve ragadja el.

Ennél súlyosabb, hogy rendszeresen kellő intellektuális kontroll nélkül nyilatkozik. Ma már kevesen emlékeznek arra a kormányfői kinyilatkoztatásra, mely szerint a makrogazdasági adatok „legfeljebb néhány közgazdászt érdekelnek". Nem volt csekélység a Nagy Imre sírjánál tartott tegeződő beszéd. (Amit még ízléstelenebbé tett, hogy olyan ember szólalt meg kegyeletsértő stílusban, aki maga a Nagy Imre meggyilkolásáért felelősséggel tartozók szűkebb körébe tartozó Apró Antal – ki tudja kitől konfiskált – villájában lakik, s akit nemcsak családi szálak kötnek az Apró-klánhoz, hanem vélhetően milliárdjainak egy részét is e kapcsolat révén szerezte.) Annak nyoma elevenebb, hogy ő nem tisztelegni ment a Vatikánba, hanem tárgyalni. Nehezen felejthető, hogy Moszkvában az orosz elnöknek nyilvánította ki a magyar nép háláját azért, hogy 1944–45-ben a Vörös Hadsereg úgymond „felszabadította" az országot. Az éppen hatályos botrányos kijelentéseket általában az újabbak borítják homályba. Különös módon ezek (és más) rendkívül súlyos kijelentések elsikkadtak, míg az ostoba tréfálkozás a szaúdi labdarúgók leterroristázása igazi vihart kavart. (A Terror Háza előtt nem is oly régen az MSZP egy szépreményű ifjú politikusa a zsidósággal

kapcsolatosan tréfálkozott hasonlóan idétlen módon. *Neki* le kellett mondania...)

Nem arról van itt szó, hogy Gyurcsány stílusa önmagában véve provokatív, hanem arról, hogy vannak olyan határok, amelyeket egy vezető politikusnak minden körülmények között tiszteletben kell tartania. Magánember esetében ezek figyelmen kívül hagyása – egyebek közt – kulturális és szocializációs probléma. Az viszont közügy, hogy olyan ember áll a kormány élén, aki nem ismer vagy nem fogad el alapvető (ne mondjam: európai) normákat. Mert úgy tűnik, ha ismeri is őket, de nem tartja be: másként aligha lett volna belőle milliárdos. De más az üzleti szféra morálja és felelőssége, mint az a morál és felelősségérzet, amelyet egy ország vezetése követel. A vállalkozás expanziójához elegendő a konkurencia kiszorítása – jóformán bármilyen eszközzel. Kormányfőként elfogadhatatlan a csak a saját érdekcsoport képviseletére szorítkozó magatartás, az ország életének irányítása nemcsak az építést követeli meg, hanem a teljes közösség érdeke szerinti, távlatos gondolkodást is. A kormányzás nem cégvezetői-technikai feladat, hanem a közjó szolgálata, az államélet megfelelő feladatainak intézése, végső soron a közigazgatás legfelső szintjének irányítása, működtetése. Mindennek figyelembevétele távol áll a mostani kormányfőtől.

Gyurcsány Ferencből nem azért lett miniszterelnök, hogy a pozíciójában alapvető és természetes feladatokat teljesítse. Belőle ambíciója és pártjának a hatalom elvesztésétől való félelme csinált miniszterelnököt. Kormányfői tevékenységében ezek a szempontok a meghatározóak, s a kormány munkája is ennek megfelelően koordinálatlan. Ha például olyan kardinális kérdésre gondolunk, mint az ország gazdálkodása, megrendültségünk a költségvetéséhez hasonló. Ámulatra méltó, hogy alig néhány héttel a költségvetés alapját jelentő adószabályok évközi újraírásának fontosságát ugyanazok jelentsék ki és be, akik jóformán ki sem pihenték azok létrehozásának és elfogadásának fáradalmait. Eközben a rendszer egészének működéséért felelős kormányfő azon sajnálkozik, hogy a tervezett bevételek nem folynak be. És miközben a sarokszámok nem stimmelnek és az állam gazdálkodása komoly korrekciót követel, a kormány egyes propagandistái azzal vannak elfoglalva, hogy kinyilvánítsák: e zavarokért az ellenzék felelős. Nem utolsósorban azért,

mert nem akadályozta meg a kormányt abban, hogy ostobaságokat kövessen el.

Csakhogy a döntések feladata és felelőssége ilyen esetekben mindig a parlamenti többségé és a kormányé. Azokban az országokban, ahol a felelősség nem csak egy szó, hanem belülről vállalt, tényleges erkölcsi, szellemi, politikai kötelezettség, ilyen esetben egy kormányfő le is mondhat, hiszen a kudarc azt mutatja, hogy képességeit meghaladó feladatra vállalkozott.

Nálunk más történik: látványos elterelő hadműveletek indulnak, kommunikációs kampány, sok évtizedes – tehát számonkérhetetlen – programok meghirdetése következik. Az ország stabilitásának szempontja helyére a kormányzati stabilitás biztosításának, a hatalom megőrzésének célja kerül. Ez sem meglepő: a 2002-es választási kampányban megfogalmazhatónak, hirdethetőnek, retorikailag elfogadhatónak tartották a baloldalon, hogy legfontosabb céljukként ne társadalmi vagy gazdaságpolitikai elképzeléseket fogalmazzanak meg, hanem azt, hogy leváltsák az akkori kormányt. De ha ez akkor elfogadható volt számukra, most miért ne éreznék akár nyíltan vállalható, stratégiai céljuknak magát a hatalmi pozíció megőrzését?

Alighanem, ha nem is nyíltan, de valami ilyesmi történik. A kormány (és a mögötte álló pártok) politikáját nem valamiféle jövőkép határozza meg, hanem a hatalmon maradás vágya. Az ehhez szükségesnek vélt eszközöket pedig nem közgazdászok és szociológusok, nem az ország és a nemzet jövőjét féltő gondolkodók határozzák meg, hanem sajtóelemzők, kommunikációs szakemberek, közvélemény-kutatók és az azok adatait fürkésző politológusok. Így aztán amikor a kormányzati baklövések vagy tehetetlenség miatt a kormánypártok bázisa elbizonytalanodik, akkor nem érdemi lépések következnek, hanem olyan kampányeszközök bevetése, amelyek az elbitangoló szavazók visszaszerzését célozzák.

A 2002-es választási kampány legfontosabb tapasztalata az volt, hogy a választásokat eldöntő, biztos pártpreferencia nélküli szavazók támogatásának elnyerésében nem az értékek, a vonzalmak döntenek, hanem a szorongás és a félelem. Ezt szította az első fordulót nyerő baloldal, és a fordulattól való félelem aktivizálta a második fordulóra a jobbközép erőket. A Gyurcsány-féle politizálásban döntő szerepet kapott a félelemkeltés:

a kettős állampolgárságról szóló népszavazásban ezt a kártyát sikeresen kijátszotta.

A félelmet „sikeresen" mélyítheti el a folyamatos konfrontáció. A politikailag iskolázatlan közvélemény eleve hajlamos arra, hogy az ellenzék ellenzékiségében megosztást, militáns szembenállást lásson, s ezt a baloldali dominanciájú média sikeresen föl is erősítheti. Ezt az eszközt Gyurcsány Ferenc kifejezetten örömmel használja, s egyidejűleg a nagy béketeremtő auráját is ki akarja alakítani maga körül. Ez történt a gazdademonstráció, s a gazdák és az agrárminisztérium tárgyalásai esetében is. A megegyezéssel addig kellett várni, míg a miniszterelnök hazajött Koreából, s a korábbi kétoldalú tárgyalásokat követően (Gyurcsány nagy nyomatékkal, folyamatosan hangsúlyozta, hogy a kormány oldaláról a miniszter a tárgyaló fél!) a miniszterelnök, mint a nagy békéltető és a problémát sikeresen kezelő bölcs jelentette be, hogy aláírták a megállapodást.

Ez a kép egyik fele. A másik az, hogy néhány órával azután, hogy a megállapodást bölcs kompromisszumként méltatta, a kormányzati álláspont érvényesítéséről, a gazdák meghátrálásáról szólt.

Aligha véletlenül. A fenyegetettségérzés mélyítése, a megosztottság erősítése – mint fentebb esett szó róla – a kormányfő napi munkájához tartozik. Nem csak politikai ellenlábasaival ütközik, hanem pártján belül is, és egyes társadalmi csoportokkal is. Lehetne sorolni az eseteket: egyházak-hívők, határon túliak, felsőoktatás, bankok. Vannak, akik ezt ki tudják védeni, vannak, akik nem. Azok igen, akik valamely okból erőteljesebb érdekérvényesítési potenciállal rendelkeznek: volánosok, gazdák, pénzügyi szféra. Vannak természetük szerint kivédhetetlen ütközések is: ilyen a valamilyen spirituális érték megsértése által keletkezett személyes sérelem: határon túli magyarok kérdése, a szovjet „felszabadítás". Az ilyen sérelmekre adott válasz ritkán racionális: ezt láthattuk március 15-én.

Gyurcsány Ferenc egy őszi interjújában elmondta, hogy kifejezetten örülne, ha megdobálnák paradicsommal, mert a közvélemény részvéte növelné a népszerűségét. Úgy látszik, ezt kivételesen komolyan gondolta. Ennek érdekében meg is teszi a tőle telhetőt. Még túl drága a primőr paradicsom: beéri azzal, ha kifütyülteti magát. A forradalom és szabadságharc központi

ünnepségén nem volt szokás, hogy a miniszterelnök tartsa a beszédet. Március 15. – annyi más mellett – a nemzet egységének is ünnepe. Egy miniszterelnök szükségszerűen nem a nemzet egységét fejezi ki, különösen nem egy olyan népszavazás után, amelynek kampányában – torzításoktól, csúsztatásoktól sem mentesen, s a teljes Magyar Állandó Értekezletet kioktatva „hazafiságból – kiállt az internacionalista, pártállami „kismagyar" nemzetfogalom mellett. Gyurcsány pontosan tudta, hogy személye – fogalmazzunk finoman – megosztja a közvéleményt, s a decemberi népszavazás óta a nemzeti érzelmű csoportok számára elfogadhatatlan. *Szónoki föllépése ezeket az érzelmeket támadó, jól kiszámított hatású, tudatos provokáció volt.* S hogy félreértés véletlenül se legyen, e feszültségre még a gazdák megsértésével is rájátszott. Miért? Mert az adott rendezvény a lehető legnagyobb nyilvánosságot biztosította ahhoz, hogy a szereplése ellen tiltakozók mindenütt láthatók legyenek. S ez a nyilvánosság előtt bizonyítsa a nemzeti elkötelezettségű, higgadt, a tiltakozástól magát nem zavartató kormányfő szellemi és erkölcsi fölényét az ünnep méltóságát semmibe vevő, toporzékoló ellenzékiség fölött. (Ezt a jelentést a jól előkészített kommentárok tették nyomatékossá, hiszen éppen ezért kellett a provokáció.)

Valahai szent ünnepünkből, a tavasz, az ifjúság, a szabadság, a modern Magyarország születésnapja ünnepéből így habzott föl a napi politika. Nem vigasz, hogy az ünnep attól él, hogy nem múzeumi vagy tankönyvi lecke, hanem eleven üzenete van. Mert ezt az üzenetet most az alantasság határozta meg. 1923-ban, Petőfi születésének századik évfordulóján Babits fájdalmas, nagy versben kérte számon korán a költő emlékének méltó őrzését. A kijátszott ünnep után vele mondhatjuk: „Szabadság csillaga volt hajdan a magyar, / de ma már maga sem tudja, hogy mit akar: / talány zaja, csöndje". Ez a talány azonban megfejthető.

Gáspár G. János

X 328.1 Gyurcsány

Cím:

SZEGÉNY, SZEGÉNY KORMÁNY

Ny: publicisztika a belpolitikáról

Jó hírt ritkán fogadnak olyan fanyalgással, sőt leplezetlen ingerültséggel, mint kormánykörökben azt a statisztikai adatot, mely szerint az inflációs mutató az év elején a megelőző időszakhoz képest csupán 3 százalékos növekedést mutat. Negyed évszázada nem mért ilyen mérsékelt pénzromlási ütemet a statisztika minálunk.

Az inflációlassulást máshol örömmel jelentik be a kormányok akkor is, ha az érdem nem is annyira az övék. Itt sem a kormány érdeméről van szó, hiszen alapvetően az EU-belépést követő nagyobb piaci verseny, az erős forint, a 2004-es év roppant jó mezőgazdasági termése, az európai árstabilitás reánk kiterjedő hatása együttesen eredményezte a magyar pénzromlási ütem mérséklődését. Ám ettől Gyurcsány Ferenc még kisajátíthatná az inflációs eredményeket (és lehet, hogy első mérgéből felocsúdva ezt hamarosan meg is teszi).

De miért is frusztrálja a vártnál jobb inflációs adat a mai kormányt? Bonyolult magyarázatok helyett érdemes felidézni a szép emlékű Bokros Lajos egyik állítólagos mondását (emlékének további megszépítésén a róla elnevezett csomag tizedik évfordulóján igen nagy erők dolgoznak, többféle módon értelmezett céllal és szándékkal). Nos, az 1995-ös béremelések és nyugdíjemelések idején mondotta volna az államháztartás egyensúlyáért aggódóknak: „nincs az a béremelés, amit én el ne tudnék inflálni". Amihez persze kell egy jól együttműködő jegybankelnök – nem is csoda, hogy szakmai körökben inkább Bokros–Surányi csomagról beszéltek. Ha ugyanis a kormány és a jegybank a pénzmennyiséget nagyobb mértékben szaporítja, mint ahogy a bérek és a nyugdíjak nőnek, akkor a névleges jövedelem-növekedés ellenére a reálbérek és a reálnyugdíjak valójában mérséklődnek. Ez következett be 1995 nyarán: a szocialista–szabaddemokrata kormány által megadott évi 18 százalékos bér- és nyugdíjemelés máig emlékezetes az érintettek körében, ám az évi 28 százalék fölé felszökő infláció szépen visszavette az emelések reálértékét.

Mivel az állam adóbevételeinek legnagyobb két tétele az általános forgalmi adó (áfa) és a személyi jövedelemadó (szja), a nagyobb infláció kifejezetten jó hír a pénzügyminiszternek, hiszen

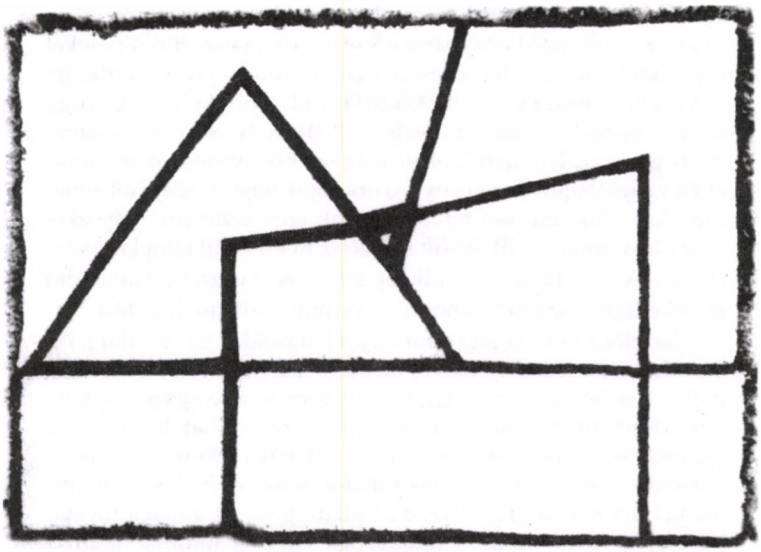
K: Bod Péter Ákos

az inflált, felduzzasztott kereskedelmi forgalom és a papíron jól megemelt személyes jövedelmek automatikusan növelik az állam adóbevételeit. Ha pedig év közben a kiadási tételeket nem valorizálják, akkor a névlegesen változatlanul hagyott állami kifizetés valójában csökkent reálértékű kiadást fed. A nagy – és a vártnál nagyobb – infláció tehát rossz hír a társadalom nagyobb felének, de örömhír az államkincstárnak.

Most pedig ugyebár ennek ellenkezője történt: az inflációs index az év elején nagyot esett. Az államháztartás pedig ismét deficites, ám most nincs kéznél egy baráti jegybankelnök, aki szépen engedne az egyébként még mindig meglevő inflációs nyomásnak, és a bokrosi mondás értelmében a pénzügyminiszterrel együtt „elinflálná" a béreket és nyugdíjakat. Járay Zsigmond MNB-elnök és a vele együtt döntő (március előtt még a miniszterelnök személyes jelöltjeivel ki nem bővített) monetáris tanács ehelyett a jegybanktörvényre, a szomszéd országok gyakorlatára, valamint az EU-normákra hivatkozva az infláció leszállításán dolgozik rendelkezésre álló eszközeivel. A miniszterelnök még távol-keleti útján sem felejtett el panaszkodni a túl erős forintra és – közvetve – a túl kicsi inflációra.

De nem csak az állam örülne a nagyobb inflációnak. A vállalkozók számára bizony a bér egyike a költségelemeknek, és ha az infláció elviszi a béremelések reálértékét, míg a termékek árát lehet növelni, akkor a magasabb árszint sok gondot nem okoz az üzletnek. 1995-ben az akkori csomag nem is leplezett módon a vállalatok és bankok nyereségességének helyreállítását célozta. Emiatt a lakossági jövedelmek és a profitok közötti arány az utóbbiak javára nagymértékben el is mozdult. Bokros, fordított Robin Hoodként, a szegények pénzét vette el, hogy a gazdagoknak adjon; ám legalább volt koherens elgondolása emögött a gazdasági növekedésről és az ország nemzetközi ár-versenyképességéről.

Itt tartunk most, 2005-ben. Helyzetünk sokban más, mint volt tíz éve, de a kormány ismét a súlyos dilemmákkal küzd. A kormánykörökben már tavaly tudatosulhatott, hogy a 2006-os választások előtt a szokásos pénzosztogatásra nem marad erejük a Medgyessy-féle példátlan kiköltekezés miatt. Valami mással kellett tehát próbálkozniuk. Ez a más a miniszterelnök-csere és egy kockázatos kimenetelű PR-kampány beindítása volt. Ma

AKNAY TAMÁS: VÁROS, 2004

naponta tanúi vagyunk a nem gazdasági témák erőltetésének, legyen szó a titkosszolgálati ügynökökről, az egyházak ármánykodásának leleplezéséről, vagy bármi olyan témáról, ami kellően megosztja a társadalmat, miközben elvonja a figyelmet a gazdaság állapotáról.

Ám ezek a hasábok, melyeken a gazdasági történéseket taglaljuk, nem maradnak üresen. A gazdaság ugyanis nem teszi meg azt a szívességet, hogy befőttként eltéve csöndben várjon 2006 nyaráig, amikor alkalom nyílhatna arra, hogy egy új kormány végre kormányozzon. Eleve kockázatos arra bazírozni, hogy majd csak elmegy a gazdaság a hátralévő kevés időben, hiszen annyira azért még nem önjáró gazdaságunk, hogy a kormány nélkül jól ellegyen. De más okok miatt is túl hosszú a 2006 nyaráig hátralevő időszak. Kezdetben, Gyurcsány Ferenc meglepetésszerű megválasztása idején még élhetett az a remény a kormánykörökben, hogy a viszonylag gyors gazdasági növekedés és az EU-tagság együttes hatása önmagától korrigál valameny-

nyit a Megyessy által durván elrontott államháztartáson. Kormányra lépésekor Gyurcsány a korrigáló-megszorító lépéseket firtatóknak olyan lelkesedéssel nyilatkozott a gyors gazdasági növekedés jótékony stabilizáló hatásáról, ami Matolcsy György legoptimistább korszakát idézte. A 2004-es év és az idei esztendő négy százalék alatti-körüli magyar növekedése nem rossz, ám a világátlagtól és a környező országok teljesítményétől elmarad. Azaz fokozatosan teret vesztünk igen érzékeny helyezkedési időszakban, amikor sok múlik az EU-n belül elfoglalt pozíciókon. Ahhoz pedig semmiképp sem elég a gazdaság autonóm növekedése, hogy helyrehozza az elrontott államháztartást.

Másfelől az EU-tagság nem a várt hatásokkal járt ez idáig. Az euró-lelkesek reményeihez és az euró-szkeptikusok félelmeihez mérve kezdetben viszonylag kevés változott a reálgazdaságban. Ami változott, az inkább pozitív, vagy azzá válhat: legalábbis a fogyasztóknak nem jön rosszul az árukínálat erősödése, a piaci verseny éleződése. Ezért is lassulhatott le az árnövekedés üteme, melyet ma már sokkal inkább az állam gerjeszt a maga hivatalos áraival, semmint az élelmiszerpiac vagy az autópiac, ahol az árak nem nőttek. Az állami költségvetésre nézve viszont – és ezt előre lehetett tudni, noha a hivatalos körök igyekeztek ködösíteni – az uniótagság első éve nem javít az egyenlegen. Az állam ugyanis befizet az EU-kasszába: előre és készpénzben. Majd az ország (ám nem szükségszerűen az államháztartás) visszakap, de utólag és leginkább csak sikeres pályázat esetén.

Lett azonban egy harmadik hatása is az EU-tagságnak, olyan körülmények miatt, amelyek bekövetkezését ugyan többen előre jeleztük, de hiába: a pénzügyi kormányzat egyszerűen elrontotta azt, amit elronthatott. 2003-ban a bokrosi reflex nyomán anti-Robin Hoodként a fogyasztási adók megemelését irányozták elő 2004-re. Az áfaterhek legfőképpen a szegényebbeket nyomják, hiszen azok fordítják elkölthető jövedelmük nagy hányadát vásárolt fogyasztásra. Az áfaemelés azonnal felfelé nyomta az árszintet, megrekesztve a már meginduló inflációcsökkenési trendet: így lett a tavalyi éves infláció csaknem 7 százalék, amelyet most ez a hirtelen javulás követ. Ám időközben, 2004. május elsejétől hazánk belépett a Közös Piacba (a vámhatárok valóban megszűntek az EU-n belül); így immár nincs jogi akadálya annak, hogy az egyik ország fogyasztója más piacon vegye meg az

árut. Ilyen körülmények között – előre látható módon – súlyos gondot okoz, ha az általános forgalmi adók szintje nálunk érezhetően nagyobb, mint mondjuk a Mehrwertsteuer Ausztriában. A magyar áruforgalom egy része egyszerűen árokokból áttevődött Bécsbe, Pozsonyba, a határ menti szlovén városokba, és a korábban nálunk vásárló külföldiek egy része elmaradt. Az államháztartási statisztikák pedig azt kezdték jelezni, hogy a költségvetési tervbe beállított áfabevételek nem jönnek.

A kormányzati reakciókat ismerjük: megpróbálták késleltetett kifizetésekkel, a törvényes kiutalások visszatartásával lassítani az államháztartás pozícióromlását. Ezek a manőverek azonban nem hozhatnak megoldást az alapproblémára: a kormányzat 2002-től folyamatosan túlígéri magát, és nem meri bevallani: vagy adót kellene növelnie, vagy vissza kellene csinálnia a nagy hírveréssel övezett „jóléti fordulatot". Ehelyett a politikai erők adócsökkentés-ígérgetési versenybe fogtak. Pontosabban inkább reagáltak az SZDSZ adó-mérséklő kezdeményezésére, amellyel az megpróbálta magát a két úgymond populista nagy-párthoz képest újradefiniálni. Szép vitatéma, hogy melyik nagyobb populizmus: a meglevő állami jövedelmeket meghaladó kiadási ígérgetésekkel ámítani a nagyközönséget, vagy azt ígérni, hogy az állam beéri kevesebb adóbevétellel (miközben még úgy is túlzott mérvű lenne az állami deficit, ha bejönnének az állami bevételek).

Azok azonban nem jönnek. Akadozik a forgalmi és fogyasztási adó, mert máshol tankolnak a kamionosok, még nagyobb arányban csempészik a cigit, és teljesen legálisan más országba mennek ismét bevásárolni az árérzékeny magyar fogyasztók. Büntetésből a pénzügyminiszter keménykedett az áfa-visszautalással, az agrárminiszter pedig a gazdáknak megítélt támogatás kifizetésével; láttuk, mi lett mindebből. És most még ráadásul az infláció sem nő úgy, ahogy szeretnék. Szegény kormány – mondhatnánk nagy empátiával, vagy némi malíciával. Szegény ország – mondom minden malícia nélkül.

Bod Péter Ákos

(56) 323
341.140.1

TÖRÖKORSZÁG ÉS AZ EURÓPAI UNIÓ

Újra érdekes lett Törökország. Pár hónapja rádióban, televízióban és újságban is többször esett szó róla, mint előtte évekig. Persze egy aktuális történés, az EU 2004. decemberi döntése Törökország európai uniós csatlakozási tárgyalásainak a megkezdéséről hozta előtérbe Törökországot és a törököket. Bár e múló érdeklődés hamarosan el fog lankadni, akárcsak a média által felkapott ezer más aktuális téma esetében is történik, de kétségtelenül jó arra, hogy a kérdés kapcsán a magyar közvélemény elgondolkozzék Európáról, s benne helyünkről és a törökök esetleges helyéről. S itt tényleg gondolkozásról és az azt kísérő véleményalkotásról van szó. Utóbbi különösen nagy súllyal esik latba, mert a magyar külpolitika az utóbbi években minden téren elbizonytalanodott, és sok esetben a megengedhetetlen kivárás és követés taktikáját választja. 2004. május 1-je óta Magyarország az Európai Unió tagja, s ez kötelezi rá, hogy a bővítéssel kapcsolatban is határozott véleménye legyen. Nos ez az, amit többek között a török csatlakozással kapcsolatban is elmulasztott a magyar külügyminisztérium. Az EU 2004. decemberi döntésének végső kimenetele előtt lényegében nem volt magyar álláspont e kérdésben, csak az, hogy mi majd követjük, amit az EU dönt, bármi legyen is az... Erről ennyit, de ez annál jobban kell hogy ösztökélje a magyar értelmiségi közvéleményt az önálló véleményalkotásra, különben a közöny, a balhiedelmek és felületes általánosítások fogják uralni (uralják már részben?) a magyar külpolitikai gondolkodást.

Törökország és Európa... Mielőtt bármit is mondanánk e kettő kapcsolatáról és a kapcsolatok jövőjéről, az alapfogalmakat tisztáznunk kell. Elsősorban civilizációs fogalomként kezeljük mindkettőt, melynek a földrajz ugyan alapvető, de nem legfontosabb része. Eleve kizárjuk a meddő földrajzi vitákat, mellyel sokan ma egy politikai kérdést akarnak megoldani: Törökország földrajzilag nem Európa, hanem Ázsia, ezzel le is lenne zárva az egész kérdés. De nem oda Buda! Ezen érvelőket saját hamis érveikkel lehet megcáfolni, hiszen Törökország (bár magát e néven a Török Köztársaság kikiáltásáig, 1923-ig sohasem nevezte, hanem legfeljebb Oszmánli Államnak) legfontosabb ruméliai (balkáni) területei, benne a fővárossal, Isztambullal, 450 évig a

K. Vásáry István

földrajzi Európában voltak, s Edirne és Isztambul ma is ott van! Hagyjuk hát a meddő földrajzi érvelést, inkább nézzünk pár tényt Törökország múltjából. A török nyelvű törzsek (oguzok, türkmenek, szeldzsukok) a 11. század közepe óta több hullámban telepedtek be Anatóliába, és fokozatosan olvasztották be a bizánci görög és örmény lakosságot. 1299 után a kis Kaji törzs vezetőjének, Oszmánnak a leszármazottai fokozatosan vetették maguk alá az anatóliai török törzsi világot, valamint az Anatóliában és Balkánon egyre inkább visszahúzódó Bizáncot. A folyamat vége ismert: 1453-ban, Bizánc elestével megszületett az Oszmán Birodalom, Isztambul központtal. Ez a birodalom rövid száz év alatt hatalmassá növekedett északon Budáig, délen Jemenig, keleten Iránig, Nyugaton pedig Afrikában a Magrebig terjedt. Az arab világ nagy része, a teljes Balkán, a középkori Magyarország középső része, az egész bizánci birodalom, mind-mind hozzá tartozott. De ez a birodalom nem török birodalom volt, ahogy sokszor a nyugatiak nevezték a hódító-vezető katonai réteg neve után, hanem az Oszmán uralkodóháznak engedelmeskedő alattvalók összessége, melyben az uralkodó szerepet deklaráltan az iszlám vallása játszotta. Nemzetiségileg igen tarka képet mutatott ez a birodalom, arabok, görögök, örmények, kurdok, albánok, bosnyákok, bolgárok, szerbek és más csoportok éltek benne, de a nem muszlim közösségek nem nemzetiségi, hanem vallási alapon szerveződtek, és vallási közösségként rendelkeztek igen nagyfokú autonómiával. Az Oszmán Birodalom lényegében a 17. század közepe óta folyamatosan hanyatló történeti pályán volt, de a magyar területekről való távozása után a Duna–Száva-vonaltól délre azért még majdnem kétszáz évig konszolidálta uralmát a Balkánon. Az oszmán állam vége nagyon hasonló az Osztrák–Magyar Monarchiáéhoz. A területükön élő nemzetek önállósodási törekvései és az európai nagyhatalmak (angolok, franciák és oroszok) szisztematikus aknamunkája vetett véget létüknek. Az első világháború, majd a veszteség mindkét birodalom végét elhozta. A törökök kálváriája is hasonlóan indult, mint a magyaroké: a törökök „Trianon"-jában, a sèvres-i békében 1920-ban az Oszmán Birodalmat porig megalázták, területén a görögök, örmények, franciák és angolok osztoztak, csak Anatólia közepén hagytak volna egy kis területet a törököknek. De a törökök, s itt van a nagy különbség

a magyar és török fejlődés között, nem adták meg magukat a nagyhatalmi diktátumnak, hanem Musztafa Kemál pasa, a később Atatürk néven ismertté lett tábornok vezetésével nemzeti szabadságharcot indítottak a külföldi megszállók ellen, s pár év alatt kiverték azokat Anatólia területéről. A nagyhatalmakat újra tárgyalóasztalhoz kényszerítették, és 1923-ban a lausanne-i béke elismerte az új Török Köztársaságot, és határait rögzítette. Az új Török Köztársaság gyökeresen eltért az Oszmán Birodalomtól, Atatürk minden téren forradalmian megreformálta az új államot. Törökország, nevezzük most már így a 82 éves államot, szellemi alapja a török *nacionalizmus*, melyet Atatürk és a török elit a francia minta alapján formált meg. Ez a nacionalizmus antiimperialista (hiszen az imperialista nagyhatalmak akarták szétverni az országot) és *szekuláris*, azaz a vallás (elsősorban az iszlám) szigorúan el van választva az államtól, s ez az első időkben nyílt vallásüldözést is jelentett. A széthullott és gyenge gazdaságot csak erős központi állami szerepvállalással lehetett fejlődési pályára állítani, így Atatürk deklaráltan *etatista* volt. A felszabadító háború élménye és a szociális egyenlőség eszménye tette Atatürk mozgalmát *populistává* és *forradalmivá*. Maga Atatürk híres *hat alapelvében* az új Törökország vezérelveiként éppen ezeket határozza meg: köztársasági alapelv, nacionalizmus, populizmus, etatizmus, szekularizmus és forradalmiság. Ugye érdekesen hangzanak ezek a mai fülnek, pedig Atatürk ezekkel az eszmékkel tudta sikeresen nemzetét, az új Törökországot reformálni és minden vonatkozásban Európához hasonítani. Ezt a célt szolgálták nagyszabású reformjai: a jogi rendszer, az oktatás és az írás reformja (1929-ben eltörölte az arab ábécé használatát, s a latin ábécére tértek át). Atatürk forradalma valóban új Törökországot hozott létre, mely elsősorban az oszmánli múlttal akart szakítani, és az Európához való felzárkózást tűzte ki célul. Ismet Inönü, Atatürk harcostársa majd utódja a kemalizmus vonalán folytatta Törökország építését.

A II. világháborút az ország mint a hadviselésen majdnem végig kívül maradt fél veszteségek nélkül vészelte át, de a háború utáni megváltozott világpolitikai helyzetben Törökország sem folytathatta addigi semleges külpolitikáját. Az induló hidegháborúban a nyugati világnak elsőrendű szüksége volt a kiemelkedő geostratégiai helyzetű és nagy katonai hagyomá-

nyokkal rendelkező országra. Törökország mint az Egyesült Államok szövetségese könnyen találta meg helyét a formálódó új világrendben: 1953-tól a NATO tagja, 1963-tól az Európai Unió elődje, az Európai Közös Piac társult tagja lett. Az országon belüli fejlődés is új irányt vett 1945 után: fenntartva az atatürki nacionalizmus szellemi alapjait, elindult az ország nyugati típusú demokratizálódása, megjelent a többpártrendszer, erősödtek a demokratikus jogok és a magánvállalkozáson alapuló piacgazdaság. De érdekes módon, s ez a török fejlődés sajátossága, a törékeny demokratikus államrendet három alkalommal (1960, 1970, 1980) „antidemokratikus" úton a magát az atatürkizmus és a demokrácia őrének nevező hadsereg politikai intervenciója mentette meg. Az ország nyugati politikai orientációja 1980 óta töretlenül folytatódik, mindennapi politikai válság és ingadozás ellenére, sőt a 2002-ben hatalomra jutott mérsékelt iszlamista párt alakította kormány uralma alatt jelentős sikereket értek el ezen a téren. (Ennek okaira a későbbiekben térünk majd rá.) Törökország az EU-val 1995-ben vámunióra lépett, 1999-ben Helsinkiben az EU Törökországot hivatalosan tagjelöltnek nevezte meg, majd 2002-ben az ET koppenhágai ülésén megszabta azon politikai kritériumokat, amelyek teljesítése alapján a csatlakozási tárgyalások megkezdődhetnek az EU és a tagjelölt országok között. 2004 decemberében pedig az Európai Tanács elfogadta az Európai Bizottság ajánlását és jelentését, miszerint Törökország teljesíti a koppenhágai kritériumokat, és a csatlakozási tárgyalások 2005-ben elkezdődhetnek.

Mindezt az előzményt azért volt szükséges, ha csak dióhéjban is, emlékezetbe idézni, mert ebből világosan látszik, hogy a magyar közvélemény nagyfokú tájékozatlansága ellenére (mely a törökök kapcsán még mindig inkább a Gül baba operettvilágára és az isztambuli bazárokban szerzett párórás bevásárlótúrák emlékére gondol) Törökország nyugati típusú modernizációja már több mint nyolcvan éve töretlenül folyik. Törökország a II. világháború után minden fontos európai szervezetnek tagja lett (NATO, EBESZ stb.), s több mint negyven éve hivatalos politikai célja az EU-hoz való csatlakozás. 1963-ban nyilván az Európai Közös Piac is komolyan gondolta, hogy Törökország a teljes tagság valódi perspektívájával lett társult tag. Mindezt figyelembe véve nem lehetett kétséges, hogy az Európai Tanács, ha a török

tagság negyvenéves lebegtetése után következetes és erkölcsileg is elfogadható határozatot akart hozni, csak ezt tehette, amit tett: a csatlakozási tárgyalások előtt szabad utat nyitott. Természetesen megszabták, hogy ez egy nyitott végű, hosszú folyamat, és Törökországnak mindenképpen az európai struktúrákban kell maradnia, hogy a tárgyalások sikeresek legyenek.

Annak ellenére, hogy a 2004. decemberi döntés politikailag előre lefutott és várható volt, a megelőző hónapokban az európai felelős politikusok között és a közvéleményben is meglepően sok ellenvélemény hangzott el. Ezek közül csak kettőt említek, mivel sok európai ember ködös érzését (nem mondanám, hogy gondolatát) fogalmazzák meg. A francia Raffarin szerint nem engedhető meg, hogy az iszlám folyója elárassza a szekuláris Európa folyómedrét. Az Európai Bizottság volt holland mezőgazdasági biztosa pedig úgy fogalmazott, hogy a török csatlakozással Európa elvesztené azt a háborút, amelyet 1683-ban a Bécset ostromló törökök visszaverésével elért. Mind a két kifogásban az a vallási-kulturális különállásból fakadó ellenérzés fogalmazódik meg, hogy a törökök és Törökország elsősorban muszlim hitük alapján nem lehetnek Európa részei. Először tehát nézzük meg ennek a nem kimondott, de legsúlyosabb ellenérvnek a helytállóságát.

Mikor egyes európai, főleg francia politikusok Törökország muszlim jellegétől féltik a szekuláris Európát, akkor képmutató módon kettős mércét alkalmaznak. Ugyanis a szekularizmus terén, melyet a legnyersebb formájában a francia forradalom s nyomában a francia állam valósított meg, Atatürk Törökországa Franciaország leghűségesebb tanítványának bizonyult. 1924-ben törvényben eltörölték a kalifátus intézményét (az oszmánli uralkodó egyben az összes muszlim vezetője, kalifája volt addig). Az iskolákat és egészségügyi intézményeket, melyek addig az iszlám felügyelete alatt voltak, államosították. 1925-ben betiltották az összes muszlim szerzetesrendet, kolostoraikat bezárták és megszüntették. 1928-ban az alkotmányból törölték a passzust, mely Törökország államvallásaként az iszlámot jelölte meg. Minden „egyházi" személy (imámok, müezzinek stb.) állami alkalmazott lett, aki állami tisztviselőként fizetést kap. Sorolhatnánk még hosszan az intézkedéseket, melyek azt mutatják, hogy a Török Köztársaság első két évtizedében nemhogy az állam és

vallás szétválasztását valósították meg, de kifejezetten a vallásos emberek diszkriminációjára, alkalmanként egyházi személyek üldözésére is sor került. Hosszú ideig a török hadsereg tisztjei nem lehettek vallásos muszlimok, s ma már ugyan nem tiltják, de magas tiszti karierre nem számíthat, aki nyíltan vállalja vallásos muszlim voltát. A török hadsereg tisztjének fő „vallása" az atatürkizmus, a Török Köztársaság védelme kell hogy legyen. A mai napig a török értelmiség többsége szekularizált és hagyományos muszlim vallási hátterétől elidegenedett. Ezek után nézzük meg, hogy mit jelent, ha egy európai politikus aggódik s a törökországi iszlámtól ódzkodik!? Itt (is) a szociáldemokrata és liberális bal, illetve a konzervatív-keresztény irányzatok motivációja különböző, de mindkettő mélyen előítéletes. Ha az európai baloldal fél a szekularizált Törökországtól, és iszlámot emleget, az azt jelenti, hogy egy szekularizált keresztény európait többre tart, mint egy szekularizált muzulmánt, s nem tudja elhinni, hogy egy muzulmán ország lehet szekularizált. (Erre a legpregnánsabb példa, mikor nemrég egy prominens magyar liberális politikus Törökországot mint – fából vaskarika – szekuláris muszlim országot emlegette.) Az európai kereszténydemokraták pedig nem akarják figyelembe venni, hogy Európa többségében és elveiben már régen nem keresztény (a kereszténységre való utalást sem tudták belefoglaltatni az európai alkotmányba), így semmilyen alapjuk nincs a törököktől muzulmán vagy nem muzulmán voltukat számon kérni. Sőt, figyelembe kellene venni, hogy egy muzulmán hitét komolyan vevő török és kereszténységét vállaló európai között sokkal több az összekötő szál, a vallási-kulturális háttér különbözősége ellenére, mint egy európai baloldali és kereszténydemokrata között (ha nem így lenne, baj van az európai kereszténydemokráciával). Az még érthető, hogy az európai szociáldemokraták többsége támogatja a szekularizált török baloldalt, de az már nem, hogy az európai kereszténydemokraták, főleg a német CDU élesen Törökország csatlakozása ellen van iszlámellenes alapon. Történelmi lehetőséget szalasztanak el, ha nem támogatják a törökországi néppártot, az iszlamistákat magába foglaló Ak Partit, mely két és fél éve került hatalomra. Törökországban az atatürkizmus, mely kétségtelenül az 1920–30-as években megmentette, felemelte az országot és jó fejlődési pályára állította, a II. világháborút követő

évtizedekben mint állami ideológia fokozatosan kiürült. Úgy tűnik, hogy a nemrég hatalomra került mérsékelt iszlamista erők egyfajta morális megújulást hoztak a török politikai életben, és politikai támogatottságuk folytán sokkal többet tudtak megvalósítani az EU-tagság szempontjából oly fontos politikai reformok területén is. Úgy látom, hogy Törökországnak jó esélye van most bizonyos demokratikus reformoknak iszlám beágyazottsággal való megvalósítására. Hasonló folyamat játszódhat le most a törököknél, mint a II. világháború utáni Európában. Ott akkor egy modern politikai mozgalom, a kereszténydemokrácia alakult ki, mely figyelembe veszi a társadalom politikai megosztottságát és az állam szekularizáltságát, de alapelveiben a vallás, a kereszténység moralitására épít. Ugyanígy van most esély egy iszlámdemokrácia létrehozására Törökországban. A szekularizációt és modernizálást Atatürk és követői megteremtették nyolcvan év alatt, most a szilárd értékrenden alapuló demokrácia megszilárdítása a cél, s ebben játszhat kiemelkedő szerepet a vallásos értékek politikai képviselete, azaz a jelenlegi török kormány képviselte erők. Törökország elődje, az Oszmán Birodalom két nagy civilizáció, az iszlám és a kereszténység összecsapásából jött létre. E nagy birodalom az iszlám alapján határozta meg magát, de területén számos keresztény kultúra élt, sőt központja majdnem 500 évig Isztambul, az egykori bizánci főváros, Konstantinápoly volt. Az első világháborúban a birodalom felbomlott, de újjászületett az államalkotó török nép új, modern keretek között. Új azonosságát nem a régi iszlám világban, hanem a modern Európában vélte megtalálni, zseniálisnak bátran nevezhető vezetője, Atatürk révén. De ez az új azonosság akkor lehet tartós, ha épít az elmúlt századok értékeire is, azaz ha a modern demokráciát egyesíti az iszlám kultúra értékeivel, vagy más szóval a demokráciát az iszlám alapján valósítja meg. Legmélyebb meggyőződésem ugyanis, hogy értékelvű politika csak a vallás talajáról fakadhat. A modern európai és amerikai demokrácia a keresztény értékek mentén alakult ki, és még szekularizmusa is magán viseli a szülő sajátosságait. Tehát nem lehet exportálni steril formában, eltekintve genezise körülményeitől. Miért oly sikertelenek a demokratizálási kísérletek az iszlám országokban? Alapvetően azért, mert az európai modellt nem adaptálják a helyi hagyományokhoz. Törökország most abban a

történeti pillanatban van, amikor a modern demokrácia beágyazódhat egy hagyományos iszlám értékek mentén szerveződött társadalomba. Ezért van annak hihetetlenül nagy jelentősége, hogy mi zajlik Törökországban. A demokrácia törökországi sikere bizonyítja, hogy lehetséges az iszlámdemokrácia. Ennek a kísérletnek a sikerét kockáztatja, aki Törökország európai csatlakozása ellen küzd. Törökország számára ugyanis nincs más járható út politikailag, csak az európai út.

Mindazzal, amit eddig mondtam, egyértelműen letettem a garast Törökország európai csatlakozása mellett. De ez nem azt jelenti, hogy az EU-t jelenlegi formájában a lehető legjobb és tökéletes államszövetségnek tartom, s Törökországnak pedig elvakult híve és támogatója vagyok. Mind az EU-t, mind Törökországot kritikusan szemlélem, és a tárgyalások során mindkét félnek kell alkalmazkodnia a másikhoz. A csatlakozás csak lehetőség, mely bármikor, bármely fél hibájából meghiúsulhat. Ezért szükséges, hogy az EU, és ezen belül Magyarország szempontjából is a török csatlakozás egyes aspektusainak lehetséges árnyoldalaira, netán veszélyeire is figyeljünk. A tárgyalások során a politikusoknak ezeket az aggályokat messzemenően szükséges ismerni és figyelembe venni, hogy felelős döntéseket hozhassanak. Most csak pár gyakran hangoztatott veszélytényezőt említek. Ezek közül a legfontosabbak Törökország mérete és lakosságának lélekszáma. 15 év múlva Törökország lesz a legnépesebb ország, ha az EU-ban tag lesz, ugyanakkor a legszegényebb ország is. A lélekszámmal és a szegénységgel függ össze, hogy az európai török migráció kérdése is fokozott probléma lehet a jövőben.

De természetesen ezek a kérdések elsősorban az EU kérdései, és a választ is az EU-nak (és benne Magyarországnak mint felelős tagnak) kell megtalálni rájuk. Törökországnak megvan a maga feladata, hogy az elkövetkező 10–15 évben politikai és gazdasági életét minden téren kompatíbilissé tegye az EU-éval. Az EU szervezetének viszont teljesen át kell alakulnia, ha meg akar birkózni az új típusú feladatokkal. Már a 25 tagúvá bővült EU-ban is váratlan új helyzetek adódnak, a várható további bővítések (Bulgária, Románia, Horvátország) még nehezebb feladatok elé állítják majd e monstrum szervezetet. Meddig lehet növekedni, hogy az egység fennmaradjon még? Nem illúzió-e

már most is az egységes Európa, miután a kétsebességes Európa, mely ellen annyian küzdöttek szavakban, a gazdaság területén valóra vált? Mindezeket a kérdéseket az EU-nak, s benne hazánknak is, meg kell válaszolni. Mint ahogyan szembe kell nézni azzal a ténnyel is, hogy a 2004-ben csatlakozott tíz új tag esetében, és a csatlakozásra készülő országok, így Törökország esetében is a legfőbb kimondott-kimondatlan várakozás az, hogy a világ legfejlettebb gazdasági régiójához való csatlakozás előbb-utóbb meghozza ezen országok gazdasági felemelkedését is. Ha ez sokáig elmarad, nem követi-e túl gyors kiábrándulás az uniós tagságot? A fő probléma tehát egy-egy új csatlakozás, így a meginduló EU–török tárgyalások kapcsán is elsősorban a fogadó félben van: mit akar az EU a bővítés során egyre bővülő piac lehetőségével, és hogyan tudja megoldani az egyre nagyobbá és bürokratikusabbá váló központi szervezet irányítását. Törökország tudja a dolgát, mivel a politikai elit és a nép túlnyomó többsége csatlakozáspárti, és vezetői mindent meg fognak tenni, hogy országukat a csatlakozásra alkalmassá tegyék. A labda igazából az EU térfelén van: tisztázni kell, hogy mit akar megnövekedett önmagával, és hogyan kezelje a növekedésből fakadó problémákat. Ha európai politikusok és a néphangulat az iszlámot emlegetik a törökökkel kapcsolatban, akkor tévúton járnak. Nem ez a fő kérdés, hanem az, hogy az EU-nak mindenek fölött saját önazonosságát kellene röviden és pontosan tisztázni; nem több száz oldalas alkotmányban és több tízezer oldalas jogi szabályozásokban (félreértés ne essék, ezeknek is megvan a szerepük), hanem egy pár oldalas szövegben, úgy, hogy minden EU-polgár értse és magáénak vallja ezt az önmeghatározást.

Vásáry István

SUMMARIES

Magyar Szemle (Hungarian Review), Vol. XIV., Nos. 3–4., April 2005, Budapest.

Editor-in-Chief: Gyula Kodolányi. Publisher: György Granasztói. Published by Magyar Szemle Foundation.

Ferenc Mádl, President of the Republic. *The Unutterable Horror*. Address given at the opening of the exhibition „Forced to Slaves' Fate", on February 25, at the House of Terror Museum, in memory of Hungarian citizens deported to the Soviet Gulag after World War II.

Géza Jeszenszky, historian, Former Minister of Foreign Affairs (1990–94), Budapest. *How Did We Come Under Soviet Rule?* An examination of the Jalta myth and the real strategic and political factors that decided the fate of East Central Europe, and Hungary in particular, after World War II.

Bálint Török, journalist, Budapest. *Liberation? 1944–45 and 1945–47*. Liberation, a passionately contested term in recent discussion, does apply to the majority fate of Hungarians in the last phase of World War II and the first two years of post-war democracy. However, the gradual emergence of Soviet political subjugation and the communist one-party system of terror after early 1947 discredited that term in Hungarian historical memory.

János Pelle, historian, Budapest. *The Hungarian Freedom Radio. A Secret Attempt to Re-Structure Hungarian Public Opinion During World War II*. From the summer of 1942, anti-Nazi elements in Regent Horthy's inner circle, including Prime Minister Kállay, supported the launching and broadcasting of a clandestine radio program. The Budapest studio and its armed defendants were intercepted and slaughtered in a German raid on Christmas Day, 1944.

ZSUZSANNA KÖRMENDY, writer, Budapest. *Remembrance As a Vital Force.* The ethical stance behind Nobel Prize winner Imre Kertész' hohlocaust novel *Fateless* is a challenge to modern totalitarianisms of every description, including Nazism and Communism.

GÁSPÁR GRÓH, literary historian, Advisor to the President of the Republic, and Editor of Magyar Szemle, Budapest. *Fragments on the Holocaust.* An attempt at unravelling the complex emotional and intellectual threads in contemporary Hungarian attitudes to the Holocaust and to Jews.

JÓZSEF SZABADFALVI. Professor of Law, Miskolc University. *Challenges and Forced Courses.* Part II. An outline of Hungarian philosophy of law, from the 19th century to our day, in the context of classical and contemporary international influences.

JÁNOS PÉNTEK, Professor of Hungarian Language, Bolyai-Babes University, Kolozsvár (Cluj), Romania. *Hungarian Language Usage in Contemporary Transylvania.* A comprehensive essay on the changing social status of the Hungarian language, reflecting political changes and the rights and cultural status of the Hugarian nationality in Romania.

LÍVIA MOHÁS, novelist and psychologist, Budapest. *Notes on Attila József and His Loves.* On the centenary of the major Hungarian poet of the 20th century, the poet's psychological insufficiencies are examined as the causes of his tragically failed love relationships.

TAMÁS FREUND, biochemist, Member of the Hungarian Academy, Budapest. *Egoism and Abandoned Man.* Through metaphors and comparisons with animal behaviour, egoism and its corollary lack of social and spiritual transcendence are examined as the disastrous conditions of modern societies.

GÁBOR CZAKÓ, novelist and essayist, Budapest A Heroic Feat A story from the Hungarian Horror Tales series.

1% METAPHYSICS. György Szabados has selected as his text a passage from Ortodoxy, by Gilbert Keith Chesterton, for this issue.

Books and Events

GIZELLA SZABÓMIHÁLY. On the Condition of Our Mother Tongue. Review of a recent important book of the same title by

a leading Hungarian linguist. (Katalin É. Kiss. *Anyanyelvünk állapotáról*, Osiris, Budapest, 2004).

Situation Report 2005. A statement on the present organisational and sponsorship problems of Hungarian fine arts, by the Batthyány Circle of Artists, whose work is shown in the present issue of Magyar Szemle.

Mihály Kubinszky. *In Memoriam János Sedlmayr.* Our architectural columnist apppraises the career and achievement of one of the major figures of monument preservation in 20th century Hungary, who deceased in December 2004.

Katalin Metz. *Culture at Peak Operation.* Recent theatre events in Budapest include the inauguration of the Palace of the Arts on March 14th, and the premiere performance of Shostakovich's *Small Town Lady Macbeth* at the Hungarian National Opera.

János G. Gáspár. *Noise and Silence.* A survey of recent affairs in domestic politics.

Péter Ákos Bod. *Poor, Poor Government.* Our regular column on economic policy.

István Vásáry. *Turkey and the European Union.* A former ambassador of Hungary to Turkey and professor of Turkic Studies examines the attitudes and stakes involved in the question of Turkish accession.

The present issue of Magyar Szemle is illustrated by works of the Batthyány Circle of Artists.

Tisztelt Olvasónk!

Kérjük, támogassa a *Magyar Szemlét*
személyi jövedelemadója
1%-ának felajánlásával!

A Magyar Szemle Alapítvány adószáma:
180 55 067-2-42

E SZÁMUNK SZERZŐI

Bod Péter Ákos (1951, Szigetvár): közgazdász, egyetemi tanár. 1990–1991-ben gazdasági miniszter, 1991–1994-ben a Magyar Nemzeti Bank elnöke. Jelenleg a Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem tanszékvezetője, a Károli Gáspár Református Egyetem tanára.

Czakó Gábor (1942, Decs): író. József Attila-díj (1975), Kortárs-díj (1994). F. m.: *A szoba* (reg. 1970), *Emberkert* (elb. 1971), *Megváltó* (reg. 1975), *Sárkánymese* (reg. 1982), *Luca néni föltámadása* (reg. 1987), *77 magyar rémmese* (Banga Ferenccel, 1988), *Angyalok* (reg. 1992), *Magyar–magyar nagyszótár* (1994), *Mi a helyzet? Gazdaságkor titkai* (esszék, 1995), *Világfasírt* (esszék, 1996), *... és 77 magyar rémmese* (Banga Ferenccel, 1997), *Pannon krétakör* (2001), *Beavatás: az eldobható Föld* (esszék, 2002), *Hamvas Szótár* (2002), *Hetvenhét magyar rémmese* (Banga Ferenccel közösen, 2002), *Beavatás: magánállamok* (esszék, 2003).

Freund Tamás (1959, Zirc): neurobiológus, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja, a Kísérleti Orvostudományi Kutatóintézet igazgatója, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Neurobiológiai Tanszékének vezetője, egyetemi tanára, az Európai Idegtudományi Társaságok Szövetségének elnöke, az Academia Europaea (London) és az Academia Scientiarum et Artium Europaea, a Deutsche Akademie der Naturforscher Leopoldina tagja. Bolyai- (2000) és Széchenyi-díjas (2005)."

Gáspár G. János: könyvtáros, szerkesztő. 1990 óta ad közre politikai elemzéseket.

Gróh Gáspár (1953, Budapest): irodalomtörténész, kritikus. A *Magyar Szemle* rovatvezetője. F. m.: *Egymásért vagyunk.* (Tanulmányok, kritikák, 2000.) *Szabó Dezső: Az elfelejtett arc* (válogatás és szerkesztés, 2001), *Az elsodort író. In memoriam Szabó Dezső*

(válogatás és szerkesztés, 2002), *Móricz Zsigmond: A magyarság rendeltetése* (Magyar Néző, válogatás és szerkesztés, 2004).

Jeszenszky Géza (1941): történész. 1976-tól a közgazdasági egyetem nemzetközi kapcsolatok tanszékének tanára, 1984–87-ben Santa Barbarában (USA) vendégprofesszor, 1990–1994-ig külügyminiszter, 1998 szeptemberétől 2002 nyaráig washingtoni nagykövet. F. m.: *Az elveszett presztízs. Magyarország megítélésének megváltozása Nagy-Britanniában, 1894–1918* (1986).

Körmendy Zsuzsanna (1949, Budapest): könyvszerkesztő. 1987– a Magvető Kiadó lektora, majd főszerkesztője. 2000–2002 között a Miniszterelnöki Hivatal munkatársa. Irodalomkritikák, tanulmányok és novellák szerzője. Az utóbbi években írt elemzéseit, publicisztikáit főként a Magyar Nemzetben közölte. F. m.: *Bocsánat, emlékszem* (novellák, 1989).

Kubinszky Mihály (1927, Sopron): építészmérnök. 1992: Ybl-díj, 1996: a Soproni Egyetem Prof. emeritus címe, 2003: Széchenyi-díj.

Mádl Ferenc (1931, Bánd): jogász. 1973 – ELTE JTK-n egyetemi tanár. 1978–1990 között a Civilisztikai Tud. Int. igazgatója. 1985-től a Harvard Nemzetközi Kereskedelmi Jogi Akadémia tagja. A MTA levelező (1987), rendes tagja (1993). 1990–1993 között tárca nélküli miniszter. 1993–1994: művelődési és közoktatási miniszter. 2000. augusztustól köztársasági elnök.

Metz Katalin (Marosvásárhely): színikritikus. A Kolozsvári Babes-Bolyai Tudományegyetemen szerzett diplomát. 1987-ben települt át Magyarországra, a Magyar Nemzet munkatársa. F. m.: *Forgószélben. Harag György, a rendező-mágus* (1998), *Hetedhét határon túli gongütések* (2004).

Mohás Lívia (1928, Bogács): pszichológus, író. F. m.: *Az oroszlános kert* (regény, 1981), *Zuhog, zuhog a hó* (regény, 1983), *Rókavadászat* (regény, 1985), *Ki tudja mi a siker?* (1986), *Imre és Irén* (regény, 1987), *Kölyök a júdásfa alatt* (regény, 1988), *Álmodj, krokodil!* (regény, 1990), *Író olvasónapló* (1995), *Theodora* (regény, 1995), *Iustitianus* (regény, 2000), *A váltakozó idő* (2001), *Jessze fája* (2003).

Pelle János (1950, Budapest): író, történész. Az irodalomtudomány kandidátusa (1984). F. m.: *Bilincs és ragasztó* (1982), *Rousseau világa* (1981), *Ész és szenvedély* (1984), *A diplomák infla-*

ciója (1986), *Casanova* (1987), *Az utolsó vérvádak* (1996), *A gyűlölet vetése* (2001).

PÉNTEK JÁNOS (1941, Körösfő/Románia): nyelvész, etnográfus. F. m.: *Ezerjófű. Etnobotanikai útmutató* (Szabó Attilával, 1976), *A magyar nyelvjárások román kölcsönszavai* (Márton Gyulával, Vöő Istvánnal, 1977), *A kalotaszegi népi hímzés és szókincse* (1979), *Ember és növényvilág. Kalotaszeg növényzete és népi növényismerete* (Szabó Attilával, 1985), *Teremtő nyelv* (1988).

SZABADFALVI JÓZSEF (1961, Debrecen): jogász, egyetemi tanár. Az állam- és jogtudomány kandidátusa (1993), dr. habil (2000). A Miskolci Egyetem és a Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Karainak tanára. F. m.: *Moór Gyula. Egy XX. századi magyar jogfilozófus pályaképe* (1994); *Jogbölcseleti hagyományok* (1999); *A cselekvőségi elmélettől az újrealizmusig* (2004); *Jogbölcseleti töredékek* (2004)

SZABÓMIHÁLY GIZELLA (1956, Csilizradvány): nyelvész, szlovák szakfordító és tolmács, a dunaszerdahelyi székhelyű Gramma Nyelvi Iroda munkatársa. Kutatási területei: szociolingvisztika, kontaktológia, szlovák–magyar fordításelmélet és -gyakorlat, nyelvtervezés, nyelvpolitika. E tárgykörökből számos publikációja jelent meg Szlovákiában és külföldön.

TÖRÖK BÁLINT (1925, Budapest): bölcsészdoktor, közíró. Újságírással 1990 óta foglalkozik. Rendszeresen írt, illetve ír számos újságba, folyóiratba, sajátos műfaja a történelmi publicisztika. 1994-ben Esterházy-emlékéremmel tüntették ki. F. m.: *Esterházy János Emlékkönyv* (Esterházy Alízzal közös szerkesztésben, 2001). *A demokrácia fellegvárának építői* (Csicsery-Rónay Istvánnal és Horváth Jánossal közös tanulmány- és cikkválogatás, 2002), *Farkas esz meg, Medve esz meg... Szent-Iványi Domokos és a Magyar Függetlenségi Mozgalom* (2004).

VÁSÁRY ISTVÁN (1945, Budapest): az Eötvös Loránd Tudományegyetem Török Tanszékének professzora. 1991–95-ben ankarai, 1999–2003-ban teheráni nagykövet. A középkori keleti történelem szakértője. F. m.: *Az Arany Horda,* (1986); *Az Arany Horda kancelláriája* (1987); *A régi Belső-Ázsia története* (1993., 2003); *Cumans and Tatars. Oriental Military in the Pre-Ottoman Balkans, 1185–1163.* (2005).

MAGYAR SZEMLE

Megrendelem a folyóiratot ..... példányban.

egy évre postaköltséggel 1728 Ft; külföldön 30€
az USA-ban 75$

fél évre postaköltséggel 864 Ft; külföldön 15€

Az előfizetési díjat a részemre megküldött postautalványon egyenlítem ki.

Név: .....

Cím: .....

Dátum: .....

Aláírás: .....

Kérjük, vágja ki és borítékban adja föl a szerkesztőség postafiókcímére. Postafordultával csekket küldünk. A hiányzó, régebbi számokat beszerezheti a szerkesztőségben.

Cím: Blahó Erika szerkesztőségi titkár, Magyar Szemle, telefon/fax 311 6477. Postacím: Budapest 1399, Postafiók 701/216. Drótposta: msza@mail.datanet.hu.
Bankszámla: 11707024-20332033.

MAGYAR SZEMLE

A szerkesztőség címe:
1067 Budapest, Eötvös u. 24.
Postacím: 1399 Bp., Pf. 701/216
Tel/fax: 311-6477
472-0318

Kiadja:
a Magyar Szemle Alapítvány

Felelős kiadó:
Dr. GRANASZTÓI György

ISSN 1216 6235

Tipográfiai terv:
BANGA Ferenc

Műszaki szerkesztés:
BÁCSI István

Nyomdai munkálatok:
PRESS + PRINT Kft.
Kiskunlacháza
Felelős vezető:
TÓTH Imre

Előfizetésben terjeszti a Hírlap-előfizetési és Elektronikus Posta Igazgatóság.
Árusításban megvásárolható a hírlapkereskedelmi rt.-knél.

Előfizetési díj:
egy évre 1728, fél évre 864 Ft

Külföldről megrendelhető a Magyar Szemle Alapítvány számlaszámán:
MNB 11707024–20332033
vagy
levélben, melyre csekket küldünk. Előfizetési díj: postaköltséggel együtt egy évre 75$, fél évre 38$

A MAGYAR SZEMLÉT AZ ALÁBBI HÍRLAPÁRUSOK ÁRUSÍTJÁK BUDAPESTEN: Frankel Leó utcai aluljáró; Flórián üzletközpont; Bécsi út 122–124.; Déli pályaudvar, lapüzlet; Kosztolányi tér; Bukarest Étterem, lapüzlet; Újpest, Árpád úti metró; Kálvin tér 1.; Kígyó utcai lapüzlet; Deák téri aluljáró, lapüzlet; Váci u. 10.; Szabadsajtó u. 6.; Petőfi Sándor u. 17.; Párizsi udvar; Nyugati téri lapüzlet; Jászai Mari téri aluljáró; Erzsébet krt. 17., lapüzlet; Baross téri lapüzlet; Ferenc körúti aluljáró; Bajcsy-Zsilinszky u. 76., közlönybolt; Lehel tér, Gogol utcai lapüzlet; Móricz Zsigmond körtér, 6-os villamos végállomása; 114. postahivatal; Moszkva tér, Gomba; Örs vezér tere, Sugár.

A MAGYAR SZEMLÉT ÁRUSÍTÓ KÖNYVESBOLTOK BUDAPESTEN: ATLANTISZ KÖNYVSZIGET (V., Piarista köz 1.); BENCÉS KÖNYVESBOLT (V., Ferenciek tere 5.); ÍRÓK BOLTJA (VI., Andrássy út 45.); LITEA KÖNYVESBOLT (I., Hess András tér 4.); CUSTOS-ZÖLD KÖNYVESBOLT (II. Margit krt. 7.); MAGISTER KÖNYVESBOLT (V., Városház u. 1.); PONT KÖNYVESBOLT (V., Nádor u. 8.); OSIRIS KÖNYVESBOLT (V., Veres Pálné u. 4–6.); VINCE KÖNYVESBOLT (I., Krisztina krt. 24.); BUDAPESTI TELEKI TÉKA: VIII. Baross u. 1. A BALASSI KIADÓ könyvesboltjában (II., Margit u. 1.) korábbi számaink is kaphatók.

Herczegh Géza

PERES ÖRÖKSÉGÜNK

Magyar Szemle Könyvek

270 oldal, 2300 Ft

Ma már láthatjuk: a legnagyobb népirtások sokszor azért lehetségesek, mert ép ésszel elképzelhetetlen, hogy ilyesmi előfordulhat. Halottak millióit nem lehet elképzelni! Százmillió ember arcát, az árvák, az özvegyek, a gyermeküket vesztett anyák fájdalmát nem tudjuk magunk elé idézni. Fölmérhetetlen az a fájdalmat őrző hiány, amely derékba tört életek helyén vádolja a pusztítás rendszerét. Ahol ilyesmire sor kerülhet, ott nem csak a halottak áldozatok. Sokan jóformán csak meghalni jöhettek haza. De áldozatok a túlélők, és azok is, akik maguk nem kerültek a poklot vagy a poklok tornácát jelentő lágerekbe.

A kiszolgáltatottság és fenyegetés jegyében egy társadalom csak eltorzult, lefokozott életet élhet. Ahol természetessé válik az elfogadhatatlan, mindennap elhal valami azokból a készségekből, vágyakból, értékekből, álmokból, melyek által a puszta, vegetatív létezésből emberhez méltó élet születhet.

MÁDL FERENC

9 771216 623000